

***Demokrasî, rêya wê û
Mafê mirov***

Abdusamet Yîgît

weşanên

.
. .
. .
. .

Demokrasi, rêya wê, û mafê mirov
@Abdusamet yigit
Weşanên civakî
2025-Almanya-Berlin
Çap 1.
Grafik: zendi şîyar

.
ISBN 968-4-940996-35-8

Pêşgotin:

Demokrasi wê dema ku mirov wê ji kijan aliyê ve wê hilde li dest wê weke gotinek ku wê çerçoveya wê berfireh wê xwe bide diyarkirin. Ev wê hem bi têngînî, û an felsefeyî û an jî bi çerçoveya wê ya pretikî û yan jî bi dîrokî û hwd re jî wê karibê wê li wê were lê hizirkirin. Di demên hemdem de wê weke modelê dewletî wê pêşkeve. Wê derkeve li pêş. Têkiliya wê ya bi olê û baweriyê, felsefeyê, dîrokê, civaknasîyê, huquq û ramyariyê û hwd re jî wê ji gelek aliyên ve wê were hildan li dest.

Lê weke aliyekê wê yê giring wê dema ku wê li ser demokrasîyê wê were lê hizirkirin wê bi têngîna maf û azadiyê, rastîyê û hwd re jî wê were lê hizirkirin û Ev alî wê weke aliyekê ku wê bi têngîna rewîst û an etikê û hwd re wê mijare demokrasîyê wê karibê bide diyarkirin. Ji wê aliyê ve wê hem di çerçoveya navaro ka gotinê de wê karibê wê ji aliyekê ve wê hilde li dest. Ji aliyekê din ve jî wê weke bi têngîyên mirovan û dîrûstbûn û rastbûna hem li hemberî wan û hem ya li hemberê hev û hwd re wê bi wê re wê were lê hizirkirin.

Di rengekê de wê nîrxên demokratîkî wê bi gotinekê wê di wê temenê de wê were ser ziman. Ew jî wê di wê temenê de wê bitêngîna rastî û nêzîkatîyê re bê. Di dewama wê de wê bi têngîhên weke yên maf û azadiyê re bê.

Di wê temenê de wê, di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê demokrasi û ol wê weke aliyekê wê yê ku wê bi zêdeyî wê were hildan li dest bê. Di wê temenê de wê herêma rojhilata navîn ku wê bahsa wê gotinê wê were kirin wê çendî wê weke gotinek were herêkirin jî bê wê weke aliyekê din ê mijare nîqaşê bê. Di wê temenê de wê, ji her aliyê ve wê weke gotinek dij olî wê were pênasekirin. Wê dema ku wê bi nîrxên wê re wê di wê temenê de wê wer pênasekirin wê demê wê êdî wê bi awayekê xweza wê ne zor bê ku mirov wê fahmbikê ku wê bi nerînek dijminane û an sûcdarî wê li wê were nerîn.

Ev wê di wê temenê de wê di rengekê de wê, ji aliyekê ve wê pîrsgirêka pêşketin û civakên herêmê û temenê tengezeriyên civakî û herêmî jî wê ji aliyekê ve wê weke ku wê bi xwe re wê bide vegotin.

Di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê di wê çerçoveyê de wê mijare demokrasîyê wê pîr zêde wê weke aliyekê wê yê hizirî wê hebê û wê di wê temenê de wê bitêgînek şewayî wê çawa wê

were fahmkirin min bi zêdeyî wê di wê çerçoveyê de wê hilda li dest. Lê nexwe wê çerçoveya mijarê wê berfireh bê û wê karibê wê ji gelek aliyan ve wê hilde li dest û wê werênê ser ziman bê.

Di rengekê din de jî wê dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê mijare demokrasiyê wê di wê rewşê de wê, derxistina li pêş wê bi xwezayî wê ne zor bê ku wê weke têgînek der-olî wê weke ku wê were derxistin bibê. Yan jî wê weke dijberîya olî dihê kirin û an weke ku wê rejimên herêmê ên 'olî' ku wê hertimî wê bi gotin bikin weke propagandayên ku ew wê çawa wê bédengbikin bi gotinên weke "olê jî holê radikê" û hwd re wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê di wê temenê de wê fahmbikê. Dijberîya li nîrxên civakî jî wê bi wê re wê di rengekê de wê were fahmkirin. Wê fahmkirinên bi wan û an pêşneketinên bi wê û hwd wê ji aliyekê ve jî wê bi wê re wê di şêwayekê de wê karibê wê fahmbikê bê.

Di demên hemdem de jî wê di rengekê de wê bi gotinên weke ku wê, li tirkîya û hwd wê bahsa maf û azadiyê û an mafên civakî û hwd wê were kirin wê pêşî wê li ser têgîhên olî re wê dijberiyek wê li wê were diyarkirin û wê bi wê re wê gotinên wê û propagandayên wê werina kirin. Piştî wê li ser wê re wê, bi gotinên weke "ew dixwezî me qatbikin" û an "herîşê li me dîkin" û hwd re wê bi wê re wê di rengekê de wê were hanîn li ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê, di rengekê de wê di şêwayekê de wê dijberîyên weke li demokrasiyê û hwd wê ji aliyekê ve jî wê bi fêrsên fahmkirinê ên civakên cihê û hebûna wan û hwd ve jî wê girêdayî bin. Ew wê di wê temenê de wê weke aliyên ku ew wê di wê temenê de wê di rengekê de wê li wê bihizirin.

Di rengekê de wê were dîtin ku wê heta roja me wê bi baweriyê wê manipula bikin. Wê li dijî maf û azadiyê wê dijberiyê bi gotinên li ser olê û hwd re wê werina kirin. Di wê temenê de wê dema ku wê kesekê bahsa 'maf û azadiyê kir' û an bahsa mafên civakî bikê wê weke bi gotinên weke 'ji olê derdikeve û hwd re wê di şêwa û rengekê de wê werênina ser ziman.

Ev jî wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê karibê wê di wê temenê de wê, di şêwayekê de wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê di şêwayekê de wê werênê ser ziman bê.

Di wê nûqtîyê de wê, dikarê wê bibêjê ku wê têgînên weke civaknasî û hwd jî wê piştî şerê cihanê ê yekem ku wê weke bi sosyalîzmê li hemû cihanê wê bandûra xwe wê bide diyarkirin wê di wê temenê de wê li

herêmê pêşneketina wê hinekê jî wê di wê temenê de wê bi dijberîyên li ser olê re ku wê werina pêşxistin re wê di rengekê de wê pêşiya wê were girtin. Ev wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê di şewayekê de wê fahmbikê û wê karibê wê werênê ser ziman ku ev wê di demên piştî wê, bi heman xûy û fêrbûn û qalibên fahmkirinê û hwd re wê were domadin.

Di wê temenê de wê di wê temenê de wê rejimên herêmê wê di dîmenê weke 'rejimên olî' de wê di wê çerçoveyê de wê xwe bikina posisyonekê de û wê bijin. Di wê çerçoveyê de wê karibê wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê di rengekê de wê karibê wê fahmbikê û wê di reng û awayekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê karibê wê werênê ser ziman.

Iro ku em minaq li tirkiya, cihane arab û heta iranê bi xwe jî w binerin wê ji wê aliyê ve wê di dîmenekê wê weke bi hinek xûy û xalibên weke bermehiyên wê dema şerê şar ku wê were hizirkirin wê di wê temenê de wê di şewayekê de wê were dîyarkirin. Rejimên ku wê ne xwediyê temenekê fahmkirin û perwerdeyê civakî na wê dema ku ew têngîna olî ew ji destê wan were girtin wê weke rût û bêcil wê li holê wê bimênin. Di wê temenê de wê, ber wê yekê wê heta ji wan dihê wê li hemberê civakê wê manipulakirinên xwe wê di rengekê de wê bikin. Wê hêrîşî navaroka gotinên weke demokrasîyê, civakê, layiqiyê û hwd wê bikin. Di wê temenê de ew wê weke li desthilatîyên xwe weke 'hêrîşê' wê dibînin. Demokrasîyê jî wê di wê temenê de wê weke 'leyistika rojava' û an 'leyistika emperyalismê' wê di wê temenê de wê bi gotin bikin û wê di wê temenê de wê bi awayekê hosta wê karibin wê manipulabikin.

Di wê temenê de wê, civakî wê hemû jî wê ji temen ve wê hebin. Li vir wê, weke aliyekê wê yê din jî wê ew bê ku wê demokrasi wê ji aliyê olê ve wê were herêkirin û an na. Yan jî wê karibê hevdu bi pejirênin û an na. Di zane min de wê di wê nûqteyê de wê manipulasyonek ku mirov wê dikarê wê di cih de wê ji wê re wê bersivê bide wê bibê. Di wê nûqteyê de wê di çerçoveya civakê de wê hewce nekê ku ew wê herê bikê. Weke ku wê çawa wê du mirov wê hewce nekin ku ew bi hev re di hemhîzê de bin û xwediyê heman herinê bin. Di wê temenê de wê dema ku wê di çerçoveya civakî de wê li wê bihîzîrê wê demê wê ew jî wê bê ku ew di wê temenê de wê, bi pejirêninê û an ne pejirêninê wê karibê di nava wê de bijî weke hemû bawerîyên din ku ew xwe bi xwe re bijin.

Di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê di wê temenê de wê li şûna ku wê bi rejimek olî wê were hizirkirin wê weke rejimek

civakî wê were lê hizirkirin. Ku ew baweri ya wê civakê bê wê demê wê di wê temenê de wê li gorî wê pêşî wê bi civakê wê pêwîst bê ku ew di rengekê de ew bi wê re wê were lê hizirkirin. Di wê temenê de ku wê hebûna hev wê di rengekê de wê bi zayendî, nijadî, çandî û hwd ku wê karibin herê bikin. Di wê nûqteyê de wê, di rengekê de wê, ev ali wê, ji aliyekê ve wê weke ji nûqteya fahmkirinê wê weke ku wê cihêbûn wê xwe bi şaşıyekê wê bide diyarkirin. Nûqteya ji wê gavavêtinê wê civak were esasgirtin. Wê dema ku ol heta esasgirtin weke nûqteya pêşî wê demê wê, civak wê ne weke civakê lê wê weke koma kesên ku ew bi mecbûrî ew ji wê re îteatê bikin wê di rengekê de wê weke ku wê li lê were nerin.

Demokrasi û civak wê, di wê çerçoveyê de wê weke du aliyên ku wê di wê rengê de wê di rengekê de wê karibê wê li ser temenê maf û azadiyên civakê wê hilde li dest û wê fahmbikê. Ev wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê w di rengekê de wê di şêwayekê de wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Demokrasi şêwazek rêveberî ye ku tê de hêza gel heye ku li ser zagonan şêwir bike û li ser yasayan biryar bide (demokrasiya rasterast) an jî ji bo vê yekê karbidestên hukumetê hîlbijêrin (demokrasiya nûnerî). Pirsgirêkên kê wekî "gel" têne hesibandin û hêz çawa di nav mirovan de tê parve kirin an jî kîjan hêz têne dayîn, bi demê re û li welatên cihê bi rêjeyên cûda hatine guhertin. Yan jî wê çawa wê were bikarhanin û danîşandin û hwd wê bi wê ve wê girêdayî wê karibê wê fahmbikê. Taybetmendiya demokrasiyê bi giştî azadiya kombûnê, azadiya rêxistinbûnê, mafên milkiyetê, azadiya olî, azadiya derbirînê, hemwelatîbûn, razîbûn û an razînebûna ji rêveberan, mafê bijartinê, nehiştina bi neheqî ji azadî û jiyanê û mafên kêmteweyan pêkhatinê wê werênê ser ziman.

Ji aliyekê din ve jî wê demokrasi wê li ser xwe û jiyane xwe bûna xwedi biryarê jî wê dikarê wê di rengekê de wê fahmbikê. Di wê temenê de wê danîşandina wîna azad wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe bi hişmendiya wê re wê bide diyarkirin. Di dewama wê de wê dikarê wê fahmbikê ku wê di wê temenê de wê ev ali hemû bi gelek aliyên din ên ku ew dikarin werina ser ziman wê bi têgîna hişmendiya ku mirov bi wê karibê pêkhatinekê û an pêkhaninekê wê bikê û wê di rengekê de wê di dewaam wê de wê bi wê re wê, di şêwayekê de wê kaeribê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Abdusamet Yigit

Destpêk: demokrasî û dijberî

Bi kortasî çerçoveya gotina demokrasîyê

Demokrasi wê weke gotinek ku wê xwediyê dîrokek ku wê li ser temenê bi wateya 'rêveberiya gel' ku wê heta demên kevnera ên atina wê mejuya wê were birin. Di wê temenê de wê di rengekê de wê ji gotinên weke "demos" û "kritos" wê di rengekê de wê bê hanin li ser ziman ku wê were diyarkirin. Di wê demê de wê demokrasi ku wê weke li hemberî tiraniyê wê di rengekê de wê derkeve li pêş. Pêşî wê di wê temenê de wê di rengekê de wê ji nava gel wê kesên bijarti û hemwelatî wê di rengekê de wê weke kesên ku ew yekser dikarin di wê temenê de xwediyê wê mafê demokratikê ên bijartinê bin. Di wê demê de li atina û piştî wê li roma kevn jî wê weke dîmenekê 'demokrasiya kolederi' wê di şêwayekê de wê weke ku wê bibê. Ber çu wê gotina kolederiyê wê li ser wê were bi cihkirin û wê were serziman? Ber ku wê di wê demê de wê kolederi wê hebê. Di wê demê de wê herkesek wê ne xwediyê heman maf û azadiyê bê. Wê jin wê ne xwediyê mafê weke mîr ku ew ew karibê hîlbijêrêbê. Wêmafê zayendî wê ji xwe wê di rengekê de wê bi wê re wê di şêwayekê de wê were dîtin ku wê newê nasin.

Ji wê weke zindiyek ku ew tenê li malê bijî, zaroyan bîne dînyê û ew wan mazin bikê û hwd wê li wê were nerin. Di wê temenê de wê di bin gotina hewserê xwe de bê. Di wê temenê de wê demê hewserê wê çî li ser navê wê bibêjê wê ew wê weke bûhûrîner bê. Wê dema ku ew wê bikuji jî wê weke mafê wî were dîtin. Yan jî wê dema ku wî ji wê mafên hemû tiştî girt wê ew dîsa wê weke 'mêrê wê bê' û ev nikaribê were lêpirsin.

Di wê temenê de wê pîrsgirêka zayendî û ya kolederiyê wê di zikhev de wê di rengekê de wê bimeşê. Wê mirovê kole ew ku ew di nava jiyane de

wê xwediye wê rewşa kolederi bê wê jin jî wê di nava male de wê ji wê ne cihê wê xwediye rewşek bê. Di wê temenê de lê wê di wê temenê de wê di temenê wê iteata wê de wê ew wê sînore azadiya wê di renekê de wê were diyarkirin.

Di dewama wê de wê dikarê wê weke aliyekê wê yê din jî wê di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, pirsgirêka zayendî û an ya kolederi wê di wê temenê de wê di renekê de wê, di renekê de wê bide diyarkirin.

Ev pirsgirêka weke 'yê ji min' û an 'yê ne ji min' û hwd wê ew wê ciheyiyê wê di renekê de wê weke ku wê di renekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê di şewayekê de wê bi wê re jî wê were diyarkirin. Di wê warê de wê gotina hemwelatiyê wê di wê temenê de wê xwediye fêsek fahmkirinê bê. Ew kesê hemwelat wê xwediye wê mafê bê. Wê xwediye mafê berhevkirina mal û samyanê û mafê parastina wê bê. Wê heta ku wê karibê koleyan di destê xwe de berhev bikê, weke kesek koleder. Di wê temenê de wê ev wê weke di renekê de wê bibê.

Di awayekê din de jî wê bi wê re wê, di şewayekê de wê ev rewş wê di demên hemdem de wê, di temenê kolederiya hemdem de wê di renekê de wê bi çerçoveya welatitiya hemdem û an netewa hemdem û hwd re wê di renekê de wê xwe di şewayekê de wê bide diyarkirin û domandin. Hem wê pirsgirêka zayendî wê weke ku wê di wê temenê de wê hebê wê xwe di renekê de wê bi wê re wê bide diyarkirin û domandin. Hem jî wê pirsgirêka civakî wê xwe di wê temenê de wê di renekê de wê weke ku wê bide diyarkirin û domandin. Di demên hemdem de wê dema ku em gotina pirsgirêkên civakî bi temenekê zêhni bingihê wan lê bikolin wê di wê çerçoveyê de wê aliyekê wê yê zêhni wê karibê wê bi reheti wê kifşbikê û wê di wê temenê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê karibê wê fahmbikê û wê di dewama wê de wê bi wê re wê werênê ser ziman bê.

Wê jî wê di renekê de wê dikarê wê di dewama wê de wê bi wê re wê karibê wê werênê ser ziman ku wê tîgina demokrasiyê wê di wê temenê de wê xwe di şewayekê de wê di renekê de wê bi wê re wê di dewama wê de wê karibê wê di renekê de wê bide diyarkirin. Di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare civakê wê bi wê re wê xwe weke aliyekê wê yê din ê giring wê xwe di renekê de wê, bide diyarkirin. Wê dema ku em bi gotina 'demokrasiya civakî' wê bi wê re wê li wê bihizirin wê bi tîkiliyên nava civakê, rewşên tîkilidaninê û awayên wan û hwd wê di renekê de wê bi wê re wê karibê bi gelek

awayên wê re wê di rengekê de wan li wê bihizirê. Weke aliyekê wê yê din jî wê di têkiliyêmn bi demokrasîyê re wê bi awayekê di çerçoveya civakî û rêveberî de wê li wê bihizirê wê aliyên wê yên wê yêmn bingihîn ên weke destûrê û hwd wê di wê temenê de wê weke aliyna diyarker wê xwe di rengekê de wê bide diyarkirin.

Di wê temenê de wê çawa wê di destûrê de wê wer pênasekirin wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê ku ew wê bi wê rewê di rengekê de wê weke ku wê karibê wê li wê bihizirê û wê di dewama wê de wê bi wê re wê karibê wê were lê hizirkirin.

Di demokrasîya rasterast de, gel xwediyê hêza rasterast e ku li ser qanûnan nîqaş bike û biryar bide. Di demokrasîya numinêrî de gel ji bo vê yekê rêveberên xwe bi hîlbijartinan hildibijêre. Pênaseya "gel" û awayên ku desthilatdarî di nav wan de tê parvekirin an jî hêla wan ve hatî veguheztin bi demê re û bi dereceyên cihê li welatên cihê guherî. Taybetmendiyên demokrasîyê bi gelemperî azadiya kombûnê, azadiya rêxistinbûnê, milkê kesane, azadiya ol û derbirînê, hemwelatîbûn, razîbûna rêveberan, mafên dengdanê, azadiya ji hiqûqê bêpar ne hiştinê di jiyanê de û azadiyê ji hêla hukûmetê ve, û mafên hindikayiyan pêk tîne.

Têgîna demokrasîyê bi demê re gelekî pêşketiye. Di dirêjahîya dîrokê de, birhanên demokrasîya rasterast têne dîtin, ku civak bi rêya meclîsa gel biryaran distînin. Îro, forma serdest a demokrasîyê demokrasîya numinêrî ye, ku tê de hemwelatî karbidestên hukûmetê hildibijêrin ku li ser navê xwe rêvebirin, wekî di demokrasîya parlamento an serokatiyê de. Di guhertina hevpar a demokrasîya lîberal de, hêzên piraniyê di çarçeweya demokrasîya numinêrî de têne bikar hanîn, lê destûrek û dadgehek bilind piraniyê diparêze û hindikahiyê diparêze - bi gelemperî bi garantîkirina bi tevahî ji hin mafên takekesî, wek azadiya derbirînê an azadiya rêxistinbûnê.

Peyva demokrasi di sedsala 5-an de berî zayînê li bajarên-dewletên atînaya Klasîk, bi maneya "rêveberîya gel", berevajî arîstokratiyê (ἀριστοκρατία, aristokratía), ku ew dihê wateya "rêveberîya elîtan" bû. Nêzîkî hemî hukûmetên demokratîk di seranserê dîroka kevnar û nûjen de, hemwelatîbûna demokratîk di destpêkê de bi çînek elît ve hate sînordar kirin û paşê hate berfireh kirin ku hemî hemwelatîyên mezin di nav xwe de bigire. Di piraniya demokrasîyên nûjen de ev yek bi tevgerên dengdanê yên sedsalên 19 û 20-an pêk hat.

Demokrasî bi awayên hukûmetê yên ku tê de desthilatdarî ji nifûsa giştî ya dewletekê re nayê veqetandin, mîna pergalên otorîter bibê. Ji hêla dîrokî ve şêweyek hukumdariyê ya nadir û lawaz a, pergalên hukûmetê yên demokratîk ji sedsala 19-an vir ve gelemperî bûne, bi pêlên cûda yên demokratîkbûnê derketina li pêş. Demokrasî di cîhana nûjen de rewabûneke berbiçav bi dest dixe, ji ber ku raya giştî li seranserê herêman bi xurtî piştgirî dide pergalên desthilatdariya demokratîk li ser alternatîfan, û heta dewletên otorîter jî hewl didin ku xwe wekî demokrat nîşan bidin.

Her çend demokrasî bi gelemperî dihê fahm kirin ku bi dengdanê dihê pênase kirin, li ser pênaseyek rastîn a demokrasiyê lihevhatinek tune. Karl Popper dibêje ku nêrîna "klasîk" ya demokrasiyê "bi kurtî, teoriya ku demokrasî serweriya gel e û mafê gelan e ku desthilatdar e."

Rêgezên demokratîk di vê rastiyê de xuya dike ku hemî hemwelatîyên mafdar li pêşberî qanûnê wekhev in û di prosesa zagonsaziyê de wekhev in. Mînaqî, di demokrasiya numînêrî de, her dengê (di teorîyê de) xwedî giraniyek wekhev e û azadiya hemwelatîyên bijarte bi maf û azadiyên rewa, ku bi gelemperî di makezagonê de hatine bicîh kirin, dihê ewle (garantî) kirin, dema ku karhanîna din ên "demokrasiyê" dibe ku demokrasiya rasterast, ku tê de hemwelatî rasterast li ser mijaran deng didin. Li gorî Neteweyên Yekbûyî, demokrasî "hawirdorek peyda dike ku tê de mafên mirovan û azadiyên bingehîn têne rêz kirin û wîna gel a bi serbestî dihê îfade kirin pêk tê" re wê diyar dikê.

Teoriyek dibêje ku demokrasî sê rêgezên bingehîn hewce dike: kontrola ber bi jor (serwerî di astên herî nizm ên desthilatdariyê de dimîne), wekheviya ramyarî, û restên civakî ku tê de kes û sazî kiryarên meqbûl tenê yên ku her du prensîbên pêşîn ên kontrolkirina bilind û wekheviya ramyarî nîşan didin dihesibînin. Wekheviya qanûnî, azadiya ramyarî û serweriya hiqûqê bi gelemperî ji hêla şîrovekaran ve wekî taybetmendiya bingehîn ên demokrasiyek baş têne binav kirin.

Li hin welatan, Keyaniya Yekbûyî, rêgeza serdest serweriya parlamentoyê ye û di heman demê de serxwebûna dadwerî diparêze. Mînaq serweriya parلمانî li Hindistanê bi Destûra Bingehîn a Hindistanê ve girêdayî ye, ku tê de vekolîna dadrêşî pêk dihê. Her çend peyva "demokrasî" bi gelemperî di çarçoveyek dewletek ramyarî de dihê bikar hanîn, rêgez bi potansiyel jî bo rêxistinên taybet ên wekî komeli bi civak, û pargîdaniyan jî têne sepandin.

Dibe ku demokrasî gelek rêbazên biryargirtinê yê cihêreng bikar bînin, lê desthilatdariya piraniyê forma serdest e. Bêyî verastkirin, wek parastina rewşa ya mafên takekesî yan komî, dibe ku hindikahiyên ramyarî ji aliyê “zulma piraniyê” ve bî tepeserkin. Desthilatdariya piraniyê nêzîkatiyek pêşbaziye vedihewîne, berevajî demokrasiya lihevhatî, ku hewcedariya hilbijartinan, û bi giştî şewirdariyê çêdike, ku ji hêla bingeîn û prosedurî ve “adilane” be, ankû dadperwer û wekhev bê. Li hin welatan azadiya rêvebirina ramyarî, azadiya axaftinê û azadiya çapemeniyê girîng tînin ku dengdêr baş agahdar bin û li gorî berjewendî û baweriyên xwe dengê xwe bidin. Lê weke aliyekê wê yê din jî ku ew agahdarkirin rast bê û ji rastiyê ne dûr bê.

Her wiha di hê gotin ku taybetmendiya bingeîn a demokrasiyê ew e ku hemû dengdêr bi awayekî azad û tam beşdarî jiyana civaka xwe bibin. Demokrasî, bi giraniya xwe ya li ser têgehên peymana civakî û wêna hevbeş/kolektîf a hemû dengdêran, dikare wekî renekî kolektîfîzma ramyarî jî were binavkirin, ji ber ku ew wekî şewazek hukûmetê di hê pênasê kirin ku tê de hemî hemwelatiyên mafdar di qanûndanînê de xwedî gotinek wekhev in.

Her çend komar bi gelemperî bi demokrasiyê ve girêdayî ne jî ji ber rêgeza rêvebirina bi rizamendiya rêvebiran, komarparêzîna hewce ye ku demokrasî ye, ji ber ku diyar nake ku gel çawa were rêvebirin. Têgînek klasîk, a di derbarê “komar” hem demokrasî û hem jî arîstokrasî di hewîne. Forma hukûmetê ya komarî di wateya xwe ya nûjen de şewazek hukûmetê ye bêyî key. Ji ber vê yekê demokrasî dikarin komar an monarşiyên destûrî bin, wek Keyaniya Yekbûyî û ankû ingilistan.

Têgiha Meclîsên demokratîk bi qasî mirovahiyê kevn in û di dîroka mirovahiyê de tîne dîtin, lê heta sedsala nozdehan, kesayetên sereke yê ramyarî bi giranî li dijî demokrasiyê bûn. Teorîsyenên Komarparêz demokrasî bi mezinahiya piçûk ve girêdidin: her ku yekeyên ramyarî mezintir bibin, îhtîmalek mezin dê hukûmet bibe despotîk. Di heman demê de, yekîneyên ramyarî yê piçûk ji serketinê xeternak bûn. Montesquieu digot, “ger komarek piçûk be, ji hêla hêzek biyanî ve di hê hilweşandin; heke mezin be, ji hêla kêmasiyek hundurîn ve di hê hilweşandin.” Li gorî zanyarê ramyarî Daniel Deudney ji Zanîngeha Johns Hopkins, damezrandina Dewletên Yekbûyî çareseriyek bû ji pîrsgirêkên dualî yê mezinbûnê re bi mezinahiya xwe û pergala wê ya kontrol û hevsengiyê girêdida û hani ser ziman. Formên demokrasiyê bi organîkî di civakên veqetandî yê li çaraliyê cîhanê de derketin.

Têgîna demokrasîyê cara yekem di ramana ramyarî û felsefî ya Yewnaniya kevn de li bajarê-dewleta Atînayê di serdema kevnar a klasîk de derketiye holê. Peyv ji dêmos 'mirovên asayî' û krátos 'hêz/hêz' dihe. Di dema serweriya Cleisthenes de, tiştê ku bi gelemperî wekî mînaqa yekem a formek demokrasîyê dihe hesibandin di sedsala şeşan a b.z (508-507 b.z) de li Atînayê hate damezrandin. Cleisthenes wekî "bavê demokrasîya Atînayê" dihe gotin. Yekemîn bikarhanîna pejiwandî ya peyva demokrasî di berhemên prosayî yê salên 430 b.z de, wek Dîrokên Herodot, dihe dîtin, lê karhanîna wê çend dehsalan kevnîr bû, ji ber ku du Atînayên ku di 470-an de ji dayik bûne, jê re dibêjin Demokrat, navek nû ya ramyarî ku di demê nîqaşên li ser mijarên destûrî de li Atînayê hate dayîn. Eskilyos ew di şanoya xwe ya bi navê "The Suppliants" de, ku di sala 463-an de hatî lîstin de, behsa wê peyvê dike, ku tê de behsa "destê desthilatdariya demos" [demou kratousa cheir] dike. Berî hingê, peyva ku ji bo danasîna pergala siyasî ya nû ya Cleisthenes dihat bikar hanîn belkî isonomia bû, ku dihe wateya wekheviya ramyarî (çav: Kurt A. Raaflaub, *Origins of Democracy in Ancient Greece*, p. 108, 109).

Demokrasîya Atînayê şeklê demokrasîya rasterast girt û xwediyê du taybetmendiyên cuda bû: Hilbijartina rasthatî ya hemwelatîyên asayî ji bo dagirtina çend nivîsgehên hukûmetî, îdarî û dadwerî yê heyî, û meclîsek qanûndanîn a ku ji hemî hemwelatîyên Atînayê pêk tê. Di meclîsê de, ku qanûnên bajar-dewletê diyar dikirin, destûr ji hemû hemwelatîyên xwedî maf hat dayîn ku bi axivîn û deng bidin. Lêbelê, hemwelatîya Atînayê jin, kole, biyanî (μέτοικοι / métoikoi), û ciwanên di bin temenê leşkerî de derxistin. Bi bandûr, ji 4 kesên ku li Atînayê dijîn tenê 1 wekî hemwelatî dihe hesibandin. Xwedîkirina erd ji bo welatîbûnê ne şert bû. Dûrxistina beşeke mezin a nifûsê ji laşê hemwelatîyê ji nêz ve bi têgihîştina kevnar a hemwelatîbûnê ve girêdayî ye. Di piraniya kevnar de, karhanîna hemwelatîbûnê bi berpirsiyariya şerkirina di kampanyayên şer de ve girêdayî bû (çav: Susan Lape, *Reproducing Athens: Menander's Comedy, Democratic Culture, and the Hellenistic City*, Princeton University Press, 2009, p. 4)

Demokrasîya Atînayê ya herî rasterast bû, ne tenê di wê wateyê de ku biryar ji aliyê gel ve dihatin standin, lê di heman demê de di wê wateyê de ku gel bi rêya meclîs, komel û dadgehan tevahiya pêvajoya ramyarî kontrol dikir û beşek mezin ji welatîyan bi berdewamî beşdarî karûbarên giştî bûn. Her çend mafên takekesî bi makezagona Atînayê di wateya nûjen de nehatin garantî kirin (Yûnaniyên kevn peyva "maf" bi wan re

tune bûn), welatîyên Atûnayê azadiya xwe ne bi dijberiya hukûmetê, lê bi jiyîna li bajarek ku ne bindestê hêzek din bû û bi nebûna bindestiya hukmê kesek din bi xwe bi dest xistin (çav: Clarke, P.; Foweraker, J. (2001). *Encyclopedia of Democratic Thought*. Taylor & Francis, p. 194–201).

Minaq dengdana Range li Spartayê di destpêka 700 b.z de derket. Civîna Spartayê meclîsa gel bû, ku mehê carekê dihat lidarxistin û her welatîyê mêr herî kê 20 salî dikaribû beşdarî wê bibe. Di meclîsê de, Spartayîyan rêber hilbijartibûn û bi dengdanê û qîrînê deng derdixistin (paşê dengdan biryar tê dayîn ku girseya gel çiqasî bi dengekî bilind diqîre). Arîstoteles vê yekê wekî "zarokî" bi nav kir, li gorî dengên dengbêjên kevîr ên ku hemwelatîyên Atûnayê bikar dihînin. Spartayê ew ji ber sadebûna wê, û ji bo pêşgirtina li dengdana alîgir, kirîn, an xapandina ku di hilbijartinên pêşwext ên demokratîk de serdest bû, pejirand (çav: Terrence A. Boring, *Literacy in Ancient Sparta*, Leiden Netherlands (1979)).

Pîştî wê di rengekê de wê gotina demokrasîyê wê di şêwayekê de wê hin bi hin wê bi wê rengê wê rengê xwe wê bistênê û wê di nava jiyane de wê weke 'rêveberiya gel' û an 'rêveberiya bijartiyan' wê di rengekê de wê derkeve li pêş. Ber çî em dibêjin rêveberiya bijartiyan? Ber ku ew kes wê di wê demê de wê ne tenê wê weke kesna ku ew ji wan komal û an meclisan re wê werina bijartin bin. Wekî din wê ji aliyekê din ve jî wê weke kesna ne kole û azad wê werina dîtin û wê di wê temenê de wê weke kesna serwer ên civakê di wê temenê de wê derkevina li pêş bin. Ew wê di wê çerçoveyê de wê weke 'mîrovê azad' wê xwedîyê gotina xwe bê. Wê di wê temenê de wê gotina wî kesi wê weke gotina kesê azad wê di rengekê de wê were dîtin û wê di wê temenê de wê newê redkirin. Di wê temenê de wê di rengekê de wê ew meclis jî wê di şêwayekê de wê weke ku wê were dîtin wê di şêwayekê de wê weke ku wê di rengekê de wê bi wê ve wê girêdayî wê xwe di rengekê de wê weke ku wê bidina diyarkirin. Wê jî wê dikarê wê werênê ser ziman ku ew kes wê weke kesên li ser kesên din xwedî gotin bin weke kesên azad.

Di dewama wê de wê dikarê wê di rengekê de wê werênê ser ziman ku wê pîştî wê li herêmên roma jî wê were bahsa wê were kirin. Lê çendî ku wê bahsa tevkeriyek roma kevnera wê were kirin jî lê wê ji ber wê komek elitt a serdest ku ew wê bi wê re wê bi sînor bibê wê di wê temenê de wê zêde ne bi dîmenekê berfireh wê karibê wê fahmbikê bê.

Tevî ku Komara Romayê bi girîngî beşdarî gelek aliyên demokrasiyê kir, tenê hindikahiyek Romayî hemwelatîyên ku di hilbijartinên nûnertiyê de deng dane bûn. Dengên desthilatdaran bi rêya sîstema dengdanê ya giran girantir dihat dayîn, ji ber vê yekê piraniya karbidestên payebilind, tevî endamên Senatoyê, ji çend malbatên dewlemend û esilzade dihatin. Wekî din, hilweşandina keyeniye Romayê di cîhana rojava de mînaqa yekem bû ku hukûmetek bi mebesta eşkere ya komarê hate damezrandin, her çend ne bi demokrasiyek zêde be. Modela rêveberiyê ya Romayê di nav sedsalan de gelek ramanên ramyarî îlham girtiye (çav: Livy; De Sélincourt, A.; Ogilvie, R. M.; Oakley, S. P. (2002). The early history of Rome: books I-V of The history of Rome from its foundations. Penguin Classics, p. 34).

Wê dema ku wê bahsa rewşa weke parzemina amarika û asya dur weke li hindistanê û hwd wê bahsa wê were kirin wê bi têkiliyên wan ên bi rojava ve wê girêdayî wê hin bi hin wê bigihijina hizrek weke wê. Di wê temenê de wê di rengekê de wê piştî wê ev pêvajoyê wê di demên serdema navîn de jî wê di rengekê de wê dîmenekê wê yê ku wê bi wê re wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê were lê hizirkirin wê bibê.

Mînaq wê di wê temenê de wê di serdemên navîn de wê di nava oldar û kesên faodal ên serdest de wê çawa wê temenekê têkilidaninê wê hebê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke hinek bi fêrsên fahmkirinê wê di rengekê de wê weke li wê were lê hizirkirin.

Dema ku piraniya deverên Ewropayê di Serdema Navîn de ji hêla kesên ruhanî an yên xwedan hêz feodalan ve dihatin rêvebirin, pergala cihêreng hebûn ku hilbijartin an meclîs di nav xwe de dihawand, her çend ev bi gelemperî tenê beşek piçûk a nifûsê di nav xwe de digirin. Li Skandinavyayê, wekî tiştê tê zanîn ji mirovên azad ên ku ji hêla qanûndanerek sereke ve tene rêvebirin pêk dihatin. Van kesan nîqaşê ji çareserkirina pirsgerêkên ramyarî berpirsiyar bûn, û cûrbecûr weke Althing li Îzlandayê û Løgting li Giravên Faroe hebûn. Li Ewropaya Rojhilat hat dîtin, veche tiştêk mîna tiştê Skandinaviyê bû. Li Dêra Katolik a Romayê, papa ji sala 1059-an vir ve ji hêla meclîsa papa ya kardînanan ve dihe hilbijartin. Yekemîn saziya parlamentoyê ya belgekirî li Ewropayê "Cortes of León" bû. Di sala 1188-an de ji hêla Alfonso IX ve hatî damezrandin, Cortes li ser bacgirtinê, têkiliyên biyanî, û qanûnê desthilatdar bû, her çend cewhera rastîn a rola wê nakokî dimîne. Komara Ragusa, ku di sala 1358-an de hat damezrandin û navenda wê li bajarê Dubrovnikê ye, mafê nûnertî û dengdanê tenê ji aristokrasiya mîr re

peyda kir. Gelek bajar-dewlet û parazgehên Îtalyayê xwedî şewazên hikûmetê yên komarî bûn. Ji bo nimûne, Komara Firensa, ku di 1115 de hate damezrandin, ji aliyê Signoria ve hat birêvebirin, ku endamên wê bi rêzê têne hilbijartin. Li Frisia, civakek ne-feodal di sedsalên 10-15-an de, mafê dengdanê di karûbarên herêmî û karbidestên wîlayetan de li gorî mezinahiya axê bû. Kouroukan Fouga Împaratoriya Malî di nav qebîleyên serdest de dabeş kir ku di meclîsek mezin a bi navê Gbara de têne numinêr kirin. Lêbelê, peymanê Malî ji komarek demokratîk bêtir mîna monarşiyek destûrî xwe diyar dikir (çav: "The World Won't Listen: The Mande 'Hunters' Oath" and Human Rights in Translation". Humanity Journal. 27 September 2022. Retrieved 22 October 2024).

Parlamana Îngilîstanê koka xwe di sînorkirinên li ser hêza keyan de di Magna Carta (1215) de nivîsandibû, ku bi êşkere hin mafên bindestên key diparast û bi nepenî piştgirî da tiştê ku bû habeas corpus ya îngilîzî, parastina azadiya kesane li dijî girtina neqanûnî bi mafê îtirazê. Yekemîn meclîsa neteweyî ya nûnerê li Îngilîstanê di sala 1265-an de Parlamentoya Simon de Montfort bû. Derketina holê ya daxwaznameyê hin ji wan birhanên destpêkê ye ku parlamenê wekî forumek ji bo çareserkirina gili û gazindên giştî yên mirovên asayî tê bikar hanîn. Lêbelê, hêza gazîkirina parlamentoyê li ser kêfa key ma (çav: Origins and growth of Parliament". The National Archives. Retrieved 17 November 2013).

Lêkolîn peydabûna saziyên parlemanî li Ewropayê di serdema navîn de bi kombûna bajaran û afirandina çînen nû, wek esnafan, û her weha hebûna esilzade û elîten olî ve girê didin. Zanyaran jî peydabûna hukûmeta numinêrî bi perçebûna ramyarî ya nisbî ya Ewropayê ve girê didin. Zanyarê ramyarî David Stasavage perçebûna Ewropayê, û paşê jî demokratîkbûna wê, bi awayê hilweşîna Împaratoriya Roma ve girêdide: axa Romayê ji hêla komên piçûk ên perçebûyî yên eşîrên Alman ve hate zeft kirin, bi vî rengî bû sedema afirandina yekîneyên ramyarî yên piçûk ên ku li wir serdest bi nisbeten lawaz bûn û ji bo dûrxistina tehdîdên biyanî hewceyê razîbûna desthilatdaran bûn (çav: Stasavage, David (11 May 2016). "Representation and Consent: Why They Arose in Europe and Not Elsewhere". Annual Review of Political Science. 19 (1): 145–162).

Li Polonyayê, demokrasiya esilzade bi zêdebûna çalakiya esilzadeya navîn ve hate diyar kirin, ku dixwest li ser hesabê magnatan para xwe di pêkhanîna desthilatdariyê de zêde bike. Magnates li ser kargehên herî

girîng ên dewletê (laîk û dêrî) serdest bûn û li meclîsa key, paşê li senatoyê rûniştin. Zêdebûna girîngiya esilzadeya navîn bandûr li damezrandina saziya sejmik a axê (meclîsa herêmî) kir, ku piştîr bêtir mafên xwe bi dest xist. Di sedsala 15an û nîvê yekem a sedsala XVIan de, sejmikan her ku diçe zêdetir hêz distûnin û dibin girîngtirîn saziyên desthilatdariya herêmî. Di sala 1454 de, Casimir IV Jagiellon mafê biryardana li ser bac û komkirina seferberiyek girseyî di Qanûna Nieszawa de da sejmikan. Wî herwiha soz da ku bêtir rizamendiya wan qanûnên nû çêkin (çav: Lukowski, Jerzy; Zawadzki, Hubert (January 2019). *A Concise History of Poland* (3rd ed.). Cambridge University Press).

Wekî din li kurdistanê wê rewşek ku wê di serdema navîn de wê weke bi keyenîya 'vaspurakan' re wê di rengekê de wê bibê û wê di wê de wê di rewşek weke ya nava pêkhatiyên demê ên kurdistanî weke ermenî, kurd, asûrî û komên din ku wê li ser temenekê wê weke bi rengê 'kantonan' bi navê "gavaran" bi navbikin wê di rengekê de wê bibin. Di roja me de wê di çerçoveya tîgîna vaspurakan û an dema vaspurakan wê di rengekê de wê were dîtin ku wê bahsa li dora 35 qantonan wê li herêmen bakûrê kurdistanê û heta herêmen rojhilatê kurdistanê wê weke ji gola wanê û heta ya gola urmiyê wê di rengekê de wê di wê temenê de wê karibê wê bahsa wê bikê. Herêm bi herêm wê nistecih ku wê xwe bi rêxistin bikin wê di nava xwe de wê navendên civatî ku wê di wan de wê biryarên xwe wê bi hev re wê bi danûstandinan wê bigirin wê di wê temnê de wê were dîtin ku wê bibin.

Vaspurakan wê di dema împaratoriya sasanî de wê bibê û wê weke tîgînek ku wê li herêma wê di wê temenê de wê li kurdistanê wê di temenekê de wê xwe di rengekê de wê bi serwerîya wê re wê bide diyarkirin.

Navê Vaspurakan bi eslê xwe Îranî û kurdistanî ye. Ew bi peyva hem farisiya navîn vāspuhr ve girêdayî ye, ku tê wateya "mezin, waris, mîr". Lê ev rengê wê weke bi gotina farisiya kevn wê di rengekê de wê di tîgîna zimanê avestayî de wê weke xwediyê temenekê fahmkirinê bê ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê fahmbikê bê. Di farisiya kevn de, vāspuhrakān ji mîrên herî payebilind ên Împaratoriya Sasaniyan re tê gotin. Di ermenî de, vaspurakan jî carinan wekî rengdêrek bi maneya "mezin" dihê bikaranîn; Mînaqî, Vaspurakan Gund ("Artêşa mazin"). Ji ber vê yekê, Vaspurakan dikare wekî "erdê esilzade" an "welatê mîr" were wergerandin. Şîroveyên alternatîf ên navê "xwegirtina cihekî

taybetî" an "serdestiya key" heye. Armenolog Heinrich Hübschmann dihizirî ku ev nav dibe ku ji kurtenivîsa Vaspurakan Gnadin ("welatê artêşê/yekîtiya mîran"), ku ji hêla dîroknasê sedsala 7-an Sebeos ve hatî behs kirin, derketibe (çav: Hiwbshman, H. (1907). Hin Hayots' Teghwoy Anunnerê [Ancient Armenian Place Names] (in Armenian). Translated by Pilējikchean, H. B. Vienna: Mkhit'arean Tparan, p. 93–95).

Di wê demê de wê dema ku wê bahsa dema vaspurakan wê were kirin wê bi temenekê kantonî wê bahsa li dora 35 kantoni bi navê 'gavaran' werina kifşkirin. Di wê çerçoveyê de wê di derbarê têkiliyên nava wan de wê çawa wê xwediyê dîmenekê rêveberî û hwd bin wê zêde agahi wê nebin. Lê hinek hizrên bi dîmenekê aqilmeşandinê wê were dîyarkirin wê di wê temenê de bê ku wê bi civinên ji hêla elitên serdest ên kurd û an komên din ku ew di nava xwe de wê xwediyê wê bin ve wê were li darxistin û wê bi wê bigihijina li biryaran.

Dîroka vaspurakan wê dema ku wê bahsa wê were kirin wê di rengekê de wê li du deman wê di rengekê de wê were beşkirin. Beşa pêşî ku wê beriya zayinê wê heta demên destpêka avabûna dema împaratoriya mediya ku wê herê wê di rengekê de wê bahsa wê were kirin. Ji aliyekê din ve wê di wê temenê de wê ya dema duyem jî wê piştî zayinê wê bi demên sasaniyan re wê heta li dora sedsale 50min û pê de wê di rengekê de wê bijî. Yan jî em dikarin wê bibêjin ku wê heta demên hatina islamê ku wê bibê û wê di wê temenê de wê ev herêmên weke yên kantonên vaspurakan wê werina diyarkirin wê piştî wê bidina armanca xalîfê abasi ku ew di rengekê de wê bixwezê ku wan di rengekê de bindest bikê.

Ji sedsala 9'an berî zayinê Vaspurakan beşek ji med-Urartuyê bû. Berî zayinê di sedsala 6an de bûye beşek ji Satrapiya ûrartuyan. Ji sala 189an ew bû yek ji parêzgehên urartuya Mezin. Paşê bû beşek ji xanedana Arsakiyan a ku wê kurd û ermeni wê bi hev re wê avabikin. Piştî dabeşbûna sala 387-an, ew di nav herêmên kurdistana rojhilat û yên bakûr de wê weke beşbûna wê di rengekê de wê bibê. Yan jî wê di rengekê de wê bi keyeniyên rojhilati ên kurdistanî ve wê di rengekê de wê girêdanên vaspurakan wê bînin kirin. Di sedsala 8an de ket bin kontrola Ereban. Li Vaspurakanê gelek serhildan çêbûn. Di sala 885an de di nav axa keyeniyê kurdistana başûr a rawadî de wê bibê.

Di piraniya dîroka xwe de, xanedaniyên wek Ardzruni, kavûşakan, rawadî û hwd ve wê were rêvebirin. Keyenî ardzruni wê keyeniyek ku wê , hinek cihêreng bê. Hinek çavkani wê bigihênina şûnpêya keyê asûr Sanherib (705-681 b.z) ve hate rêvebirin. hinek çavkani jî wê di rengekê

de wê, bi girêdana bi koka 'dawûd' ve wê girêbidin. Lê vê keyeniyê wê li herêmên qafqasya roja me ji azerbeycanê û heta gurgistana roja me wê di rengekê de wê serwerîya wê xwe di rengekê de wê bide diyarkirin. Di sala 908 de, Vaspurakan erdên navbera Gola Wanê û Gola Urmiyê (ku bi navê Kaputan jî tê zanîn) digirt. Di sala 908an de, keyê Vaspurakan Gagik I ji aliyê Xelîfe Abbasî ve di hevrikiya Bagratîyan de wek keyê wê herêmê ku wê ermenistana roja me jî di nava wê de bê were naskirin, lê di demeke kurt de Aşot II. re peymanek çêkir. Ev herêm wê piştî wê di nava desthilatiya împaratoriya rawadî ku wê paşê weke 'şadadî jî wê werina diyarkirin wê desthilatdariya kurdistanî de wê cih bigirin. Di wê temenê de çavkaniyên herêmê wê bidina diyarkirin ku wê ev herêm wê di wê temenê de wê, heta demên derketina eyûbîyan ku wê di dewana wan de wê werin jî wê di bin serwerîya wan de bin.

Di serdema navîn de wê di wê temenê de wê ev herêm wê di rengekê de wê di nava xwe de wê xwediyê şêwayekê rêveberî a girtî bin. Di wê temenê de wê di rengekê de wê, ev wê, piştî wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê fahmîbê bê.

Berbi demên hemdem ve demokrasi

Li giştîya eworpa wê piştî demên ronansên û pê de wê biqasî ku wê were dîtin wê demek nû wê xwe di rengekê de wê bi wê re wê di şêwayekê de wê weke ku wê bide diyarkirin. Di wê temenê de wê dikarê wê di dewama wê de wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê mijare serwerîyê wê di wê temenê de wê bi ramyarî wê çawa wê were diyarkirin wê weke mijarek di çerçoveya maf û azadiyan de wê bi wê re wê were dîtin ku wê were niqaşkirin û wê di wê temenê de wê pêşkeve. Di wê temenê de wê dikarê wê di rengekê de wê werênê ser ziman ku wê, pêşveçûnên piştî wê di wê temenê de wê li ser temenekê ramyarî û hwd de wê werina dîtin ku wê bibin. Wê salixkirinên bi ramyarî, sînorê maf û azadiyê û an yên teqezîparêzan wê di rengekê de wê bide diyarkirin. Di wê nûqtîyê de wê ya ku wê were dîtin wê di nava yên aligirên key û yên ne aligirên key ku ew weke aligirên maf û azadiyan xwe bi ramyarî di rengekê de pênase dikin de wê ev wê di rengekê de wê bide diyarkirin. Di wê temenê de wê gotinên weke yên civakê û hwd jî wê hin bi hin wê li ser wê temenê wê werina salixkirin.

Li Îngilîstanê di sedsala 17-an de li Magna Carta vejînek eleqe hebû. Parlamentoya Îngilîstanê di sala 1628-an de Daxwaznameya Mafê

pejirand, ku hin azadî ji kesên xwe re hişt. Şerê Navxweyî yê Îngilîzî (1642–1651) di navbera key û parlamentoyek olîgarşîk lê hîlbijartî de hate şer kirin, di dema ku ramana partiyek ramyarî pêk hat, digel ku fraksiyonên li ser mafên nûnertiya ramyarî di dema Nîqaşên Putney ya 1647 de nîqaş kirin. Dûv re, "Protectorate (1653-59)" û Restorasyona dema inglisi (1660) hukumek bêtir otokratîk peyda kir, lê Parleman di 1679-an de Qanûna "Habeas Corpus" pejirand, ku destûr xurt kir da ku girtin bê sedem an birhanên têr qedexe bike. Piştî Şoreşa ingilis a 1688-an, di sala 1689-an de Qanûna Mafên Mirovan hate pejirandin ku hin maf û azadiyan dipejirînin û hin jî di meriyetê de ye. Pêşnûme hewcedariya hîlbijartinên birêkûpêk, rêgezên ji bo azadiya axaftinê li Meclîsê destnîşan kir, û hêza key sînordar kir, piştrast kir ku teqezparêz ên key serdest nebe, berevajî piraniya Ewropayê wê demê. Dîroknaşên aborî Douglass North û Barry Weingast saziyên ku di Şoreşê de hatine bicîh kirin wekî serkeftinek mezin di radestkirina hukûmetê û misogerkirina parastina mafên milkiyetê de binav kirine (çav: North, Douglass C.; Weingast, Barry R. (1989). "Constitutions and Commitment: The Evolution of Institutions Governing Public Choice in Seventeenth-Century England". *The Journal of Economic History*. 49 (4): 803–832).

Nûvekirina berjewendiya Magna Carta, Şerê Navxweyî yê Îngilîzî, û Şoreşa ingiliz di sedsala 17-an de bû sedema mezinbûna felsefeya ramyarî li Giravên Brîtanî. Thomas Hobbes fîlozofê yekem bû ku teoriya peymana civakî ya berfireh eşkere kir. Di Leviathan (1651) de nivîsand, Hobbes teorîze kir ku kesên ku di rewşa xwezayê de dijîn jiyanek "tenêti, feqîr, nebaş, hov û kurt" dimeşînin û bi berdewamî şerê herkesê li dijî her kesî didin meşandin. Ji bo ku pêşî li rûdana rewşek anarşîk a xwezayê bigire, Hobbes destnîşan kir ku kesan mafên xwe ji hêzek bihêz û otorîter re dihêlin. Bi gotineke din, Hobbes ji bo keyenîyê teqez (mutleq) ku, li gorî wî, şewaza hukûmetê ya çetirîn bû, parêzvanî kir. Dûv re, fîlozof û bijîjk John Locke dê şîroveyek cûda ya teoriya peymana civakî bike. Locke di du Peymanên Hikûmetê (1689) de nivîsand ku hemû kes xwediyê mafên jîyan, azadî û milk (mulkî) ne. Li gorî Locke, kes ji bo parastina mafên xwe bi dilxwazî li hev kom dibin û dewletekê ava dikin. Bi taybetî ji bo Locke mafên milkiyetê girîng bûn, ku Locke parastina wan wekî armanca bingeîn a hukûmetê dît. Wekî din, Locke destnîşan kir ku hukûmet tenê meşrû ne ku ew razîbûna hukûmdaran bigirin. Ji bo Locke, mafê welatiyan hebû ku li dijî hukûmetek ku li dijî berjewendiya wan tevdiqere an jî bûye zalim serî hildin. Her çend ew di jiyana wî de

pir nehatine xwendin jî, berhemên Locke wekî belgeyên damezrîner ên ramana liberal têne hesibandin û bandûrek kûr li ser rêberên Şoreşa Amerîkî û paşê Şoreşa Frensî jî kirine. Çarçoveya rêveberiya wî ya lîberal-demokratîk di cîhanê de forma serekî ya demokrasiyê dimîne (çav: Curte, Merle (1937). "The Great Mr. Locke: America's Philosopher, 1783–1861". The Huntington Library Bulletin (11): 107–151).

Li Amerîkaya Bakur, hukûmeta nûnertiyê li Jamestown, Virginia, bi hîlbijartina "House of Burgesses (pêşengê Civata Giştî ya Virginia)" di 1619 de dest pê kir. Pûrîtanan Îngilîz ên ku ji 1620-an goç kirin, li New England-ê kolonî ava kirin, ku rêveberiya wan a herêmî demokratîk bû; Pûrîtan, Baptîst û Quakerên ku van kolonî ava kirin, rêxistina demokratîk a civînê xwe jî ji bo rêvebirina civakê xwe di mijarên dînyayî de sepandin (çav: Allen Weinstein and David Rubel (2002), The Story of America: Freedom and Crisis from Settlement to Superpower, DK Publishing, Inc., New York, p. 61).

Yekem Parlamentoya Brîtanya Mezin di sala 1707 de, piştî yekbûna Keyaniya Îngilîstanê û Keyaniya Skotlandê di bin Qanûnê Yekîtiyê de hate damezrandin. Du belgeyên bingehîn ên destûra nekodkirî ya Keyaniya Yekbûyî, Danezana Mafên Îngilîzî, 1689 (di Qanûna Mafên 1689-an de ji nû ve hatî destnîşan kirin) û di 1689'an de daxwaza Mafên Skotlandî wê, hem pozîsyona Parlamentoyê wekî saziya qanûnsaziya herî bilind xurt kiribû û hem jî gotibû ku "hîlbijartina endamên parlamentoyê divê azad be". Lêbelê, parlamento tenê ji hêla xwediyên malik ve hate hîlbijartin, ku di sala 1780-an de 3% ji nifûsê bû. Yekem kesê Brîtanî yê naskirî yê mîrata Afrîkî ku di hîlbijartinê giştî de deng da, Ignatius Sancho, di 1774 û 1780 de deng da bû (çav: "Record of Ignatius Sancho's vote in the general election, October 1774". British Library. Archived from the original on 30 September 2020. Retrieved 2 October 2020).

Di Serdema Azadiyê de li Swêdê (1718–1772), mafên medenî hatin berfireh kirin û desthilatdarî ji key derbasî parlamentoyê bû. Gundiyên bacgir di meclîsê de dihatin numînkirin, her çend bi bandûrek hindik bû jî, lê mirovên asayî yên bê milkên backirî ne xwediyê mafê dengdanê bûn (çav: Chisholm, Hugh, ed. (1911). "Sweden". Encyclopædia Britannica. Vol. 26 (11th ed.). Cambridge University Press. p. 188–221).

Afirandina Komara Korsîkayê ya demkurt di 1755-an de hewlek zû bû ji bo pejirandina destûrek demokratîk (hemû mêr û jinên ji 25 salî mezintir dikarin deng bidin) bû. Ev Destûra Bingehîn a Korsîkayê ya yekem bû ku li ser prensîbên dema ronakbiriya re hate damezrandin û

mafê dengdanê jî di nav de bû, tiştek ku di piraniya demokrasiyên din de heya sedsala 20-an jî nehatibû nav kirin bû.

Amerîkaya kolonyal xwedan kalîteyên milkî yên mîna Îngilîstanê bû, û di heyama berî 1776-an de pîrbûn û hebûna axê tê vê wateyê ku jimarek mezin ji kolonyaran hewcedariyên weha bicîh hanîn û bi kêmkî ve ji sedî 60 ji mêrên spî yên mezin karibûn deng bidin. Piraniya mêrên spî cotkar bûn ku hewcedariyên xwedan milk an dayîna bacê bi cih hanîn. Ji bilî çend îstîsnayan, tu reşik û jinan nikaribûn dengê xwe bidin. Vermont, ku di sala 1777-an de ji Brîtanyaya Mezin serxwebûna xwe ragihand, destûrek li ser modela Pennsylvania-yê bi hemwelatîbûn û mafê dengdanê yê demokratîk ji bo mêran qebûl kir, gelo ew xwediyê milk in an na. Destûra Dewletên Yekbûyî ya 1787-ê destûra herî kevînar, hîn jî çalak, hukûmetê-rêvedibê ye. Destûra Bingehîn ji bo hikûmetek hîlbijartî peyda kir û maf û azadiyên medenî parast, lê ew koletiyê bi dawî nekir û mafên dengdanê li Dewletên Yekbûyî berfireh nekir, di şûna wê de mijara mafê dengdanê ji dewletan re hişt. Bi gelemperî, dewletan mafê dengdanê ji xwediyên mal û milkên mêrên spî û bacgiran re sînordar kirin. Di hîlbijartina yekem a serokatîyê de di 1789 de, bi qasî 6% ji nîfûsê mafê dengdanê hebû (çav: Schultz, Jeffrey D. (2002). *Encyclopedia of Minorities in American Politics: African Americans and Asian Americans*. Oryx Press. p. 284).

Qanûna Xwezayê ya 1790-an hemwelatîbûna Dewletên Yekbûyî tenê ji spîyan re sînordar kir. Qanûna Mafên 1791 sînoran li ser hêza hukûmetê ya ji bo parastina azadiyên kesane danî, lê ew bandûrek hindik li ser biryarên dadgehan ji bo 130 salên pêşîn piştî pejirandina wê kir (çav: *The Bill of Rights: A Brief History*". Retrieved 21 April 2015).

Di 1789 de, Fransa Şoreşger Danezana Mafên Mirov û Hemwelatîyê qebûl kir û her çend demek kurt bû jî, Peymana Neteweyî ji hêla hemî mirovan ve di 1792 de hate hîlbijartin. Destûra Polonî-Lîtvanya ya 3ê Gulana 1791-an hewl da ku monarşiyek destûrî ya bi bandûrtir pêk bîne, wekhevîya ramiyarî di navbera bajarî û esilzadeyan de destnîşan kir, û gundî xist bin parastina hukûmetê, ku xirabtirîn bînpêkirinên serdestiyê kêmkir. Di meriyetê de ji 19 mehan kêmtir bû, ew ji hêla Grodno Sejm ve ku di 1793-an de civiya bû betal hate ragihandin. Digel vê yekê, Destûra Bingehîn a 1791-an arîkar kir ku hêviyên Polonî ji bo veqerandina dawî ya serweriya welêt piştî sedsalek zindî bimîne (çav: Jan Ligeza (2017). *Preambuła Prawa [The Preamble of Law]* (in Polish). Polish Scientific Publishers PWN. p. 12).

Li Dewletên Yekbûyî, hîlbijartina serokatîyê ya 1828-an yekem bû ku tê de mîrên spî yên ne xwedî milk dikarin li piraniya dewletan deng bidin. Tevlîbûna dengdêran di salên 1830-an de zêde bû, di hîlbijartinên serokatîyê yên 1840-an de gihîşte %80-ê nifûsa mîrên spî yên mezin. Karolînaya Bakur dewleta paşîn bû ku di sala 1856-an de qayimbûna milkê betal kir ku di encamê de nêzîkbûnek bi dengdana mîran a spî ya gerdûnî pêk hat (lêbelê hewcedariyên dayîna bacê di 1860-an de li pênc dewletan ma û heya sedsala 20-an li du dewletan sax ma). Di serjimêriya Dewletên Yekbûyî yên 1860 de, nifûsa koleyan gihîştibû çar mîlyonan, û di Avakirina piştî Şerê Navxweyî de, sê guhertinên destûrî hatin pejirandin: Guherîna 13-an di sala 1865 de ku koletîyê qedand; Guhertina 14emîn di 1869an de wê ku hemwelatîbûna reşikan da, û Guherîna 15emîn di 1870an de ku mafê dengdanê yê binavûdeng da mîrên reş pejirand (çav: Transcript of Voting Rights Act (1965) US National Archives).

Di rêze reformên ku bi Qanûna Reformê ya 1832-an dest pê kir û di sedsala 20-an de berdewam kir, bi taybetî bi Qanûna Nûnertiya Gel a 1918-an û Zagona Fransîza Wekhev a 1928-an, dengdana gerdûnî ya mîran di Şoreşa Adarê ya 1848-an de li Fransa di meha Adarê de di heman salê ya şoreşa Fransa, mafê dengdanê li Keyaniya Yekbûyî hate berfireh kirin û yekrengtir kirin. Di wê salê de, çendîn şoreş li Ewrûpayê derketin, ji ber ku desthilatdaran bi daxwazên gel re ji bo makezagonên lîberal û hukumetek demokratîktir rû bi rû man (çav: Movement toward greater democracy in Europe Archived 4 August 2010 at the Wayback Machine". Indiana University Northwest).

Di 1876 de wê, împaratoriya Osmanî ji padîşahiya mutleq derbasî ya destûrî bû, û sala pêş de du hîlbijartin pêk hanî da ku endamên parlamentoya xwe ya nû avakirî hîlbijêrin. Rêzîknameya Hîlbijartinê ya Demkî hat derxistin û tê de hat diyarkirin ku endamên Meclîsên Rêveberiyên Parêzgehan ên hatine hîlbijartin dê endamên Meclîsa yekem hîlbijêrin. Dûv re wê salê, makezagonek nû hate ragihandin, ku tê de parlamentoyek du-beşî bi Senatoyek ku ji hêla Sultan ve hatî destnîşan kirin û Odeya Parlamenteran a ji hêla gel ve hatî hîlbijartin peyda kir. Tenê mîrên ji 30 salî mezintir ku bi zimanê tirkî û şareza bûn û xwedî mafên medenî yên temam bûn, destûr didan ku beşdarî hîlbijartinê bibin. Sedemên betalkirinê hemwelatîbûna dualî, karkirina ji hêla hukûmetek biyanî, îflasê, wekî xizmetkar an jî "navûdengê karên nexweş" bû. Di sala 1934-an de mafê dengdana gerdûnî ya tevahî hate bidestxistin (çav:

Reconstructing Gender in Middle East: Tradition, Identity, and Power. Columbia University Press. 1995. p. 101).

Di 1893-an de, koloniya xwe-rêveberiyê Zelanda Nû bû welatê yekem di cîhanê de (ji bilî Komara Korsîkayê ya sedsala 18-an a kurtedemî) ku bi naskirina jinan wekî xwedî mafê dengdanê mafê dengdana gerdûnî ya aktîf saz kir (çav: Nohlen, Dieter (2001). Elections in Asia and the Pacific: South East Asia, East Asia, and the South Pacific. Oxford University Press. p. 14).

Di sedsala 20-an de veguheztina ber bi demokrasiya lîberal ve bi "pêlên demokrasiyê" yên li pey hev hatin ku ji şer, şoreş, dekolonîzasyon û şert û mercên olî û aborî derketine. Pêlên gerdûnî yên "paşveçûna demokratîk" ku demokratîkbûnê berovajî kir, di salên 1920 û 1930, 1960 û 1970 û 2010an de jî qewimîn (çav:Mounk, Yascha (January 2017). "The Signs of Deconsolidation". Journal of Democracy. Retrieved 16 May 2017).

Wêneya ku vekirina yekem Parlamentoya Avusturalya di 1901 de vedibêje, yek ji wan bûyerên ku di destpêka sedsala 20-an de beşek ji pêla yekem a demokrasiyê pêk hanî.

Şerê Cîhanê yê Yekem û hilweşandina împaratoriyeke otokratîk ên wek Osmanî û Awûstûrya-Macarîstanê bû sedema afirandina netewewewletên nû li Ewropayê û deverên din ên rojhilat, ku gelek ji wan bi kêmanî bi navgînî demokratîk bûn. Lê di wê demokratîkbûnê de wê tenê wê europa wê karibê pêşde herê. Rojhilat wê vaji wê di taqna olî û rejimên otokratîk de wê bimênê û wê piştî wê bê temenê tengezeriyên hemû demên piştê ên herêmê jî. Tevgerên demokratîk geş bûn li europa û mafê dengdanê yê jinan di salên 1920-an de pêş ket, lê Depresyona Mezin bêhêvîbûn hanî û piraniya welatên Ewropa, Amerîkaya Latîn û Asyayê vegeriyan serdestiya mêran an jî dîktatoriyê û wê weke tengezeriyên din ên civakî wê bi şewayekê din ne dûrî yê awayê rejimên teqezparêz bê wê biafirênê. Faşîzm û dîktatorî li Almanyaya Nazî, Îtalya, Îspanya û Portekîzê, li welatên Baltîk, Balkan, Brezîlya, kuba, cin û Japonyayê û hwd jî di hikûmetên nedemokratîk de geş bûn (çav: Age of Dictators: Totalitarianism in the inter-war period". Archived from the original on 7 September 2006. Retrieved 7 September 2006).

Di nava wê nişeya dawî de ku wê werenê ser ziman bi navê welatên bi fahmkirî û dîktatorî wê navê çin û kuba jî wê derbas bibê. Lê wê dikarê wê bi wan werênê ser ziman ku wê weke ew wê di destpêkê de wê werênina ser ziman wê bi 'dîktatoriya proleterî' ku wê bibê jî lê ew wê

weke du welat û rêveberên ku ew divê ku mirov ji nava wê rêzînê di wê çerçoveyê de derxê bê. Di wê temenê de wê di rengekê de wê di rengekê de wê, di rengekê de wê ji têngîna demokrasiyê wê di rengekê de wê weke ku wê were ser ziman wê dûr bin. Ji wê aliyê ve wê li ser têngîna demokasiyê û gotina diktetoriyê û ankû diktetoriya proleter' re wê di wê temenê de wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Çîn wê di dema şerê azadiyê de wê bi milyonan wê windahiyên xwe wê li hemberî hêrîşên japoniya demê a împarator ku wê di wê temenê de wê bi dikteyek ku ew dixwezê li hemû herêmê serwer bibê. Baxtê wê ji ya almaya nazi wê cihê nebê.

Pirsgirêka demên piştî vê demê ên weke piştî rûxîna sovyetê û pê de wê di wê warê de wê bi awayekê wê şerên hegomenikî bin. Pêla pêşî ku wê heta salên li dora 23'an wê herê û ya piştî jî wê di dewama wê de wê bi zêdeyî li hemû deverên cihanê giranî dayina xwe bi çekkirinê û hwd re wê di wê temenê de wê di rengekê de wê di dewama wê de wê xwe bide diyarkirin.

Di rengekê din de wê bi wê re wê di wê xate dîrokî a ku me hani ser ziman de wê tişteyê din wê bi giştî wê ku wê li pêşîya pêşketina demokasiyan wê bê asteng wê têngînek desthilatî li ser esasê nijadî bê weke li tirkiya û an li deverên din ên cihanê wê weke ya têngînek netewî û an netew-dewletî bê. Di wê temenê de wê hêncetên parastinê ku wê di rengekê de wê bi rehetî wê karibin li pêşîya wê were asteng dayin nişandin wê weke hênceta ku wê bi wê bi rehetî wê jiyane mirov ji destê wan jî bide girtin wê weke sedemek hovane a serdemê ku wê ti demê wê biqasî wê di wê demê de wê nedayi diyarkirin wê bibê bê.

Şerê Cihanê yê Duyemîn li Ewropaya Rojava vegereke teqez a vê meylê hanî. Demokratîzekirina beşên Amerîkî, Brîtanî û Frensî yên Almanyaya dagirkirî, Avusturya, Îtalya û Japoniya dagirkirî wek modelê ji bo teoriya paşerojê ya guhertina hukûmetê xizmet kir. Lêbelê, piraniya Ewropaya Rojhilat, tevî girêdana bi Sovyetê bi almanya rojhilat re ket nav bloka ne-demokratîk a ku Sovyetê lê serdest e.

Şer bi dekolonîzasyon hat peyde kirin, û dîsa piraniya dewletên nû yên serbixwe xwediyê destûrnameyên bingeşîn ên "demokratîk" bûn. Hindîstan wek demokasiya herî mezin a cihanê derket holê û hîn jî wisa ye. Welatên ku berê beşek ji Împaratoriya Brîtanî bûn, pir caran pergala keyeniyê hevgirtî (Westminster) a Brîtanî pejirand (çav: Julian Go (2007). "A Globalizing Constitutionalism?, Views from the Postcolony,

1945–2000". In Arjomand, Saïd Amir (ed.). Constitutionalism and political reconstruction. Brill. pp. 92–94).

Di sala 1948 de, Danezana Gerdûnî ya Mafên Mirovan demokrasî ferz kir. wê bi wê yekê wîna gel wê bibe bingeha desthilatdariya hikûmetê; ev win wê di hîlbijartinên demkî û resen ên ku bi dengdana giştî û wekhev û bi dengdana veşartî an jî bi rêgezên dengdana azad ên wekhev pêkwerin, were eşkere kirin.

Di sala 1960-an de, pîraniya dewletên netew-dewlet bi navgînî demokrasî bûn, her çend pîraniya nifûsa cîhanê di nav demokrasîyên binavûdeng de dijiyan ku hîlbijartinên wek pêkdihênin. Pêla paşerojê ya demokratîkbûnê ji bo gelek dewletan, ku jê re "pêla sêyem a demokrasîyê" dihê binavkirin, ber bi demokrasîya lîberal a rastîn de destkeftiyên girîng bi xwe re hanî. Portekîz, Spanya û çend dîktatoriyên leşkerî li Amerîkaya Başûr di salên 1970 û 1980an de vegeyriyan serdestiya sivîl. Nerazîbûna aborî di salên 1980-an de, ligel hêrsbûna ji zordestiya Sovyetê, beşdarî hilweşîna Yekîtiya Sovyetê, bidawîhatina şerê Sar, û demokratîkbûn û lîberalîzekirina welatên bloka Rojhilatê ya berê bû. Di nav demokrasîyên nû de yên herî serketî ew bûn ku ji aliyê erdnîgarî û çandî ve herî nêzîkî rojavayê Ewropayê bûn, û ew niha yan beşek ji Yekîtiya Ewropayê ne yan jî welatên berendam in. Di sala 1986-an de, piştî rûxandina dîktatoriya herî navdar a Asyayê, dewleta yekane ya demokratîk bi vî rengî wê demê li Fîlîpînan bi bilindbûna Corazon Aquino, ku paşê dê wekî dayika demokrasîya Asyayê were zanîn, derket holê.

Meyla lîberal di salên 1990î de li hin dewletên Afrîkayê belav bû, ya herî berbiçav li Afrîkaya Başûr. Hin mînaqên vê dawiyê yên hewildanên lîberalîzasyonê ev in: Şoreşa Endonezyayê ya 1998, Şoreşa Buldozerê li Yugoslavyayê, Şoreşa Gulê li Gurcistanê û hwd wê bibin.

Li gorî "Freedom House", di 2007 de 123 demokrasîya hîlbijartinê hebûn (ji sala 1972-an bûn 40). Li gorî Foruma Cîhanî ya Demokrasîyê, demokrasîyên hîlbijartinê niha ji 192 welatên heyî 120 nûminêr dikin û ji sedî 58,2 ê nifûsa cîhanê pêk dihînin. Di heman demê de demokrasîya lîberal ankû welatên "Freedom House" ku ji mafên bingehîn ên mirovî û serweriya hiqûqê re azadî û rêzdar dihesibîne 85 in û ji sedî 38ê nifûsa cîhanê temsîl dikin. Her weha di sala 2007'an de Neteweyên Yekbûyî 15'ê Îlonê Roja Demokrasîyê ya Navnetewî îlan kir (çav: General Assembly declares 15 September International Day of Democracy; Also

elects 18 Members to Economic and Social Council". United Nations. Retrieved 22 August 2010).

Gelek welatan temenê xwe yê dengdanê daxist 18 salan; demokrasiyên mezin di salên 1970-an de dest bi vî karî kirin û li Ewropaya Rojava û Amerîkaya Bakur dest pê kirin. Temenê dengdanê ji bo hîlbijartinên niştimanî li gelek welatan, wekî Brezîlya, Avusturya, Kuba û Nîkaragua, daket 16 salan. Li Kalîforniyayê, pêşnûmeya 2004-an ku destûr bide çaryek dengdan bi 14 û nîv deng di 16-an de, di dawiyê de têk çû. Di sala 2008 de, parlamentoya Alman pêşnûmeyek pêşniyar kir, lê pêşnûme qanûnek ku dê deng bide her hemwelatîyek di dema jidayikbûnê de, ji hêla dêûbav ve were bikar hanîn heta ku zarok wê ji bo xwe îdîa bike.

Li gorî "Freedom House (male azadiyê)", ji sala 2005-an pê ve, 17 sal li pey hev bûn ku kêmbûna mafên ramiyarî û azadiyên medenî li seranserê cihanê ji pêşkeftinan zêdetir bûye, ji ber ku hêzên ramiyarî yên populist û neteweperest li her derê ji Polonya (di bin Partiya Qanûn û Dadperweriyê) bigire heya Fîlîpînê û gelek deverên din ên cihanê. Di raporek "Freedom House" de ku di sala 2018-an de hate weşandin, Pûanên Demokrasiyê ji bo piraniya welatan ji bo sala 12-an li pey hev kêmbûne. "Christian Science Monitor" jî ragihand ku li welatên wek Polonya, Tirkiye û Macarîstanê îdeolojiyên ramiyarî yên neteweperest û populist, li ser hesabê serweriya hiqûqê, cih digirin. Ji bo nimûne, li Polonyayê, Serok 27 dadwerên nû yên Dadgeha Bilind li ser îtirazên qanûnî yên Komîsyona Ewropî tayîn kirin. Li Tirkiyeyê piştî hewldana derbeyê ya têkçûyî ya di dema tepeserkirina hikûmetê de bi hezaran dadger ji wezîfeyên xwe hatin dûrxistin (çav: As populism rises, fragile democracies move to weaken their courts". The Christian Science Monitor. 13 November 2018. Retrieved 14 November 2018).

Mijare demokrasiyê wê ji aliyê rewşên wê yên têgînî ve wê çawa wê were fahmkirin wê weke aliyekê wê yê ku wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li ser wê bisekin bê. Di demên ronasansê de wê ji wê aliyê ve wê were dîtin ku wê bi zêdeyî wê weke ku wê bibê mijare lêpîrsînê. Di wê temenê de wê di rengekê de wê, gelek zaynar wê dema ku wê mijare demokrasiyê wê lêbipîrsin wê ji aliyê têgihên weke yên komare dema roma a kevnera ve wê bixwezin ku wê li wê binerin bin.

Li vir di aslê xwe de wê weke aliyekê wê yê din ê bi serê xwe ku mirov wê dikarê wê li wê bipîrsê wê mijare lêpîrsînê a bi komarê û an ne bi komarê wê karibê wê hinekê li ser wê bisekinê. Komar dikar wê weke şertekê ku ew wê bi demokrasiyê ve wê were diyarkirin bê? Di wê

temenê de wê dema ku em li pirsê wê bihizirin wê bêgûman wê nikaribê wê di wê temneê de wê di rengekê de wê fahmbikê. Di wê temenê de wê ji aliyekê ve wê weke ku wê were dîtîn wê bi girêdanên destûrî û an salixkirinên wê ve wê weke ku wê yekser wê ji aliyekê ve wê girêdayî wê aliyekê wê hebê.

Lê di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare destûrî û ramyariyê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di rengekê de wê bibê aliyekê wê yê giring. Kengî dewlet û an rêveber wê weke aliyekê serdest dest bi axaftinê kir ku wê çawa wê pêwîst bê were diyarkirin û an wê bibê wê hingê wê di rengekê de wê bingihê ji wê rê derketina ji rêya demokrasiyê wê weke ku wê biderfet bê. Ber ku wê dema ku ew ji ser ve ghişt wê fêrsê wê weke ji aliyekê ve wê êdî wê di rengekê de wê weke aliyê diyarkirinê wê xwe bi wê re wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê di şewayekê de wê weke ku wê bide diyarkirin.

Wê jî wê dikarê wê di wê temenê de wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê mijare diyarkirinê ji serî ve wê di her aliyê de wê weke aliyekê bi pirsgirêk wê xwe di wê nûqteyê de wê weke ku wê bide diyarkirin bê. Di wê nûqteyê de wê ji serî ve diyarkirin û di wê temenê de wê ji binî ve wê girsa wê bîr reng nîşandan wê weke wina wan nebê wê di wê temenê de wê bibê.

Gotinên di demmên demokrasiya hemdem de wê weke di nava aliyê jor û jêr de çêkirina balansekê û an ahengekê jî wê di wê temenê de wê direngê de wê karibê wê di wê rengê de wê di rengekê de wê bi wê ve wê girêdayî wê di rengekê de wê werênê ser ziman bê. Ji çerî ve wê dema ku wê da diyarkirin ku ew çawa bê wê demê yê li binî wê tenê wê dema ku ew hizrên xwe bidina diyarkirin jî wê li ser wê temenê û rengê diyarkirî wê bîrîna ser ziman. Yan jî wê dema ku ew derketina dervî wê çerçoveyê wê weke ku wê ew êdî wê rûxanvanên demokrasiyê wê werina dîtîn.

Ev wê di rengekê de wê weke aliyekê ku wê hem ji aliyê tîgînên ramyarî û hem destûrî û hwd ve wê weke ku wê pêwîst bin ku ew ji aliyekê ve ew werina lêpirsin bin. Di wê temenê de wê di rengekê de wê pirsgirêka çerçoveya desthilatê wê bi serê xwe wê bi rengê gotinê bixwe re wê ji aliyekê ve wê karibê bide diyarkirin. Gotina 'rengê desthilatê' wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê ku wê karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê di dewama wê de wê di rengekê

de wê bi wê re wê karibê wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Wê jî wê di rengekê de wê dikarê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê ku wê di şewayekê de wê çawa wê xwediyê aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê di şewayekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di şewayekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê karibê wê li wê bihizirê û wê di rengekê de wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Di wê çerçoveyê de wê mijare demokrasiyê wê di wê nûqteyê de wê dema ku wê bi têtînekê hat diyarkirin wê di rengekê de ku ew piçûk bê û an mazin bê, hişk bê û an nerm bê ku ew jî serî ve diyar bû wê demê wê di rengekê de wê fêrsên diyarkirina ji binî ve wê weke ku wê kêmbimênin û an wê werina kirpendin.

Di wê temenê de wê di demên hemdem de wê bi demokrasiyên asta herî “pêşketî” ku wê werina diyarkirin jî wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê bi wê re wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê di şewayekê de wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Pirsgirêka netew-dewletên roja me wê dervî têtînen demokrasiyê wê di rengekê de wê dîmenekê tîranî û an dkeyî ê ji binî ve wê weke bi awayekê sernûxûmandî wê bi têtînen weke yên ‘brokrasi’, teokrasi’ û an teknokratan û hwd re wê di rengekê de wê xwe di şewayekê de wê bi wê re wê bide diyarkirin. Wê dema ku wê saziyek ku ew di wê temenê de wê weke bi lê avêtinê û an lê hanina li ser dervî bijartinê wê demê wê bi xwezayî wê ev wê di rengekê de wê bi wê re wê bibê. Wê demê demokrasi ji dîmenekê maske û pê de wê nebê ti tiştê din.

Wê jî wê di rengekê de wê di karê wê di rengekê de wê di rengekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê mijare lêpîrsênê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê li wê bihizirê bê. Li ser navê demokrasiyê gotinên weke lê nayin pîrsin jî wê di kirdeyên xwe de wê di rengekê de wê ji aliyekê ve wê weke xwe bi sipêrênina van aliyên dervî wê çerçoveya demokasiyê. Di wê temenê de wê di rengekê de wê bi wê re wê di rengekê de wê ji aliyê têtînek teorikî û hwd ve wê ji aliyekê ve wê weke karibê wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê di şewayekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Mijare destûrê jî wê di rengekê de wê ji aliyekê ve wê karibê bikeve çerçoveya wê çerçoveya tiranî de. Di wê temenê de wê di dîmenekê wê weke ku ew hin bi hin wê bi demê re wê di rengekê de wê di wê temenê de wê weke wê kirinê re wê bide diyarkirin.

Wê jî wê di dewama wê de wê diakrê wê bibêjê ku wê mijare destûrê wê bi serê xwe wê karibê wê weke fektorek cihê a ku wê bi navê demokrasiyê wê çawa wê demokrasiyê wê karibê yan ji holê rabikê û an wê bikê mijare lêpîrsînek ji temen ve.

Arîstoteles desthilatdariya piraniyê (demokrasi/tîmokrasi), desthilatdariya hindikahiyê (olîgarşî/arîstokratî/elîtîzm) û desthilatdariya yek kesî (tîranî/otokrasi/monarşiya mutleq) dan ber hev. Wî her weha dihizirî ku her pergal xwedan rewqşên baş û xirab in (wî demokrasi wekî hevrehê xirab a timokratiyê didît) (çav: Aristotle, Nicomachean Ethics, Book VIII, Chapter 10 (1160a.31-1161a.9)". Internet Classics Archive. Retrieved 21 June 2018).

Nêrînek hevpar di nav teorîsyenên Komarparêz ên destpêkê û Ronesansê de ev bû ku demokrasi tenê di civakên siyasî yên piçûk de dikare bijî. Van teorîsyenên Komarparêz guh didin dersên derbasbûna komara Roma ber bi monarşîsmê ve dema ku ew mezin dibû an jî kêr dibû, ev teorîsyenên Komarparêz diyar kirin ku berfirehbûna erd û nifûsê bê guman dibe sedema zulmê. Ji ber vê yekê demokrasi ji hêla dîrokê ve pir nazik û kêr bû, ji ber ku ew tenê di nav yekeyên ramyarî yên piçûk de ku, ji ber mezinahiya xwe, xeternak bûn ku ji hêla yekeyên ramyarî yên mezin ve werin dagir kirin, bijî. Montesquieu bi awayekî navdar gotiye: "Eger komarek piçûk be, dê ji hêla hêzek derveyî ve were hilweşandin; heke mezin be, dê ji hêla xirabiyek navxweyî ve were hilweşandin." Rousseau got, "Ji ber vê yekê xwezayî ye ku dewletên piçûk wekî komarê bêne rêvebirin, dewletên nerm bibin bindestê key û împaratoriyan mezin ji hêla keyekî despotîk ve werin rêvebirin" (çav: Deudney, Daniel H. (9 November 2008). Deudney, D.: Bounding Power: Republican Security Theory from the Polis to the Global Village. (eBook and Paperback). Princeton University Press).

Teoriya demokrasiya komkirî îddîa dike ku armanca pêvajoyên demokratîk ew e ku bijartinên welatiyan bidest bixin û wan li hev kom bikin da ku diyar bikin ka divê civak çi polîtîkayên civakî bipejirîne. Ji ber vê yekê, parêzvanên vê nêrînê bawer dikin ku beşdariya demokratîk divê di serî de li ser dengdanê, ku ramyariya herî zêde deng lê tê meşandin, bisekine. Guhertinên cuda yên demokrasiya hevgerî hene.

Li gorî feraseta demokrasiya minimalîst, hîlbijartin mekanîzmaya pêşbaziya di navbera siyasethedaran de ye. Joseph Schumpeter di pirtûka xwe ya 'Kapîtalîzm, Sosyalîzm û Demokrasi' de ev nêrîn bi awayekî navdar eşkere kiriye. Pêşniyarên hevdem ên mînimîlîzmê William H. Riker, Adam Przeworski, Richard Posner hene. Li gorî teorema dengdêrên navîn, hikûmet dê bi nîvî li çepê û nîvê din li rastê xwe qanûn û ramyariyên li gorî nêrîna dengdêrên navîn çêbike. Anthony Downs diyar dike ku partiyên siyasî yê îdeolojîk hewce ne ku wekî navbeynkarek di navbera kes û hukûmetan de tevbigerin. Downs di sala 1957an de di pirtûka xwe ya bi navê 'teoriya Aborî ya Demokrasiyê' de ev nêrîn diyar kir (çav: Anthony Downs, (1957). An Economic Theory of Democracy. HarperCollins College).

Li gorî teoriya demokrasiya rasterast, ji aliyê din ve divê hemwelatî ne bi rêya nûnerên xwe, rasterast dengê xwe bidin pêşniyarên qanûnî. Alîgirên demokrasiya rasterast sedemên cihêreng pêşkêşî vê nêrînê dikin. Çalakiya ramyarî bi serê xwe dikare bi nirx be, hemwelatîyan civakî dike û perwerde dike, û beşdariya gel dikare elîtên hêzdar kontrol bike. Alîgirên dinêrîn ku hemwelatî xwe bi xwe îdare nakin heya ku rasterast qanûn û ramyariyan biryar nedin.

Robert A. Dahl diyar dike ku rêgeza bingeîn a demokratîk ew e ku, dema dor tê ser biryarên kolektîf ên girêdaye, her kesek di civatek ramyarî de mafdar e ku berjewendiyên wî/wê wek hev werin berçavgirtin (ne hewce ye ku hemî mirov bi heman awayî ji biryara kolektîf razî bin). Ew têgîna polîarşiyê bikar tîne da ku behsa civakên ku tê de komek sazî û prosedûrên ku wekî rê li ber demokrasiyek weha tene hesibandin hene, bikar tîne. Beriya her tiştî di nav van saziyan de birêkûpêkkirina hîlbijartinên azad û vekirî ye ku ji bo hîlbijartina nûnerên ku piştê hemû an piraniya ramyariya giştî ya civakê birêve dibin tene bikar hanîn. Lêbelê, ev prosedûrên pîrêşîk dibe ku demokrasiyek tam neafirînin heke, bo nimûne, xizanî rê li beşdariya ramyarî bigire. Bi heman awayî, Ronald Dworkin dibêje ku "demokrasi îdealek bingeîn e, ne tenê prosedûrek e (çav: Dworkin, Ronald (2006). Is Democracy Possible Here? Princeton: Princeton University Press., p. 134)."

Demokrasiya şewirîn li ser bingeha têgihîştina ku demokrasi desthilatdariya bi ramanê ye. Berevajî demokrasiya hevgirtî, demokrasiya rawêjkariyê dipejirîne ku, ji bo ku biryarek demokratîk rewşa be, divê pêşî li nîqaşên rasteqîn were girtin, ne tenê kombûna bijartinên ku di dengdanê de pêk tê. Danûstandina otantîk nîqaşek di navbera biryardaran

de ye ku ji dahûrkirina hêza ramyarî ya newekhev dûr e, mîna hêza biryarderek ku bi dewlemendiya aborî an piştgirîya komên berjewendîparêz tê wergirtin. Ger biryarder piştî ku bi rastî li ser pêşnûmeyerê nîqaş kirin nikaribin bigihîjin lihevhatinekê, wê hingê ew li ser pêşniyarê bi şêwazek piraniyê deng didin. Meclîsên welatîyan ji hêla gelek zanyaran ve wekî nimûneyên pratîkî yên demokrasiya şêwirdar têne hesibandin, bi raporek dawî ya OECD re ku meclîsên hemwelatîyan wekî mekanîzmayerê her ku diçe populer ji bo tevlêkirina welatîyan di biryarên hukûmetê de destnîşan dike wê li ser van alî û an mijaran wê di çerçoveya demokrasiyê pêkan de wê bisekinê (çav: "Innovative Citizen Participation and New Democratic Institutions: Catching the Deliberative Wave | en | OECD". oecd.org. 9 June 2020. Retrieved 20 November 2020).

Li vir di aslê xwe de wê mijare demokrasiyê wê ji aliyekê ve wê pîrr zêde wê weke mijare komplika wê karibê xwe di rengekê de wê bide diyarkirin. Di demokrasiyê de wê tiraniya pîrrani ku wê bahsa wê were kirin wê bi navê demokrasiyê wê weke aliyekê yekser ku wê were kirpendin bê. Di wê nûqtayê de wê dikarê wê di rengekê de wê di dewama wê de ewê bi wê re wê li ser wê bisekinê ku wê di wî çerçoveyê de wê di mijare diyarkirinê de wê herkesek wê dema ku wê xwediyê mafê wê çawa wê bibê xwediyê mafê wê weke aliyekê wê yê ku wê karibê wê bi wê re wê li ser wê bisekinê bê.

Xwedî mafbûna herkesekê wê di rengekê de wê weke têgînek ku wê cewherê gotina demokrasiyê jî wê ji temen ve wê biafirênê bê. Wê demê dikarê di rengekê de wê bi wê re wê di wê temenê de wê di dewama wê de wê li wê bihizirê ku wê mijarê wê di wê temenê de wê, weke aliyê ku wê di wê temenê de wê hem bi kesî û hem jî di çerçoveya giştî û an komî de ku wê weke pêwîstê bê ku ew li wê were lê hizirkirin wê xwe di rengekê de wê karibê bide diyarkirin. Di wê temenê de wê mafên giştî û yên takakesî wê hev temem bikin. Wê aliyê giştî wê weke temenê wê di rengekê de wê biafirênê.

Di wê temenê de wê di rengekê de wê di şêwayekê de wê karibê wê werênê ser ziman ku wê di demên hemdem de wê di zane min de wê weke aliyekê ku wê bi zêdeyî wê were manipulakirin jî wê ev têkiliya nava ya aliyê giştî û yê têkakesî bê. Di wê temenê de wê dikarê wê di rengekê de wê werênê ser ziman ku wê çendî wê bi zêdeyî wê kirpendin û bahskirina li mafên tekakesî wê wer kirin wê ev çandî de jî wê kêmtirin wê bahsa mafên giştî û an komî ku ew temenê wê aliyê pêşî ê tekekasî

wê biafirênê wê were kirin. Di wê temenê de wê di rengekê de wê temen çi bê wê newê lêpîrsîn û wê li ser wê re wê weke were diyarkirin. Minaq wê weke li tirkîya ku wê dema ku wê nêvî civakê wê kurd bê û wê di destûrê de wê herkesekê tirk wê bide nişandin û wê di çerçoveya salixkirinên bi mafên giştî ên bi etnisîteya giştî a tirk ve girêdayî wê tenê wê bi wê re wê were lê hizirkirin û aliyê din wê li ser wê re wê weke 'xwediyê maf û azadiya xwe ya tekekesî bê' wê di rengekê de wê kirpendina di rengekê xapandinê û an manipulakirinê û hwd de bê.

Ber vê yekê wê ahenge nava ya tekekesî û ya nav mafên civakî ên giştî de wê çawa wê têkiliyek fahmkirinê wê hebê wê di wê temenê de wê karibê wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re ewê di wê çerçoveyê de wê karibê wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê di rengekê de wê li wê bihizirê û wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Di demên netew-dewletên hemdem de wê ev wê weke pîrsgirêke zêde giring ku wê ne tenê wê karibê wê di çerçoveya tiraniya piranni de wê fahmbikê wê her wusa wê weke pîrsgirêkek ji temen ve ku wê di demên hemdem de ku wê temenê pêvajoyên bişavtinê ên bi hezaran çand û zimanên civakî ku wê werina ji dîrokê birin jî wê di rengekê de wê biafirênê bê. Di wê temenê de wê listeya di raportên netewyên yekbûyî a bi navê ziman û çandên êdî nayên bi karhanin û an ji dîrokê çûna wê di wê temenê de wê karibê weke fêrsek giring di wê temenê de wê ji wê bigirê û ji wê aliyê ve wê weke temenekê giring ê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê fahmbikê bê.

Wê demê wê dema ku em bahsa demokrasiyê dikin wê çi wê bi wê were fahmkirin û wê çawa wê were fahmkirin wê ji aliyekê ve wê were dîtin ku wê weke aliyên giring ên mijarê xwe wê di rengekê de wê bidina diyarkirin. Di çerçoveya mijare demokrasiyê de ku ew yekser wê weke aliyên ku ew werina fahmkirin bin.

Di wê temenê de wê di demên hemdem de wê encamên bi wê rengê di bin navê demokrasiyê de wê bi "rêveberiyên demokratîk" re wê bê derxistin li holê wê nekêmî yên demok rejimên totalîter û an dikteror bin. Heta ku wê ji wê zêdetir jî wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke ku wê xwe di şewayekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê weke aliyekê wê yê giring wê karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê karibê wê fahmbikê û wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Gotina ´rêyek din dervi demokrasiyê nin a´

Weke gotinek ku wê di rengekê de wê piştî namaya birêz ocalan û xwandina wê re wê derkeve li pêş wê gotina demokrasiyê bê. Lê li vir wê demokrasiyek çawa wê hebê û an pêwîsta çawa bibê wê di serî de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê pêwîsta wê li ser wê bisekinê bê. Di wê nûqteyê de wê mijare gotina demokrasiyê ´weke bi şêwayekê´ hildana li dest wê weke aliyekê wê yê giring bê. Di dewama wê de wê bi gotina ´dervî rêya demokrasiyê wê ti rêyên din nebin´ jî wê ji aliyekê din ve wê weke gotinek ku mirov wê di wê temenê de wê di rengekê de wê li ser wê bisekinê bê.

Di wê warê de wê mijare demokrasiyê wê di şêwayekê de wê bi wê re wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê derkeve li pêş.

Di wê nûqteyê de wê di serî de wê, dema ku wê bahsa demokrasiyê wê were kirin wê di gotina birêz ocalan de wê ya ku ew dihê fahmkirin wê di wê temenê de bê ku wê têtînek demokratikî ku wê di wê de wê bi civakî û kes wê bi maf û azadiya xwe wê weke ku ew bi jiyane xwe û nirxên ku ew bi wê bawer a ew bijî. Di wê temenê de wê bi kinasî wê bi gotnekê wê dikarê wê fahmbikê bê.

Ji aliyekê din ve jî wê weke aliyekê wê yê din ku em di çerçoveya gotina demokrasiyê a ku wê birêz ocalan wê dihênê ser ziman di çerçoveya çareserkirina pirsgrêkên civakekê weke civake kurd ku ew li herêmê minaq wê weke li tirkîya bi inkarê re wê bi hebûna xwe re wê rû bi rû bê wê ji wê aliyê ve wê pêwîst bê ku mirov wê bi hinekê li ser wê bisekinê bê.

Ji nûha de wê dema ku wê piştî bahsa levkirinê a nava mazlum kobanê û ahmed el-şara de ku wê li ser temenê ´levkirina avakirina sûrîyekê´ de ku wê bahsa wê were kirin wê çawa wê were avakirin wê bahsa reng nişandinên wê were kirin. Di 10 adara 2025an de wê di çerçoveyekê de wê civinek di nava el-şara û kobanê de wê bibê û wê bi wê re wê denezenek ku herdû ali wê li binê wê imza xwe biavêjin û wê weke bi navê ´entegresyonê´ wê were dîyarkirin wê bi wê re wê di rengekê de wê bi wê re wê were li wê hizirkirin.

Ev jî wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê di dewama wê de wê li wê bihizirê ku wê pirsgrêka kurd a rojava ku wê were bahsa wê kirin wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê ku wê bi wê re wê di rengekê de wê were lê hizirkirin bê.

Li vir wê dema ku em bahsa ´demokrasiyê´ bikin wê pêşî wê hebûna civakê û pênasekirina wê di rengekê de wê were berbîra mirov.

Demokrasiyek wê bê civak nebê. Bêî têgihiştina civakê û fahmkirina wê nabê. Di wê temenê de wê di rengekê de wê karibê wê di dewama wê de wê di şewayekê de wê di rengekê de wê werênê ser ziman.

Demokrasi ne rengekê rêveberî û rejimiya ku wê hebûna civakekê ku ew piçûk û an mazin bê li li leyha civakek din were ji holê rakirin û an mafê wê ji destê wê were girtin bê. Yan jî mafên wê yên xwe pêşxistinê û pêşketina wê ji destê wê were standin bê. Di wê temenê de wê, ew bê ku wê, çawa wê weke hev xwediyê heman mafê bin ku ew bi hev re di hemhizrê de bin û an ne di hemhizrê de bin. Wek hevin û na pîrr ji hev cihê bin. Di wê temenê de wê levkirina li ser temenê destûrî û hwd ku ew maf û azadi di temenê de bo wan weke hebê bê ku ew bi hebûna xwe karibin li ser temenê xwe yê dîrokî û civakî û çandî weke xwe rabê li pêş û pêşkeve. Bi gotinek din ku pîrsgirêka tiştekê bi jiyane yê din re nebê û an ew ji xwe re nekê pîrsgirêk û wusa ji xwe re nebînê bê.

Gotina demokrasiyê wê dema ku mirov wê ji wê aliyê ve wê li wê bihizirê wê du aliyên wê yên giring wê xwe bidina diyarkirn ku wê bi wê re wê weke pêwîst bê ku ew were lê hizirkirin. Yek wê hebûna civakî û jiyane wê ya civakî bê. Hebûna wê ya civakî pênasekirina wê bi nîrxên wê û rewşên wê yên weke xwe perwerdeya wê bê û an jî temenê wê çêkirina wê bê ku ew bi awayekê ewla karibê maf û azadiya xwe bikarbênê.

Li vir wê dema ku wê bahsa statûye civakê wê were kirin jî wê bi wê ve wê girêdayê wê di serî de wê ev wê xwe di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê bide diyarkirin. Ji wê aliyê ve wê demokrasi wê xwe di rengekê de wê di dewama wê de wê wekeku wê di rengekê de wê weke ku wê bide diyarkirn.

Mijare demokrasiyê wê di wê temenê de wê çawa wê were fahmkirin wê di serî de wê weke aliyekê wê yê giring bê. Bo rejimek otoriter wê ya ku wê ji serî ve wê daya diyarkirin wê weke rêgez ku ew li gorî wê bêî ku ew lê bipîrsê ew li gorî wê bijî û ji wê re ti îtirazê nekê. Di wê temenê de wê ev wê weke aliyekê wê yê ku wê di wê temenê de wê rejimek weke ya îteatê bê. Û wê di wê temenê de wê zêde nikaribê bahsa demokrasiyê wê di rengekê de wê bi wê re wê bikê.

Di wê temenê de wê ya ku wê di wê temenê de wê bi gotina demorkasiyê re wê birêz ocalan wê diyar dikê wê di dîyarî de wê di wê temenê de bê ku wê maf û azadiyên civakî û kkeseyeti newina niqaşkirin. Di wê temenê de wê ev mafê xwe perwerdekirinê bê. Mafê bijartinê bê. Mafê diyarkirinê a bi jiyane xwe bê.

Di wê temenê de wê ev wê weke aliyên wê yên ku wê di wê temenê de wê di rengekê de wê karibê wê di dewama wê de wê di rengekê de wê karibê wê li wê bihizirê û wê di wê temenê de wê di rengekê de wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Li herêmê bi teybetî li welatên weke tirkîya, iranê sûrî û an iraqê û hwd wê dema ku wê demokrasi wê pêşnekeve wê sedema wê çi bê? Wê di serî de wê sedema wê pîrsgirêkên weke pênasikirina hebûna civakên cihê bin. Di wê temenê de wê di wê temenê de wê weke bi destûrî wê di nava sînorê wê de jî bijî bê ew mafê ku ew ji xwe re rast dibîne ew ji wê re rast nebîne. An jî ew mafê ku ew ji xwe re dibîne ew ji yê din re ew nebîne. Di wê temenê de wê têgînek “demokrasiyê” wê bi wan re wê hebê.

Di dîmen de wê rayadarên wê ên paya bilind wê weke bi hîlbijartinê jî wê werina bijartin. Lê ev wê di wê temen de wê di rengekê de wê tenê û tenê wê bo wê derbas bê. Di wê temenê de wê pîrsgirêka hebûnê wê, di rengekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê karibê wê di wê temenê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê karibê wê fahmîbê û wê di rengekê de wê karibê wê werênê ser ziman bê

Mijare civakê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê bi wê re wê di rengekê de wê xwe di şêwayekê de wê bide diyarkirin. Civak û demokrasi wê bi awayekê wê bi pênasikirina wê û naskirina mafên wê yên ku ew di çerçoveya wê têgîna mafê mirovan a di çerçoveya wê têgîna demokratîkî de ku ew xwediyê wan bê wê pêwîst bê ku ew di serî de temenê wan werina naskirin. Ev jî wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê di şêwayekê de wê karibê wê fahmbîkê û wê werênê ser ziman bê.

Pîrsgirêka demokrasiyê wê di wê temenê de wê li herêmê wê di rengekê de wê jî wê aliyê ve wê du tişt wê li pêşîya wê xwe weke astengi wê bide diyarkirin. Yek wê weke li tirkîya û hwd wê bi nijadî û an nijadperestî wê li pêşîya wê weke astengiyekê ku wê bibê wê karibê wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Aliyê din jî wê weke ku wê li iran û sûrî û hwd re wê bi têgîna ol û baweriyê ve wê girêdayî bê.

Di rengekê de rejimên herêmê wê gotina demokasiyê wê bi têgihên xwe yên baweriyê û olî wê weke gotina ‘gûnahbar’ û an gotinek “sucdar” wê pênasibikin û wê di wê temenê de wê li hemberê wê di rengekê de wê, bikevina nava helwestê de. Wê dema ku wê kesek wê bi gotina layîq û demokrasiyê were ser ziman wê weke ku ew dijberiyê baweriyê bê û an

ew kes ji rê derketibê wê li lê wê were nerin. Di wê temenê de wê çawa wê bijin û an wê çawa wê xwe bînina aser ziman wê bixwezin ku ew wê bidina diyarkirin. Yan jî ew mafê wan yê bawernekirinê wê nebê û ew pêwîst in iteat bikin. Ew pêwîst in xwe bi awayekê bi wê re wê werênina ser ziman, weke ku ew çawa ji wan re hatiya diyarkirin.

Ji wê aliyê ve wê gotinên weke 'demokrasiyê' û 'layiqiyê' ku ew wê weke gotinên dijberîya li wan ku wê bi temenekê bawerî wê were pêşxistin wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Di wê temenê de wê, di rengekê de wê li herêmê wê piştî sedsale 20an û pê de wê zawaca ku wê di nava têgiha nijadperestiyê û baweriyê û an olê re wê were çêkirin re wê ev zêdetirî wê weke temenekê pirsgirêkê ê li hemberê civakê wê xwe di wê temenê û çerçoveyê de wê di rengekê de wê weke ku wê bide diyarkirin. Di wê temenê de wê gotinên weke li tirkîya dihên ser ziman ên di rengê "senteza tirk-islamê" wê di wê temenê de wê xwediyê hinek watayên ku wê di wê temenê de wê di rengekê de wê karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê karibê wê di wê temenê de wê di dewama wê de wê karibê wê werênê ser ziman bê. Wê jî wê dikarê wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê werênê ser ziman bê.

Di mijare gotina demokrasiyê û herêmê de wê li wê bihizirê wê bêgûman wê hem wê weke aliyekê giring wê biafirênê û hem jî wê weke mijarek ku wê gelek aliyên ku wê bi wê re wê li wê were lê hizirkirin bê.

Li herêmê wê nebûna kevneşopîyek bi felsefeyê wê aliyê zortir dikê. Di wê temenê de wê bi wê re wê ne tenê wê bi wê re wê pêwîst bê ku ev jî bi wê re wer pêşxistin wê her wusa wê di dewama wê de wê bi wê re wê li ser temenekê lêpirsînek bi aqilmendinê û hwd re wê di wê temenê de wê di rengekê de wê bi wê re wê weke pêwîst bê ku mirov wê li wê bihizirê bê. Di demên destpêkê ên kevnera ên felsefeyê de pêşketina têgîna demokrasiyê wê ne rasthatinek bê. Vaji wê weke encamek wê pêşketinê jî wê di rengekê de wê karibê wê bi wê re wê di şewayekê de wê ji aliyekê ve wê fahmbikê. Piştî wê di demên piştî ronasansê de wê bi aqil û felsefeyê pêşxistinên ku ew dibin wê li ser çerçoveya hebûnê, maf azadiyî û hwd bi nîqaşên ku ew dihên kirin re wê bingihê têgîhên weke yên 'reformasyon' û an xwenûkirinê û hwd wê bikin. Di dewama wê de wê, bi têgîhên ramyarî, huquqî û hwd re wê bingihê têgîhên bi maf û

azadiyê wê were lê hizirkirin. Mijare maf û azadiyan wê hinekê jî wê bi xwestekên mirov ên bingihîn û fêrsa ku wê hêz û siyanê di xwe de bibînê ku wê bînê ser ziman û wê bide kirin ve jî wê girêdayî bê.

Jûrgen Habermas di vê xebatê ya bi navê "Veguhêrînek Nû ya Avahîsaz a Qada Giştî û demokrasiya danûstandinê" de dahûr dike ku qada giştî di civaka nûjen de çawa derketiye holê, çawa tevdigere û bi demê re çawa diguhere li ser wê disekinê. Ew îdia dike ku qada giştî ya bûrjûwazî di sedsala 18-an de wekî cîhek nîqaşek azad derketiye holê ku kes dikarin li ser dewletê kontrola xwe saz bikin. Lê belê, ew dibêje ku bi pêşketina kapîtalîzmê û yekdestdariya medyayê re, ev qad hatiye manîpulekirin û xerîdarîzma pasîf dewsa beşdariya çalak a gel girtiye. Ji ber vê yekê, li şûna nîqaşên maqûl ên rexneyî, raya giştî ya ku bi rêya medyaya girseyî tê birêvebirin, û ragihandina demokratîk qels dibe.

Ji wê aliyê têkiliya fahmkirina demokratîk û civakê û saziyên wê yên bi ramyari û hwd wê bi hev re wê bi temen û têgihek lêpirsîner a felsefeyî wê bixwezê ku wê hilde li dest. Di wê çerçoveyê de wê mijare felsefeyê û ronakbiriya wê di rengekê de wê di nava nêzîkati, nerin û helwesta bi fahmkirinê re wê çawa wê weke aliyekê wê yê giring wê derkeve li pêş wê bi wê re wê di rengekê de wê li ser wê bisekinê.

Di mijare felsefeyê û temensazîya civakî (public space) ku mirov wê bi wê re wê li wê bihizirê wê di wê çerçoveyê de wê weke aliyekê wê yê giring wê karibê xwe bi wê re wê bide diyarkirin. Temensazî wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê ku wê mirov wê xwe di wê de wê weke ku ew diji û xwe di wê de dibînê bê. Wê bi wê re wê têkiliyên civaknasi, derûnî, xûyî û hwd wê bi gelek aliyên din re wê bi wê re wê bide diyarkirin. Her kirin û tevgerên me û bi rengên wan re wê mejuyek wê ya fahmkirinê wê bi wê re wê biafirênê ku mirov wê karibê wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê di dewama wê de wê bi wê re wê werênê ser ziman bê.

Minaq populîsm di van salên dawî de bûye yek ji têgehên herî pir nîqaşkirî di dahûrên ramyarî de. Pirî caran bi zêdebûna demagojî û hestiyarî, antî pirdengî, lawazbûna azadiya raderbirînê û serxwebûna dadwerî, biyanofobî û meylên otorîter re têkildar e. Lêbelê, tê gotin ku populîsm ne tenê diyardeyek rastgir e, her çend kêmbê jî "populîsma çep" jî heye. Di heman demê de tê nîqaş kirin ku populîsm rasterast bi zelalkirina cihêtiya rast-çep û hilweşandina partiyên kevneşop û pergalên partiyê ve girêdayî ye.

Ev weke tēgihên ku wê nêzîkatiya li civakan jî wê di rengekê de wê bide diyarkirin bê. Di wê temenê de wê tēgihên bi ramyariya populist wê di wê temenê de wê weke aliyên ku wê di demên hemdem de wê bi wê re wê di rengekê de wê were lêpirsin jî bê.

Minaq di vê pirtûkê xwe ya bi navê 'azadiya rewîstê' de Joseph Raz dibêje ku azadiya takekesî ne tenê tê wateya serbixwebûna ji zextên derve, di heman demê de di çarçoveyek rewîstî û civakî de jî tê nirxandin. Li gor wî azadî ne tenê bi mafê bijartinê, bi hebûna şert û mercên civakî jî dibe ku ferd bikaribin tercîhên watedar û hêja bikin. Raz li hemberî nêzîkatiyên ku lîberalîzmê tenê wekî kêmkirina destwerdana dewletê dibînin, behsa çawaniya girêdana azadî bi xweseriya takekesî û nirxên rewîstî re dike û rola dewlet û hiqûqê di vê çarçoveyê de lîstiyê dahûr dike.

Ev aliyên lêpirsînê wê di çerçoveya hebûnek civakî de wê çendî wê weke hinek aliyên giring wê derkevina hemberî mirov wê karibê wê di rengekê de wê li ser wê bisekinê. Di wê temenê de wê tēkiliya civakê û ramyariyê, ramyariyê civak û huquqê, û hûqûq û rewîstê û hwd wê bi wê re wê di şewayekê de wê karibê wê lî ser wê bisekinê û wê werênê ser ziman.

Di wê temenê de wê di rengekê de wê pêvajoyên herêmê wê di rengekê de wê weke ku wê di temenekê dîrokî de wê bi wê re wê ji aliyekê ve wê weke ku wê pêwîst bin ku ew di berçav de werina derbaskirin. Dîroka civakê, civaknasî û hwd bi gelek aliyên wê yên ku ew dikarin werina hizirkirin re wê bi nivisandina wan re wê weke aliyên wê yên ku wê karibin temenê wê biafirênin bin.

Felsefe wek merdîveke ye ku ramana ramyarî ya rojava hilkişiyaye û paşê avêtiye aliyekî. Ji sedsala XVII û vir ve di amadekirina zemîna ku pêkhatyên demokratîk ên Rojava li ser ava bibin de roleke girîng lîst. Wî ev yek bi sekulerîsmkirina ramana ramyarî kir. Pirsên li ser çawaniya pêkhanîna daxwaza Xwedê bi pirsên ku mirov çawa jiyanek çêtir bijîn û hwd re wê temenê wê biafirênê. Filosofan diyar kirine ku divê mirov wehyên olî, bi kêmanî ji bo mebestên ramyarî, bidin aliyekî, û mîna ku ew bi serê xwe ne tevbigerin. Bi qanûn û saziyên bi serê xwe ên azad ku hewcedariyên xwe bicîh bînin, wê hingê wê bi wê azad bibin, ku destpêkek nû bikin.

Di serdema ronakbîriya ewropî ya sedsala hejdehan de, cudahiya di navbera saziyên ramyarî û tevgerên ramyarî de jî nêrînên cuda yên felsefî nîşan didin. Kêmtir ateîstên materyalist di nav wan kesên ku ji rejîma

kevn re sempatî dikirin ji yên ku guhertina civakî ya şoreşgerî dixwestin de hebûn. Lê niha rewş cuda ye, ji ber ku îro li Rojava kê-m-zêde nîrxên ronakbîriyê hatine qebûlîkirin. Di van deman de, ramyarî bi pêş ve diçe û rêberiyê dike, lê felsefe li dû we diçe. Mirov pêşî biryarê dide ku nêrînên wî yên ramyarî dê çi bin û paşê ger meraq û eleqeyek wî ya weha hebe, li piştgiriyek felsefî digere. Li gorî wê nerînê wê piştî wê pêşketinê wê weke felsefe êdî weke danina li aliyekê ji nava nerînê û nêzîkatîyê jî bê. Lê ku mirov wê çawa jî wê fahmbikê mirov, nikaribê weyna felsefeyê di pêşketina wê serdemê û pêvajoyê û pêşveçûnê wê de ji temen ve wê inkar bikê bê.

Felsefe bo demokrasiyê û pêşketina wê kêmnîrx nabê. Vajî wê her demê de wê weke têgînek giring ku mirov wê fahmbikê û an bi wê fahmbikê wê di rengekê de wê xwe di şewayekê de wê weke ku wê bide diyarkirin. Di wê temenê de wê hingê wê weke karibê di şewayekê de bi demokrasiyê re wê nitelike wê karibê di rengekê de wê li ser temenekê wê bi wê re wê fahmbikê.

Platon di demên serdema kevnê digot ku “bila filosof rêvebirinê bikin.” Wateya wê gotinê wê hinekê jî wê di wê temenê de wê karibê wê bi hinek şewayan wê li wê bigerihê û wê di hinek awa û şewayan de wê di dewama wê de wê bi wê re wê fahmbikê. Ev di demên pêşketî ên hemdem û an nûjen de wê zêdetirî wê weke têgînek ku wê weke bûhûrîner bê.

Wê dema ku em bahsa demokrasi û felsefeyê wê bikin wê di bin hin xalan de wê weke aliyên giring wê têkiliya civakê, destûrê, ramyarî û civak û destûrê, statûyên civakî, maf û azadiyê û hwd wê weke hinek aliyên ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê bi xwe re wê di şewayekê de wê karibê wê werênê ser ziman **bin**.

Ji wê aliyê ve wê, di rengekê de wê di aslê xwe de wê li herêmê wê pêşketina wê, di rengekê de wê di demên ronasansê û pê de wê weke ku wê bisekinê. Ji wê demê û pê de wê bi serwerîya osmanî a li herêmê û pê de wê weke ku wê pêşîya wê di rengekê de wê were girtin. Di wê temenê de wê gelek dîrokzan jî wê dema ku wê dîrokê wê şîrovebikin wê ji wê aliyê ve wê bina xwediyê kirpendinan di hizirên xwe de.

Wê jî wê di rengekê de wê, dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare demokrasiyê wê bi civakî, bawerî û hwd ku wê hebûna hev ku ew jî hev re wê weke teluke nebînin û bi hev re wê karibin wê bijîn wê bi wê ve wê girêdayî bê. Di nava kurdan de wê di aslê xwe de wê, ev alî wê weke azmûnek wan wê hebê. Hem bi aliyên civakî wê weke pêkhatayên li

kurdistanê ên weke sûryanî, ermenî û komên din ku ew hena wê karibê bahsa wan bikê. Bi bawerî jî wê weke bi islam û mezhebên wê karibê heta elewitiyê, êzdayiyê, cihuyi, mesihî û hwd bi gelek têgihên din ên kurdistanî re wê di rengekê de wê werênê ser ziman.

Ji wê aliyê ve wê ji nava vegotinên civakî ku ew di nava civaknasiya xwe de wê dihênina ser ziman wê weke bi hev re çawa di nava têkiliyekê civakî de bûn wê karibê wê minaqên wê werênina ser ziman. Di aslê xwe de wê gotina biratiyê a birêz ocalan wê ji wê aliyê ve jî wê di aslê xwe de wê kurd wê xwe bixwe di nava xwe de wê karibin bi wê jinûve wê dîroka wan a civakî û ji pêkhatyên wê ku ew pêkhatiya û piştî sedsalê dawî bi ber xirabûnê ve çûya û komên civakî ên cihêreng ji hev weke 'dûrketina' ew êdî dikarin wê bi wê re wê di rengekê de wê li wê bihizirin. Ev wê hem di warê civakî û kêmtewî de wê wusa bê û hem jî ji aliyên weke yên baweriyên ve wê karibê wê di wê rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê. Minaq sûryani û cihuyên kurdistanî wê, weke 20 sal berê têkiliyên bi wan re ku ew hebûna wê newê ser ziman. Weke bi ermeniyên re ku ew weke xwûşkûbira dijîn ew wê di demên dawî de çima ew nayê ser ziman.

Di wê temenê de wê ev wê weke aliyên wê yên ku ew dikarin werina ser ziman. Weki din wê, ji xwe mesihiyên kurdistanî wê bahsa wan jî newê kirin. Pêvajoya şerê dawî ku rejima tirk li hemberê civakê û bi inkarek hişk li hemberê civakê meşand wê yekser wê zirarê wê ji wan aliyan ve wê bide civakê. Di wê temenê de wê têkiliyên nava civakê ên hev fahmkirinê û bi hev re li ser temenê wê civaknasiya wê ya dîrokî têkiliyê dênê wê di rengekê de wê weke ji holê wê rabikê. Di wê temenê de wê dikarê wê di rengekê de wê ji wê aliyê ve wê di wê temenê de wê, di rengekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê li wê bihizirê û wê karibê wê di şewayekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Minaq em iro ku em bahsa rojavayê kurdistanê dikin û pêkhatyên wê dikin ew wê weke dîmenekê bi wê rengê wê bi xwe re wê bide diyarkirin. Heman tiştê bo bakûrê kurdistanê jî dikarê wê werênê ser ziman. Di wê nûqteyê de wê ev wê weke aliyên wê yên ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Bêgûman ev aliyên weke aliyên civkî ên kurdistanî wê pêwîst bin ku ew werina fahmkirin. Ber ku wê civak wê bi wan aliyan xwe wê hebê û wê pêwîstiya têkiliya xwe ya navxweyî wê çêbikê. Di wê temenê de wê

di rengekê de wê di wê çerçoveyê de berê hertiştê ku ew mirov bê li hev meyizênê. Bi rengê wan ên nijadî û baweriyî ew newina herêkirin û an redkirin. Di wê temenê de wê ev wê weke aliyekê wê yê ku wê di serî de wê demokrasiya kurdistanê wê xwediyê azmûnek ku wê hê di nava xwe de bi gotin nekiriya û li jibîrkirinê berdaya. Di wê temenê de wê nehêlê ku ew were jibîrkirin. Li herêma cizirabota ku wê li hev hev wê gûndên weke yê bacinê ê êzîdîyan, midihê ê mesihîyan, û yê cihuyan, yan jî yên ermenîyan û hwd ku wê çawa wê li hev hev wê hebûban ew disa di rengekê de were kifşkirin. Kifşkirinê bi hişmendiya civakî wê di rengekê de wê ev wê ji gelek alîyan ve wê pêwîst bin. Ev wê weke hinek dîmenên demokrasiya kurdistanê jî bin.

Li vir gotina demokrasiya kurdistanê wê pêwîst bê ku mirov wê hinekê wê kifşbikê û wê navaroکا wê li wê bihizirê. Wê di wê temenê de wê bigihênê temenekê fahmkirinê. Ji wê aliyê ve wê, ev di aslê xwe de wê, aliyekê wê yê bigotin ne hatikirin wê hebê. Di wê temenê de wê pêwîst bê ku mirov wê di rengekê de wê kifşbikê û wê werênê ser ziman bê.

Ji wê aliyê ve wê, piştî destpêka sedsale 20an û pê de wê li ser temenekê mezhebî wê çawa wê yek li hemberê yê din wê were sorkirin wê were dîtin ku wê bibê bê. Ev wê weke politikeyek osmanî a ku wê di wê temenê de wê di nava civakê de ku ew wan li ser temenê ciheyiya wan cihê bikê û bi wê karibê wan di bin sehêta xwe de bigirê wê bo wê ew wê bikê. Di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê giring wê di wê temenê de wê, gotinên weke 'kesê du êzîdîyan bikujê wê herê bihûştê' yan jî wê dijberîyên bi wê rengê wê li hemberî ermenîyan wê werina kirin. Yan jî wê dijberîya li hemberê sûryaniyan wê çawa wê were kirin wê karibê wê kifşbikê.

Ji wê aliyê ve wê pêwîstî wê hebê ku ev komên civakî jî xwe ji wê aliyê ve wê di rengekê de wê di berçav de hem bi nerina ku ew li wan hatiya afirandin ku ew bi wê xwe dibînin û li xwe dinerin û hem ji ya ku ew bi wan hatiya afirandin ku ew li hev binerin wê di wê temenê de wê di wê çerçoveyê de li berçav re derbas bikin.

Di wê nûqtayê de gelek rewşên ku wê weke di temenê pêşdarazî de wê werina pêşxistin li hemberê hev wê di wê temenê de wê bibin û ev rewş wê di rengekê de wê bi armanca ji hev dûrkirina civakê wê di rengekê de wê werina kirin.

Ji wê aliyê ve ew felsefeya civakî ku wê di sedsalên berê de wê ji hev re wê bi ragihandinê wê bikiran û piştî bi wan darazan û an pêşdarazan hat sekinandin ew dúbare were pêşxistin li ser xosletên demê. Di wê temenê

de wê di rengê de wê weke aliyekê wê yê giring ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di rengê de wê karibê wê fahmbikê û wê di rengê de wê werênê ser ziman bê.

Xwe bi temen û dîmenê xwe yê dîrokî kifşkirin wê di wê nûqteyê de wê esas bê. Bi rengê xwe û nerina xwe ya civakî, baweriya xwe ya cihê û hwd re wê kifşkirinê wê bikê û wê bi rastiya xwe re ku ew ji wê ne tirsihê û fihêt nekê wê bînen ser ziman. An jî wê dema ku xwe hani ser ziman li hemberê wê hanina ser ziman nerinên xirab dîtin û ne baş dîtin û an piçûk xistin û hwd newina diyarkirin. Ev hemû ji mirovatiya mirov dihên pirsin. Wekî din di rengê din de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, di wê temenê de hevdû weke xwe herêkirin û pêşwazî kirin jî wê weke nirxekê mirovatiyê ê baş bê.

Dîtinên bi nijadî ên cihê dîtin û an 'ne weke xwe dîtin' û an bi wê ciheyiyê xwe ji wê piçûktir û an 'mazintir dîtin' wê tenê û netenê wê têgînek nijada puxta a jî ya naziyan ne cihêtir bê. Ev li kijan herêmê bê bila bê wê dikarê wê bi wê rengê wê werênê ser ziman. Di rengê de wê, civaketi wê dema ku ez bahsa wê dikim û bi gotin dikim di kirdeya wê de wê têgina mirovatiyê ku ez bi wê dihizirim wê bi wê re wê dikim ku wê werênima ser ziman. Di wê nûqteyê de wê demokrasiya kurdistanê wê di aslê xwe de wê ji ya hemû herêman bi temenê civakî wê zêdetirî wê hinek azmûnên wê yên civakî û bawerî ku ew werina kifşkirin û bînen hanin li ser ziman wê hebin. Ji wê aliyê ve wê pêwîst bê ku mirov wê hinekê wê li ser wê bisekinê bê.

Demokrasiya kurdistanê bi gotinkirina wê nebûya û pirtûka wê hê ne hatiya nivisandin. Ji wê aliyê ve wê zêde xabatên ku em karibin li berçav bigirin û li ser wan lêkolîn bikin wê nebin li hemberê me. Tenê wê mejîya civakê a ku wê di wê temenê de wê weke azmûnekê ku ez bixwe jî wê di rengê de jiya me bi temenê wê têkiliya navxweyî wê di rengê de wê dikim ku wê kifşbikim û wê werênima ser ziman.

Zêdetirî wê dîmenê tûndrewî, komkujiyan, dijberiyên li ser baweriyên û hwd re ku wê li hemberî hev hatiya pêşxistin û bi wê pîretikên ku wan rûdana wê bahsa wan wê were kirin. Di wê temenê de wê ev ali bi xwe wê tiştekê wê ji me re wê bibêjê. Ew komên cihê ku ew hebin heta ku ew bi wê rengê li hemberê hev werina diyarkirin wê demê ew pêwîsta ku ew hebin. Ew hena. Di wê temenê de wê demê wê, çawa ew têkili wusa bû wê pêwîsta wê ji aliyekê ve wê kifşbikê û wê werênê ser ziman bê.

Li kurdistanê wê di dema ku em ji wê aliyê ve bi gotina demokrasiyê bihizirin wê ji azmûnên rêveberî wê zêdetirî wê azmûnên dîrokî û civakî

wê xwe di rengekê de wê bidina diyarkirin. Di wê temenê de wê li ser temenê bi têkiliya bi hev re wê di rengekê de wê weke ku wê xwe di şêwayekê de wê, di dewama wê de wê karibê wê li wê bihizirê û wê di dewama wê de wê bi wê re wê werênê ser ziman bê.

Bi rêveberî wê piştî salên 1990 û pê de li başûr azmûna ku ew bû wê ji ber sedemên pîrsgirêka kurd a li beşên din ên kurdistanî wê zêde wê rengekê şenber xwe wê bi xwe re wê ne diyarkirin. Lê dîsa wê ji ya rêveberiyên herêmê wê weke ya tirkîya, iranê û hwd wê tevî hemû kêmesîyên xwe wê karibê dîmenekê baştirin bi xwe re di rengekê de wê bide nişandin.

Pîrsgirêka civakê wê di serî de wê weke pîrsgirêka xwe hanina ser ziman bi rengê jiyane xwe, maf û azadiya wê ku ew bi temenekê destûrî û hwd ew hatibina misogerkirin û hwd re wê di rengekê de wê xwe bide diyarkirin. Ev wê weke aliyekê wê yê giring wê karibê xwe bide diyarkirin bê.

Wê jî dikarê wê di dewama wê de wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê rêveberiyên herêmê wê di serî de ku mirov wê bo wan bibêjê wê nikaribê bahsa azmûnek demokratîkî wê bikê. Di hemû rêveberiyên herêmê de wê di rengekê de wê, li ser temenekê û dîmenekê olî re wê bibin û ev wê di wê temenê de wê, bi rengekê wê weke 'yê ji min', 'yê ji rengê min', 'yê ji nijada min', 'yê ji baweriya min' û hwd re wê hebê û wê yê dervî wê di rengekê de wê were redkirin. Di wê temenê de wê ev wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe bide diyarkirin.

Di wê temenê de wê li ser pîrsgirêkên rêveberiyê û civakê û têkiliyên bi civakê re wê zêde ji rêveberan re wê ne kul û xem bê ku ew wê hildina li dest. Wê zêde wê ne weke pîrsgirêkek mazin a ji xwe re wê mazin dibînin bin. Ew wê civakê wê kes wê weke kesên ku ew ji wan re iteatê bikin wê bibînin. Dervî wê ew wê ne weke kesna ku ew weke wî rêveberiyê xwedi erk bin. Ber vê yekê wê mijare hêzê û erkê wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê ku ew wê zêdeyî wê bikarbênê.

Di wê temenê de wê rêveberiyê wê ew wê mafê wê di xwe de wê bibîne ku ew li hemberê hebûna civakekê gotinê bibêjê, an jî gotinên dijber bikê û hêrîşî hebûna wê bikê, û an jî wê kesekê ku ew weke wan ne hizirê û an ne ji wan bê wê, cihê bikê û ew herê bi ser de. Di temenê de wê weke kesekê ku minaq li tirkîya bi kurdî bi axifê ku ew çendî kesekê nijadperest ê tirk mirinê maf dikê ku wê bihizirê wê bi heman rengê wê di warê olî de jî wê kesekê bi wê rengê ê misilman wê kesekê ne ji wan bê wê her cûre muameleyê wê li lê wê rast wê karibê wê were dîtin. Di wê temenê

de wê di rengekê de wê ev wê weke rewşên ku wê di dîroka herê mê de wê bi mantiq û felsefeya wê were nerin wê gelek minaqên wê werê dîtin.

Di wê çerçoveyê de wê ev wê weke aliyekê wê yê giring ê mijare têtikiliya civakî jî wê biafirênê. Yan jî wê weke ku wê tirkiya wê bi lê kirina ên li kurdistanê ên di nava bakûr û rojava de wê, bixwezê wê têtikiliya wan wê ji hev cihê wê bikê. Wê di temenê wê mantiqê û felsefeya wê nêzîkatîyê de wê çî fêrsên fahmkirinê wê hebin? Di serî de wê di rengekê de wê, weke ya ji min û yê ne ji min' û hwd re wê di wê temenê de wê bi temenekê nijadî, û hwd wê di wê temenê de wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Weke aliyekê wê yê din jî wê dikarê wê di dewama wê de wê bi wê re wê di rengekê de wê werênê ser ziman ku wê mijare civakê wê xwe di wê temenê de wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê di şewayekê de wê weke ku wê karibê wê bide diyarkirin.

Civakên rojhilat wê fêrsên xwe yê fahmkirinê û nêzbûna li hev û têtikiliyê wê bi teybetî di sadsale dawî de wê weke ku wê bi tememî wê wînda bikin. Di wê temenê de wê, ji herêmekê li herê mê bê û an ji rengekê civakî li rengê din wê di wê temenê de wê ne bi hebûna xwe ya civakî lê wê bi serwerî û bindestiya xwe re ku wê weke şîroveyekê têtikiliyê ê şovanist wê were pêşxistin wê bi wê re wê di rengekê de wê, were kirin û wê were pêşxistin. Di wê temenê de wê ev rengên têtikiliyê jî wê ne şewayên rast ên têtikiliyê ên bi hev re bin.

Di wê temenê de wê komek wê di wê temenê de wê ji hev dîrkirina wan û têtikili bi wan re ne danina wan û ne hiştina hev fahmkirina wan wê di rengekê de wê baştirin wê ji rêveberiyên herê mê re wê weke aliyekê wê yê giring wê bingihê şerkirina wan a li hemberê hev wê di rengekê de wê bi rehetî wê biafirênê.

Di wê temenê de wê ev wê, gelek caran wê hinek şîrovevan wê bi nezaniya mirov û an ne xwandina mirov ve wê girêdayî wê bînina ser ziman. Di wê temenê de wê civakek û an kesekê bi xwanda wê baştirin wê di rengekê de wê bê gotin ku wê bi hev re wê di têtikiliyek baştir de bê. Lê di wê temenê de wê dema ku em mijare xwandinê wê hildina li dest wê şewayên wê di rengekê de wê derkevina li pêş. Di wê temenê de wê di demên hemdem de wê bi zêdeyî ev wê xwe di rengekê de wê bidina diyarkirin. Keseyetiyên ku ew dihên armanckirin ku ew werina afirandin wê hinekê jî wê bi wê ve girêdayî wê weke ali û pîrsgirêkên bi wê temenê ku wê di rengekê de wê were pêşxistin bê. Di nava civakê de wê, di wê temenê de wê di wê temenê de wê, şewayên xwandinê, şewayên nivisandina dîrokê, salixkirina civaknasiyê û kirpendinên rengên bi

derûnî û hwd wê weke aliyên ku wê di wê temenê de wê ji hêlekê ve wê tevgerên mirov ên li hemberê hev jî wê di rengekê de wê bidina diyarkirin.

Ev aliyêmn zaninî wê weke aliyên ku wê di wan waran de wê mirov wê li herêmê wê li şûn wê were hiştin bê. Di wê temenê de wê zêdeyi wê şêwayekê xwandinê û an perwerdeyê ê ku wê ji ya mafê mirovan û têgîna civakê a dîrokî wê dûr wê bi têgihek weke ya netewî-nijadî wê di wê temenê de wê di rengekê de wê were pêşxistin û wê şîroveyên olî û hwd jî wê li wê werina kirin weke kirasekê. Di wê temenê de wê pîrsgirêkên netewî-nijadî wê bi xwezayî wê bi wê re wê xwe di warê olî û an baweri de jî wê di şêwayekê de wê karibin bidina diyarkirin.

Di demên hemdem de wê ev wê bi rewşên weke tundrew ên weke bi DAÎŞê û hwd re wê werina pêşxistin wê baştirin wê di rengekê de wê were dîtin. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê li hemberê hebûna civakê wê kes wê were dayin şerkirin û wê ew kes wê bi awayekê wê weke 'bo xwûdê ew şer dikê' wê di rengekê de wê were bi fahmkirin. Lê ew navaroka wê gotina 'şerkirina bo xwûdê' ku ew were lêkolin jî wê di wê temenê de wê zêde fahmkirin wê di derbarê wê de wê di mejî de wê weke ku wê nebê. Diwê temenê de wê ev wê weke pîrsgirêkên bi rengê fahmkirinê re wê xwe di şêwayekê de wê bidina diyarkirin.

Di wê çerçoveyê de wê ya ku ew ji xwe re rast dibînin ji yê din re rast nebînin, ya ku ew ji xwe re maf dibînin ji yê din re maf nebînin û hwd wê weke aliyên ku wê di wê rengê de wê bi keseyetîya ku ew dihê afirandin a nijadî bi perwerdeyê û hwd re wê di rengekê de wê di şêwayekê de wê were pêşxistin. Di aslê xwe de wê ji aliyekê ve wê bingihê wê bi têgihên olî û baweri wê were çêkirin. Wê bi gotina 'yê ji min' û an 'yê ji baweriya min' û vaji wê yê ne ji min û ne ji baweriya min û hwd ku wê were ji hev cihê kirin wê di wê temenê de wê ev bi xwezayî wê mirovan wê ji hev wê cihê bikê. Ev wê weke têgînek ku wê li ser wê têgîna mantiqê û fahmkirina wê ku wê mirov an wê ji hev wê cihê bikê. Wê di rengekê de wê mirov wê weke bi wê têgînê wê ji hev cihê bikê bê.

Mijare olê wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê ku wê bi wê re wê rewşa civakê wê li herêmê wê ji temen ve wê wer manipulakirin bê. Di wê temenê de wê çendî ku wê gotina 'ummetitiyê' wê were ser ziman jî lê wê hebûna wê ya bi têgîna civakê wê li ser xwestekên rejimên demê wê yan wê were herêkirin û an wê were redkirin. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê, dijberîya li gotina civakê wê di wê temenê de wê ne kêmkî ya layiqiyê û demokrasiyê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê were

ser ziman bê. Di wê temenê de wê dikarê wê di rengekê de wê werênê ser ziman ku wê mijare gotina civakê wê di wê temenê de wê di çerçoveyê herêmê de wê salixkirina wê weke aliyekê wê yê giring ku wê karibê wê ji wê aliyê ve wê li ser wê bisekinê bê.

Di aslê xwe de wê ev ali wê ji aliyekê ve wê temenê hemû şerên demê en ku wê bi navê olê wê werina pêşxistin jî bê. Gotina ummetitiyê ku wê were hanin ser ziman wê di wê temenê de wê li ser çi temenê dûnyawî wê hebê wê ew êdî wê bi tememî wê bi wê re wê weke ku wê tûna wê were hasibandin.

Di rengekê de wê di mijare civakê û herêmê de wê ber çi ku wê were lêpirsin ku wê pêşketin wê nebê wê hinekê jî wê bi wê aliyê ve jî wê girêdayî wê aliyên wê hebin. Yan jî wê pêşneketina gotina demokrasiyê û layiqitiyê wê di wê temenê de wê karibê wê werênê ser ziman. Yan jî wê pêşneketina têgihên weke yên felsefeyî, civaknasî, derûnî, hûqûqî û hwd wê di wê temenê de wê aliyên wê yên ku wê karibê wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê werênê ser ziman bê.

Ji wê aliyê ve wê, di aslê xwe de wê, di wê temenê de wê gotinek civakî a ku wê were lêpirsin wê êdî wê newê pêşxistin jî. Di wê temenê de wê di rengekê de wê gotinek civakî ku wê were redkirin wê êdî wê bi wê bahsa mafan jî wê newê kirin. Ev wê weke aliyên wê yên ku mirov wê karibê wê ji aliyekê ve wê werênê ser ziman bê.

Weke gotina civakê, layiqiyê û ya demokrasiyê ku wê weke gotinek sûcdar a din wê li herêmê wê were dîtin wê gotina jinê û maf û azadiya wê ya civakî bê. Çendî ku wê nivê civakê wê bi hebûna xwe wê biafirênê û wê nivê din jî ew wê werênê dûnyê jî wê di nava jiyanê de wê ne xwediyê dîtbariya xwe, maf û azadiya xwe û hasibandina xwe ya di jiyanê de bê.

Di wê temenê de wê ev wê weke aliyên wê yên giring ku wê bi wê re wê weke mijarên civakî jî wê xwe bidina diyarkirin. Mijarên zayendî û civakî wê di wê temenê de wê di aslê xwe de wê di rengekê de wê weke ku wê were dîtin wê weke li hev hûnandî wê bibê. Wê di zikhev re wê derbas bibin. Wê di wê temenê de wê di rengekê de wê karibê wê bi wê re wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê, karibê wê di rengekê de wê li wê bihizirê û wê karibê wê fahmbikê û wê di rengekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman bê.

Di wê nûqteyê de wê pîrsgirêkên civakî wê ji temen ve wê bi maf û azadiya wê heta ku ew newina çaresserkiirn wê wusa wê were dîtin ku wê yên zayendî û hwd jî wê zor bê ji wan re çaresserî were hanin. Di wê

temenê de wê di zikhev de wê derbas bibin. Wê bi hev re wê pêşketina aliyekê wê aliyê din jî wê bi bandûr bikê. Di wê temenê de wê bi wê re wê di rengekê de wê karibê wê di rengekê de wê werênê ser ziman bê.

Ji aliyekê din ve jî wê, ev wê weke aliyekê wê yê bi pirsgirêk wê xwe di rengekê de wê were dîtîn ku wê, gotinên baweriyê wê di rengekê de wê li ser yêmn van aliyên zayendî û hwd re wê werina diyarkirin û ew wê di wê temenê de wê bi wê re wê werina mahkumkirin. Wê dema ku wê bahsa hebûna jinê û dîtina wê werre kirin wê weke “ol wê ji dest wê herê” wê di rengekê de wê li mijarê wê were dîtîn û wê di wê temenê de wê weke temenê hemû xirabiyên wê di rengekê de wê ew wê were hanin li ser ziman.

Di wê temenê de wê mijare zayendî a jinê wê ji aliyekê ve wê çendî ku wê weke mijare maf û azadiyê a beşek civakê wê xwe bide diyarkirin wê ji aliyekê ve wê weke mijare destûrî bê. Di wê temenê de wê dikarê wê di rengekê de wê werênê ser ziman. Lê ji wê aliyê zêdetirî ku wê weke aliyekê wê yê giringtir wê hebûna xwe wê bide diyarkirin wê di rengekê de wê li ser temenekê têgînek weke ya ‘nêr’ û ‘mê’ û hwd re wê bi aliyekê weke pirsgirêkên weke bi derûniyek kûr jî wê xwe di rengekê de wê weke ku wê xwe bide diyarkirin. Di wê temenê de wê ev ali wê weke aliyekê ku wê bi xasesiyeta civakî û hwd re wê ji gelek aliyan ve wê weke pêwîst bê ku mirov wê karibê wê werênê ser ziman.

Ji hinek aliyan ve wê weke aliyên zayendî û hwd wê di rengekê de wê xwe bi wê re wê di rengekê de wê bide diyarkirin. Minaq wê dema ku wê mên wê bahsa jinê wê bikê wê weke çav lê bide û an wê weke ew ‘xwe negirê’ hwd re wê di rengekê de wê were hanin li ser ziman. Di wê temenê de wê têgînek derûnî a bi pirsgirêkê wê li ser wan aliyan û têgîna zayendî û jinê re wê weke ku wê bi gotinên baweriyê û hwd re jî wê di rengekê de wê weke ku wê bi hev re wê were hûnandin.

Di wê temenê de wê ev ali wê weke aliyekê zêde giring wê xwe di rengekê de wê weke ku wê bi mijarê re wê di rengekê de wê were dîtîn ku wê karibê xwe bide diyarkirin. Di wê temenê de wê ev pirsgirêka ku wê aliyê wê yê derûnî wê zêdetirî wê weke ku wê xwe di rengekê de wê bide diyarkirin wê weke aliyekê ku wê weke pirsgirêkek civakî a herêmê a dîrokî jî wê xwe di rengekê de wê bide diyarkirin.

Li jor me hinekê bahsa wê kir ku wê çawa wê li herêmê w pêşketina felsefeyê wê nebê. Felsefe wê weke ‘dervî olê’ wê were dîtîn û wê di wê temenê de wê weke bingihê lêpîrsînê diafirênê û weke olê ji holê radikê

wê li wê were nerin û wê di wê temenê de wê di rengekê de wê were dijberkirin.

Di wê temenê de wê ev ali wê bi hev re wê weke aliyên pêşketineke bi derfet ku mirov wê di awayekê de di temenê pêşketinên pêşketinek demokratikî û hwd de wê di rengekê de wê karibê wê di rengekê de wê werênê ser ziman bê wê xwe di şêwayekê de wê weke ku wê bide diyarkirin. Wê jî wê dikarê wê di rengekê de wê di dewama wê de wê di awayekê de wê werênê ser ziman.

Têgîhên felsefeyê ên ku wê di serdema navîn de wê weke labitandinekê wê bidina destpêkirin wê piştî wê bi tememî wê werina ji holê rakirin û an ji jiyane dûrkin. Di wê temenê de wê têtîgîhên ji wan yê ku ew dikarin ne bi nerinek felsefeyî lê bi nerinek teolojîkî werina şîrovekirin wê di wê temen de wê werina diyarkirin. Wê werina gûharandin û an weke bêmîna li astek ku ew dikarin werina herêkirin.

Di wê temenê de wê ev wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê dikarê wê di dewama wê de wê bi wê re wê di şêwayekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê di şêwayekê de wê karibê wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê fahmbikê bê.

Di wê temenê de wê pêşketinên felsefeyê jî wê di rengekê de wê bi têtîgîna xwe hanina ser ziman a bi serbestî, û an azadiya derbirinê û hwd ve wê girêdayî bin. Ev wê jî wê aliyê ve wê dema ku mirov wê li wê binerê wê weke aliyekê wê yê giring wê weke mijarek giring a bi têtîkiliya pêşketina felsefeyê û an pêşxistina felsefeyê û demokrasiyê ve wê girêdayî wê karibê wê hilde li dest. Ev jî wê weke ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê pêkbênê wê bi xwe re wê minaq di roja me de wê li herêmê wê pêwîstîya derbaskirina nîşkekê û an zêdetirî di temenekê bi wê hizirkirinê û perwerdekirinê û hwd re wê weke ku wê pêwîst bê.

Di wê temenê de wê mijare felsefeyê û demokrasiyê wê di awayekê de wê di zikhev de wê derbas bibin. Di aliyê pêşî de wê weke encama wê demokrasi wê hin bi hin wê di nava jiyane û pêşveçûnên civakî re wê xwe di rengekê de wê bide pêşxistin û wê bibê. Aliyê din jî wê çendî ku ew hişbûn û birewerî bi wê pêşket û hişmendiyeke derket li holê wê bi wê re wê êdî wê encamên wê bi jiyane civakî ku wê weke temenê wê biafirênê re wê di rengekê de wê karibê wê di şêwayekê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di wê nûqteyê de wê mijare demokrasi û felsefeyê wê dema ku em minaq ji demên ronasansê û pê de wê hildina li dest wê li rojava wê çawa

wê temenê pêşketinekê bi hev re wê di nava jiyane de wê biafirîne wê karibê wê bi encamên wê re wê re wê di rengekê de wê fahmbikê û wê karibê wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê karibê wê di şêwayekê de wê werênê ser ziman bê. Ji wê aliyê ve wê ev wê weke aliyekê giring ê bi fahmkirinê û mejuya wê re ku ew êdî wê were pêşxistin bê.

Di dewama wê de wê di aslê xwe de wê dema ku em bahsa felsefeyê dikin jî wê weke aliyekê wê yê giring wê weke aliyekê wê yê giring wê mijare dîrokê û nivisandina wê weke xwe di heman awayê de wê karibê wê bide diyarkirin. Di dîroknivisina herêmê de wê pîrsgirêkên wê di rengekê de wê di şêwayekê de wê hertimî wê hebin û ev wê di temenê têngîna 'dîroka fermî' de wê di rengekê de wê xwe di şêwayekê de wê bînin li holê û wê bidina diyarkirin.

Wê jî wê di rengekê de wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê di şêwayekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê li ser wê bisekinê bê. Dîroka civakê û pêşketina têngînê weke demokrasiyê, civaknasiyê û hwd jî wê ji aliyekê ve wê têkiliyek wan ya giring a weke ku wê bi hev re wê hebê ku mirov wê karibê wê ji temen ve wê bi hev re wê di şêwayekê de wê karibê wê hilde li dest bê.

Pêvajoyên wê yê giring wê ji wê aliyê ve wê xwe di rengekê de wê karibê wê bide diyarkirin. Mijare nivisandina dîrokê, û an nivisandinek bi alî û an bi zanebûn weke kêr û aliyên wê yê giring weke dihe jibîrkirin jî wê di wê temenê de wê karibê bi giringî weke aliyê di temenê pîrsgirêkên herêmê de wê werênê ser ziman bê. Dîrok û civakî wê di wê temenê de wê hev afirandinê wê bikin û ev wê bi hev re wê çerçoveyek çandî ku wê wan aliyên hemûyan wê hilde li nava xwe wê bînin li holê.

Ji wê aliyê ve dîrokek şenber a bi nivisenek felsefeya positîvî û di şêwayekê de ku wê rastiya wê ya herêmê wê birastiya wê ya civakî û dîrokî re wê werênê ser ziman wê weke aliyekê wê yê giring ê ku wê bingihê pêşketina wê ya civakî ku wê temenê pêşveçûnê weke demokrasiyê û hwd ên herêmê jî wê biafirînin bin. Di têngînek hiyararşîyê de wê weke ku ev alî wê hemû wê bi hev re wê girêdanek wan hebê. Weke aliyek ji wan nebê wê weke aliyên din wê nebê. Di wê çerçoveyê de wê di rengekê de wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Li herêmê dîroka ku ew dihe ser ziman wê dîroka fermî a desthilatên herêmê bin. Wekî din wê civakên herêmê wê weke girseyên bîrdîrok wê

di rengekê de wê bibin û wê di wê de wê nexwediyê hatinek li ser ziman bin. Di wê temenê de wê di rengekê de wê tenê hêsta wê aidiyeta ku wê axa ku ew li wê diji û yê wê ya ku ew bi wê re wê weke bibê wê bi wê re wê were hanin li ser ziman.

Dîroka ramyarî wê di wê temenê de wê hinekê jî wê bi wê re wê xwediyê dîrokek statûqû bê ku wê bi wê re wê bingihê pîrsgirêkên herêmê hemûyan wê ji aliyekê ve wê bi xwe re wê di şêwayekê de wê werênê ser ziman bê. Ji xwe ol û bawerî wê zû de wê ji ya xwûdê û mirov wê derkeve. Wê weke ya desthilatê û weke bîrdoziya wê bibê. Di wê temenê de wê di rengekê de wê bi wê re wê kê wê bikê dijber û mahkum wê bikê û kê wê bikê aligir wê herê bikê û wê bîrdoziya wê di wê temenê de wê biwê re wê bide diyarkirin. Ev wê weke aliyên wê yên ku wê di wê temenê de wê di rengekê de wê di şêwayekê de wê bê hanin li ser ziman.

Mînaq wê dema ku wê di van rojên ku em di wê de derbas bibin bi pîrsgirêkên rejîma ku wê were avakirin de wê bahsa cihêrengiyên wê were kirin de wê dema ku wê pêşnumaya destûrek bingihîn wê were dîyarkirin wê bi gotina 'ola îslamê ola fermî ya welêt ku wê were dîyarkirin. Lê wê pêkhateyên din ên bawerî wê ji wan ji xwe wê hîç wê bahsa wan jî wê newê kirin. Di wê temenê de wê di destpêkê de wê ji xwe wê temenê pîrsgirêkên ku wê piştî ev pêkhate wê bi wê zihniyeta ku ew temenê wê dihê avêtin re wê were û bi jî wê di destpêkê de wê were afirandin.

Di wê nûqtîyê de wê mijare civakê wê di wê temenê de wê weke bi van tîgînan wê dema ku wê ji serî ve wê li ser wê were farzkirin wê di wê çerçoveyê de wê êdî wê tenê wê tîgînek serdestî û desthilatî wê di çerçoveya wê de wê weke ku wê were lê hizirkirin ew wê xwe di şêwayekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê di rengekê de wê bide diyarkirin.

Ji pêşnuma ku wê, di 13ê adara 2025an ku wê were gotin ku colanî û an el-şara ew wê imza dikê bo destûre welêt wê kê karibê wê îdîa bikê ku wê di çerçoveya danîşandina mafê mirovan de bê? An jî wê kê karibê wê bibêjê ku wê wekheviyê wê di rengekê de wê bi civakî wê bi xwe re wê werênê? Yan jî wê kê wê karibê wê bibêjê ku wê wekheviya civakî wê di wê temenê de wê bi xwe re wê werênê dema ku ew ji destpêkê ve wê weke 'komare arab a sûrî' wê were bi navkirin. Ev wê weke aliyên wê yên ku wê karibin wê di rengekê de ew ji destpêkê ve wê di rengekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman bê. bi gotinek din wê weke ya dema

rejima esad bê. Heta ku wê ji wê xirabtir bê. Wê çawa wê bi wê pêşîya pêşveçûnên weke yên demokratîkî wê wer girtin jî wê weke bi awayekê teybet wê weke ku wê li ser wê were lê **hizirkirin jî bê**. Bi gotinek din wê bingihê pêvajoyek din a weke ya bi xwûn ku wê weke di heman demê de bi hêrişên rejima colanî a li elewîyan dihê kirin ku ew di demên pêş de çêbikê wê tenê û tenê wê bo wê bê. Colanî ne bo levkirinekê ramyarî hatiya hanin li serê rejimê bê. Nişanaka wê jî wê ew bê ku wê, çawa wê rewşa levkirinê wê zêdetirî wê, bi rengekê wê li ser nakokiyan re wê bê dayin meşandin û wê di rengekê din de wê, weke diktetorekê fasizan ê ku ew hati bi erkkirin wê bê dîtin. Weki din wê pêşnuma destûrê ku wê di 13ê adarê de wê bi weşênin wê di rengekê de wê bê ku ew wê li ser wê bi kesekê ji pêkhatayên sûrî re wê levkirinekê bikê û an wê bi wan bi şêwirê wê ew wê ragihênê. Di wê temenê de wê bi tememî wê li pişt deriyan wê were amedekirin û wê were ragihandin. Bi wê pêşnumayê ku wê piştî levkirina rojava û şamê li ser temenekê “entegrekirinê” wê levkirin û wê mazlum kobanê li ser navê rojava û colanê weke serokê rejima şamê wê imza bikin wê piştî wê ragihandina wê pêşnima destûrê a bi wê rengê wê yekser wê bo çêkirina temenê şer ên piştî wê demê bê. Weki din piştî wê levkirinê ragihandina wê pêşnuma destûrê jî wê pîrr zêde wê ji wê aliyê ve wê manidar bê.

Ji wê aliyê ve wê dema ku mirov dinerê wê di destpêkê de wê mirov wê xamgîn û xamsar wê bikê. Ber ku wê ji destpêkê ve wê temenê pîrsgirêkên bi pêkhatayên civakî û baweriyên cihê ên herêmê re wê di rengekê de wê weke ku wê temenê wê were çêkirin. Di wê temenê de wê ev wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê were ser ziman bê.

Ber çî wê minaq wê tirkiya wê bo ku wê pîrsgirêkên civakî ên kurdistanî newina çaresserkirin û di destûrê de newina pênasin û kurd ne gihijina ti maf û azadiyê û statûyê wê tenê û tenê wê bo wê ew wê bikê û ev wê di wê temenê de wê weke rewşek ku wê di nava wê de wê zêdetirî wê gihandina nêzîkatîyak dijminane û fasizane di nava wê de li hemberê civakê. Minaq li tirkiya zimanê civake kurd hê jî qadaxa ya. Hebûna wê xwe bo ku ew newê naskirin û ne gihijê statûyekê wê her rê û rêbazê wê ji xwe re wê bo wê mubah bibênê ku ew li dijî wê helwestê bikê û an rêyên şer pêşbixê.

BI heman rengê di destpêkê de wê sûriyek otoriter û ji destpêkê ve wê bi zihniyeta wê ji ya berê wê xirabtir, diwartir û ceberud wê ji nuha de wê li ser wê temenê wê di rengekê de wê bi wê re wê temenê wê were

avêtin. Ev wê weke aliyekê wê yê ku wê di wê temenê de wê yekser wê pêşîya pêşketina demokrasiya herêmê jî wê dide girtin ji bê. Wê di serî de wê di wê temenê de wê bi wê re wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê di rengekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman bê.

Ji wê aliyê ve wê dikarê wê di rengekê din de jî wê werênê ser ziman ku wê mijare çareseriyê wê di wê temenê de wê dema ku mirov li zimanê çapemeniyê ê herêmê ê weke rejima tirk û hwd dinerê wê çawa wê bi dijber û negativ bê wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re jî wê di rengekê de wê fahmbikê û wê bi wê re wê di şewayekê de wê werênê ser ziman.

Zimanê dijber wê di wê temenê de wê li ser esasê nijadperestitiya etnisiteyekê wê di rengekê de wê bi wê re wê xwe di rengekê de wê bi wê re wê karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Di aslê xwe de wê ji wê demê û pê de wê dema ku wê pirsgirêk wê weke ku wê rayadarên tirk wê di mejiyê xwe de dihezrin û bi gotinên xwe dihenina ser ziman wê zêdetirî wê weke di rengekê prisgirêkekê ku ew newê çareserkirin û an di temenê tûnakirinê û mantiqê inkarê ê berê de wê weke ku wê bixwezê wê bide domandin. Ev jî wê bi xwe re wê bixwezê û nexwezê wê pêvajoyên tûndûtûjiyê ên di demên pêş de jî wê di rengekê de wê weke ku wê temenê wê biafirênê bê. Ji wê aliyê ve wê çendî ku wê birêz ocalan wê çerçoveyekê bo çareserkirina pirsgirêka kurd û pirsgirêkên herêmê wê bi nameya xwe re wê bîrê ser ziman jî lê wê di rengekê din de wê, gotinên rayadarên herêmê û helwestan wan wê weke di temenê domandina pirsgirêkê de bê. Di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyên wê yên ku wê karibê wê di rengekê de wê di dewama wê karibê wê di rengekê de wê werênê ser ziman bê.

Pirsgirêka demokrasiyê ku wê birêz ocalan wê werênê serziman wê piştî ronasansê û pê de wê bingihê çareserkirinê pirsgirêkên civakî û herêmî ên bi wê rengê wê li ser esas û temenê naskirina maf û azadiyên civakê û bi wê yên tekekesî û hwd re ku wê êdî wê weke xwe di jiyane xwe de wê bîji û wê civak wê bi wê re wê li rex hev wê di nava aşîtiyekê de wê bîjin wê bingihê wê çêbikê. Di wê temenê de wê li herêmê wê karibê wê temenê wê bide çêkirin? Di wê temenê de wê bo wê pêşî qadroyên ku wê bi hişmendiyeke demokratîk û mirovane wê weke ku wê di wan demên cihê de wê li rojava wê hebin ku ew wê karibin wê pêşbixin. Ev wê tenê wê ji aliyê kurdan û birêz ocalan ve wê bi tenê wê têrê bikê ku ew were çareserkirin? Bêgûman wê têrê nekê. Di wê temenê de ku kurd bi wê

rengê bi tememî xwe berdîn û jî mafên xwe yên civakê bi tememî feregatê jî bikin wê disa wê nikaribê bahsa çarserkirinekê bi wê mantiqê û gotinên rayadarên herêmê bi wê re wê werênê bê. Ber ku wê di gotinên wan de wê mirovati û mafê wan û demokrasî wê hîç wê nebê. Di wê temenê de wê di rengê de wê ev wê weke aliyê pêşî ku mirov wê karibê wê di destpêkê de wê di rengê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê karibê wê li wê bihizirê bê.

Mijare destûrê û xafkên ku wê bi wê bi zihniyete mutlaqê werin hizirkirin

Rejimên herêmê wê hertimî wê di rengê de wê mijare olê wê li herêmê wê bikina mijare temenê tafisandina civakan û bi wê di rengê de wê bi wê çawa wê pêşîya pêşketina civakan wê bigrin wê di rengê de wê bi wê re wê di şewayekê de wê weke ku wê li wê bihizirin bin.

Ji wê aliyê ve wê dema ku mirov wê bihizirê wê mejiyê ku wê dide hizirkirin wê di aslê xwe de wê karibê wê di çerçoveya mijare demokrasiyê de wê hinekê li lê bipirsê.

Bi zanebûn wê çawa wê di rengê de wê pêkhatayên civakî ên cihê û bawerî ên herêmê wê dervî wê werina hiştin û wê weke metneke ku wê bi wê maf û azadiyên civakî wê newîna diyarkirin wê li wê were lê hizirkirin wê di rengê de wê weke bi itinayekê wê were hizirkirin bê. Ev metna destûrê a sûrî ku wê mijare gotinê bê wê metna ku wê di 13-adara 2025an de wê were amade kirin bê. Di wê temenê de wê gelek dordor wê weke metneke ‘şariatî’ û an weke ‘ bi wê dihê xwestin dewletek olî were avakirin’ wê di rengê de wê wer salixkirin.

Du gotinên di wê de wê di serê de wê xwe di rengê de wê bidina diyarkirin. Yek wê bi gotina Navê sûrî ku wê weke ‘komara arab’ wê di wê de wê wer pênasekirin bê. Ya din jî wê, di rengê de wê, bi awayekê de wê di şewayekê de wê kirpendina li ser olê re bê. Di wê nûqteyê de wê kirpendina li ser olê re wê hem di çerçoveya ramyariyek manipulekirinê wê dikarê wê jî aliyê ve wê fahmbikê û jî aliyekê din ve jî wê dikarê di şewayek de wê weke aliyekê ku wê di şewayekê de wê bi wê çawa wê, cihêkariyê wê li ser esasê dijbarîya gotina mafan wê di rengê de wê bi wê re wê wer kirin wê di wê temenê de wê di rengê de wê li wê were lê hizirkirin.

Di wê çerçoveyê de wê dikarê wê di rengê de wê werênê ser ziman ku wê metn wê di rengê de wê di şewayekê de wê bi rengê wê weke di temenê dijbarîya mafên civakî de wê di rengê de wê wer tefkirkirin.

Di wê temenê de wê rengê têngîna olê wê ji wê re wê ji wê tûna hasibandina bi zanebûnê a mafên civakî û pêkhatayên civakî ên li ser axa sûrî ku wê bi wê ji nedîtî ve wê were dîtî wê çawa wê dîmenê olê wê li ser wê re wê hem wê weke yê sernûxûmandinê û hem jî wê bi wê weke dîmenê tafisandinê wê di regekê de wê were bikarhanin. Di wê nûqteyekê taqtik û ramyariyek klasik ku wê rejimên herêmê wê hertimî wê li ser olê re wê bikarbênin li leyhên xwe li ser olê re wê bi wê re wê were dîtî. Di wê temenê de wê di regekê de wê weke wê dema ku wê pêkhatayên sûrî li dijî wê gotin gotin wê bi intibaya 'weke li dijî olê' bin ku wê di regekê de wê bi wê re wê bîn dîyarkirin wê di wê temenê de wê di regekê de wê weke ku wê bi wê re wê di regekê de wê weke ku wê li wê were lê hizirkirin. Ev wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê pêşî wê di regekê de wê bi zelali wê karibê wê bi kirpênê bê. Aliyê din jî wê gotinên weke yên 'civakê', 'maf û azadiyê', 'demokrasiyê', 'layiqiyê' û hwd ku wê car bi car wê ji devê rayadarên herêmê wê di bin navê olê û hwd de wê gotin li ser temenê dijbariya wan wê wer gotin ku wê bi wê çawa wê pêşketina civakî a bi serê xwe wê pêşîya wê bigrin û an wê bikina bin kontrolê û an di wê temenê de wê bédeng bikin û hwd re wê di regekê de wê dîmenekê wê bi wê re wê were dîtî.

Di wê temenê de wê di regekê de wê li şûna ku wê pêşnûma destûrê wê li gorî giyane peymanê nava mazlum kobanê û pêkhatayên sûrî ba wê, weke ku wê di wê rengê de wê henekên xwe wê bi wan bikin wê di regekê de wê bi zanebûnê wê piştî wê bi çend rojan wê di cih de wê pêşnûmeyek bi tememî vajî wê û ku wê weke vala derdixê û dixê rewşek ya vala de wê di şêwayekê de wê weke aliyekê wê bi wê re wê bi helwesta li ser wê re ku wê were dayîn nişandin re wê were dîtî. Di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di regekê de wê di dewama wê de wê karibê wê di regekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê werênê ser ziman bê.

Di wê nûqteyê de wê bêgûman ev wê di wê temenê de wê di regekê de wê şerê statûqûya herêmê û rejimên herêmê ên weke tirkiya ên ku wê bi wê li hemberî pêşketina civakî a herêmê û xwestkên wan ên di temenê maf û azadiyê de ku wê werênina ser ziman jî bê.

Weki din wê di regekê de wê weke aliyekê wê yê din jî wê di dîmenekê de wê rewşa destûrê û an metneke destûrî a bi wê rengê wê bi rêyên ramyarî wê weke di dewama pêvajoya şerê DAÎŞê de jî wê di regekê de wê dikarê wê di şêwayekê de wê fahmbikê û wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Wê jî wê di şêwayekê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê weke aliyekê wê yê giring wê dikarê wê di wê temenê de wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman ku ev wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe bide diyarkirinn. Di wê temenê de wê xwestekên weke yên bi maf û azadiyê wê çawa wê bi rêyên olî wê bên tafisandin wê di rengekê de wê di wê temenê de wê karibê wê di wê temenê de wê di şêwayekê de wê bi wê re wê li wê were leyistin.

Ji wê aliyê ve jî wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê girseyên ku wê weke 'zêdeyî misilman in wê di wê temenê de wê li wê were leyistin. Wê di wê temenê de wê weke di rengekê de ku wê di dema komara botanê de wê dema ku kurdistanîyan rêveberiya xwe ya herêmî denezendin wê ji devên tundrewên olî wê çawa wê dijberîyan wê gotinê wê li diji wê bidina gotin weke 'dijî olê' wê di wê temenê de wê di dîmenekê de wê weke li hemberî tekoşîna kurdan derxistina dîmenekê olê wê weke yê şer li hemberê civakê jî wê karibê wê fahmbikê. Piştî salên 1990 û pê de wê kontrayên huda-parî' ku wê di demên wan berê de kurd wan weke 'hizbilah' wê nasbikin wê di wê temenê de wê, bi girêdana bazar wê mirovan wê qatilbikin û an wê mirovan ji paş mirovan ve wê nêz bibin û wê mirovan wê li nivê sûkê wê qatilbikin wê karibê wê bi zihniyeta wê di rengekê de wê şîrovebikê û wê werênê ser ziman bê. Di wê temenê de wê di wê çerçoveyê de wê bi wê zêhniyetê wê di demên ji salên 2015an û pê de wê li rojava wê pêvajoyên komkujiyan wê bi DAÎŞê û hwd wê werina pêşxistin.

Di wê temenê de wê dikarê wê di rengekê de wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê karibê wê fahmbikê ku wê mijare dema nû wê di wê temenê de wê bi leyistikên ku wê ne dûrî ya wê meji û mantiqê ku wê bi DAÎŞê wê xwe bide diyarkirin re wê di şêwayekê de wê bide diyarkirin. Bi teybetî wê ji aliyekê din ve jî wê karibê pêşnûmeyên bi wê rengê wê fahmbikê. Piştî ku wê birêz ocalan wê namaya wî were xwandin û wê di wê de wê were ser ziman ku wê weke rêgez wê 'ji demokrasiyê û pê de wê ti rêyên nebin nebin' ku wê werênê ser ziman wê pêşxistinên bi wê rengê wê weke dîmenekê di temenê qadê û ardnigariyê û an li ser ardnigariyê wê weke hewldanên vala derdxistinê û an li hemberê wê weke helwestekê jî wê di rengekê de wê karibê wê di wê temenê de wê di şêwayekê de wê fahmbikê bê.

Di wê temenê de wê dikarê wê di rengekê de wê, dikarê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê mijare salixkirina rewşa nû de wê, di wê temenê de wê ku wê weke piştî rejîma esad wê weke 'rewşa nû a sûrî' wê

were bi navkirin wê, di ti demên wê de wê bi ti beşên civakê wê şêwîrîna gavavêtinên bi wê di rengekê de wê newê kirin. Ti pêkhatayên li herêmê wê li berçav wê newê girtin.

Rejimên weke rejima tirkîya ku wê ji wê aliyê ve wê ti maf û azadiyên li ser ardnigariyê wê li berçav negirin û wê têngîna 'struktura uniter' wê di rengekê de wê weke hêncet wê her dema ku wê devê xwe wê vekin wê werênina ser ziman wê di wê temenê de wê ev wê weke rewş û taqtikên wê yên ku wê li hemberê pêşketinên civakê ên bi rêyên ramyarî ên şer jî bin ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê di dewama wê de wê, karibê wê di rengekê de wê werênê ser ziman.

Di wê rewşê de wê, karibê wê werênê ser ziman ku wê têngihên olî wê ji wê aliyê ve wê di temenê birdozîya rejimê de wê weke rêyên manavrakirinê û an cihên ku wê bi wê li hemberê civakê wê 'kabîliyeten manavra kirinê' wê di rengekê de wê weke ku wê werina bikarhanin. Di wê temenê de wê metna destûra colanî ku wê ti pêkhatayên wê li berçav wê negirê wê ji aliyekê ve wê dikarê wê bi wê yekê û awayê jî wê fahmbikê. Berî wê bi lêvkinên ji devê rayadarên tirk ên weke 'struktura uniterî' û 'yekparatîya sûrî' û piştî di hevdiîtinên wan ên li sûrî wê di wê temenê de wê li ser wan manavrayên ku ew li ser qada olî re wan dikin re wê karibê di rengekê de wê fahmbikê.

Di rengekê de wê ji wê aliyê ve wê dema ku wê bahsa pîrsgirêkên demokrasîyê û pêşketina wê ya li herêmê ên civakî wê pêwîst bê ku wê bi awayekê teqez wê ji wê aliyê ve wê weke pêwîst bê ku ew di şêwayekê de wê fahmbikê û wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Wê jî wê, di rengekê de wê karibê wê werênê ser ziman ev pêvajoyê û pêngavên weke ku wê rejimên herêmê ên weke tirkîya wê li ser dema sûrîya nû re li hemberê pêkhatayên wê û xwesteka wan a maf û azadiyê werina kirin wê di wê temenê de wê karibê wê weke rewşna giştî ên ramyariya klasik û xirab ku wê li herêmê wê her demê wê di rengekê de wê di wê temenê de wê were pêşxistin bê. Di wê temenê de wê ev wê weke aliyekê ku wê çawa wê struktura olî wê di rengekê de wê li hemberê wê di temenê statûqûyê de wê were derxistin li pêş jî wê di rengekê de wê karibê wê di dewama wê de wê di şêwayekê de wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê fahmbikê bê.

Mijare sûrî wê di wê temenê de wê di aslê xwe de wê, di wê temenê de wê, pêwîst bê ku ew wê ji aliyê têngîna ramyarî û maf azadiyê ve wê bi awayekê cidi wê hilde li dest û wê di wê temenê de wê weke pêwîst bê

ku mirov wê ji aliyekê ve wê di dewama wê de wê di rengekê de wê weke karibê wê bikê ku wê, fahmbikê bê. Mijare “sûrîya nû” wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke qada pêngavên li hemberê maf û azadiya civakê û wê dema wê dikarê wê di rengekê de wê fahmbikê bê. Wê demê wê di wê temenê de wê dikarê wê bi şibênê dema destpêka osmanî ku wê li herêmê wê weke imparatoriyeke wê pêşkeve. Di wê demê de ku wê herêmê wê li ber pêşxistina ronasansekê û an demek weke wê bê û wê bi serwerîya osmanî re wê çawa wê ew derfet wê di rengekê de wê bi tememî wê ji destê herêmê wê were derxistin û an tûnakirin wê di wê temenê de wê rewşa dema sûrî û leyistina rejimên herêmê ên weke tirkîya û hwd li ser DAÎŞê û hêrîşên wê re bê û an rewşa weke ya pêngavên ku ew wê weke ‘serketinên ramyarî’ û an ‘qazancêkê’ wê bi şîrovebikin wê di wê temenê de wê bo herêmê wê yekser wê xwediye wateyekê bê. Ev pêvajoyê û ev rengê ku wê weke bi pêngavên li ser ‘sûrîya nû’ re em hasab bikin ku wê weke ku ew dixwezî wê serkevin. Wê demê wê ne tenê wê asrek din wê du an zêdetir çend asrên din wê di tariyê de wê herêm weke derbas bikê jî wê karibê wê di rengekê de wê şîrovebikê, weke ku wê çawa wê piştî serketina osmanî wê heta demên me yê hemdem wê di wê temenê de wê herêm di nava tangezeriyên civakî û tariyekê de wê heta roja me wê were û bibê.

Ji wê aliyê ve wê di rengekê de wê “pêvajoya pêngavên li sûrî” wê di wê temenê de wê weke di temenê bi ber koritîyekê ve wê werina birin jî wê karibê wê di rengekê de wê di dewama wê de wê were birin. Di wê çerçoveyê de wê dikarê wê di wê temenê de wê di dewama wê de wê karibê wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di şewayekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê karibê wê werênê ser ziman bê. Sûrî wê di wê temenê de wê weke qada şerkirinê a li hemberê civakê wê weke qada şerkirinê a ji demên destpêka osmanî ku wê bi şerên wê yê li herêmê wê were heta roja me wê di dewama wê de wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê di şewayekê de wê fahmbikê û wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Di aslê xwe de wê bi pêşnûma metna destûrî a sûrîya nû ku wê bi colanî û an el-şara wê were diyarkirin wê dîmenekê otokratîk û toterîter a ku wê ti mafên civakî wê nas nekê bê. Weki din wê çendî bi navê colanî û an el-şara re wê were ser ziman wê, di aslê xwe de wê dîmenê yê di serê rayadarên tirk û yê welatên din ên weke iranê û hwd jî wê di rengekê de wê bide diyarkirin.

Di wê temenê de wê rastarast wê, ya ku wan dihanî ser ziman wê di wê temenê de bê. Di rengekê de wê redkirina wê û an şermazarkirina wê di rengekê de wê hinek watayên wê hebin. Di aslê xwe de wê, rastîya wê rewşa ku wê dihê hanin li ser ziman wê rastiya bi rejimên herêmê weke rengê tari ê li ser serê herêmê hatî ferzkirin ê ji demên ronansê û hwd ve ku ew dibê jî bê.

Di wê temenê de wê, dikarê wê di rengekê de wê werênê ser ziman ku wê, dîmenê weke yê destûrî ku ew dihê dîyarkirin wê di rengekê de wê çawa wê weke temenê rewşên cihadist wê biafirênê bi gotinên weke çavkaniya destûrê wê, islam bê ku wê were ser ziman wê di wê temenê de wê karibê wê werênê ser ziman.

Di wê temenê de wê ev dîmenê ku wê bi sedsalan wê li herêmê wê di bin navê dîmenê olî û nijadî de wê were dayin jiyankirin wê di rengekê de wê, bertekên li 'destûra sûriya nû' wê weke li wê bê. Di wê temenê de wê di rengekê de wê, di rengekê de wê, dikarê wê şîyariya civakî û bi wê bertekên li hemberê rewşên bi wê rengê jî wê karibê bi wê re wê bixwênê.

Di wê temenê de wê rewşên civakê ên bi şîyariya û xwestina maf û azadiya wê û hwd wê bi tafisênê wê karibê wê bi wê re wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê, di şîroveyek xwe de birêz ocalan wê dema ku wê, bi dawîkirina dema saddam ku wê bişibênê dema luisê 16' min ê fîransa ku wê piştî wê şoreşa fîransa wê wer kirin wê, karibê di dewama wê de wê rewşa li sûrî û bertekên civakî ên li hemberê wê jî weke dikarê bi şibênê li hemberî rewşa statûqû û an ya rejimên teqez û an mutlaq ên wê demê jî. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê, têkçûna wan rejimên mutlaq ku ew di bin dîmenê olî de bin û an di biin dîmenê struktura uniterî û hwd de bin wê karibê wê bi wê re wê di rengekê de wê bi wê rengê jî wê di şêwayekê de wê bixwênê.

Ji wê aliyê ve wê şîyariya civakî û komên civakî ên herêmê û serkevtinên wan ên li hemberê komên cihadist ên weke yên DAÎŞê û colanî û an el-şara û hwd wê karibê wê di wê temenê de wê di wê rengê de wê, rohnîya demokratîk jî wê di rengekê de wê li herêmê wê bixwênê û wê pênasebikê. Di wê çerçoveyê de wê di rengekê de wê dikarê wê di wê çerçoveyê de wê di şêwayekê de wê werênê ser ziman ku wê rewşên weke yên lî herêmê û sûrî dibin wê di wê temenê de wê, nişanaka bi giştî a şoreşek giştî jî karibê wê di rengekê de wê şîrovebikê. Di dewama wê de di aslê xwe de em dikarin wê bibêjin ku weke ku em li ber demek weke ya salên 1990î ku wê di wê de wê sovyet rûxî û wê li herêmê û

dûnyayê wê rewşek din wê rûbide wê dikarê rewşa herêmê wê di rengekê de wê bişibênê wê.

Di wê çerçoveyê de wê dîroka herêmê wê di wê temenê de wê, dema ku em wê dinerin wê di wê temenê de wê dîmenek wê bi wê re wê derkeve li pêş. Di wê temenê de wê, di aslê xwe de wê ji wê aliyê ve wê gotinêmn birêz ocalan ên weke 'dervî demorkasiyê ti rêyên din nin in' jî wê di rengekê de wê weke dîmenekê xwe bi wê re wê di dewama wê de wê bide diyarkirin. Di wê temenê de wê, serdeme ku ew heta roja me wê di wê temenê de hatî hanin li vê demê wê weke li ber têkçûna xwe ya dîrokî bê.

Di wê çerçoveyê de wê di wê çerçoveyê de wê şikeştina li herêmê û rûxandinên li herêmê wê karibin ji ya dema sovyetê wê diwartir wê xwe bidina diyarkirin. Di rengekê de wê karibê bi şibênê ya demên şerê navxweyî ê firansa. Di wê temenê de wê girseyên ku ew dadikevina li qadan bo maf û azadiya xwe wê di wê temenê de wê di rengekê de wê karibê wê bi wê re wê di şewayekê de wê fahmbikê û wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Wê jî wê di rengekê de wê karibê wê werênê ser ziman ku wê rewşa vê demê wê di wê temenê de wê hinek dîmenan jî wê bi xwe re wê bide diyarkirin. Li wê dîmenê ku wê weke bi serdestkirina colanê û an el-şara ku mirov binerê û bi encam û rengê rejime ku ew didihê xwest ku ew bi wî were avakirin ji wê zêdetirî wê dîmenê civakî ê dijî wê ku wê berê jî wê ti carî wê ne di çerçoveya têgîna zihniyeta wan rejiman de bû wê karibê wê êdî wê bibînê û wê werênê ser ziman.

Ji wê aliyê ve wê, were dîtin ku wê bi rastî jî wê herêm wê li ber şoreşek civakî bê. Di wê temenê de wê, ne palyaçoyên weke colanê û an el-şara û ne jî zihniyetên struktura unite'yî ên dij civakî wê karibin ew di rengekê de wê pêşîya wê bigirin.

Di wê temenê de wê, di rengekê de wê, bêgûman wê hewl bidin ku wê temenê şoreşa herêmê ji destê wê bigirin. Weke ku wê heta roja me bi nezan hiştina herêmê re wê li ser wê re wê li herêmê di demên cihê de wê bikin. Lê êdî wê ne tenê wê herêm û civakên wê, dem jî wê êdî wê bi asta pêşketina wê re wê ji wê re wê weke ku wê êdî wê destûrê nedê. Ev wê weke aliyekê wê yê din ê ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê bi rehetî wê di dîmenekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Cihêyîyên weke pêkhatayên sûrî ên weke elewi, dûrzî, arab, kurd, asûrî, cihû û gelek komên din û hwd wê di wê temenê de wê di rengekê de wê

êdî wê rejimek weke 'kirasekê ji xwûnê' ku ew dihê xwestin li wan were kirin weke bi destê palyaçoyên weke colanî û an el-şara û hwd wê êdî wê destûrê nedê ku ew li lê were lê kirin. Wê di serî de wê karibê wê weke aliyekê wê yê giring wê werênê ser ziman. Ew kiras û an gumlekê ji xwûnê ku wê bi dehan salan wê heta roja me wê di rengê inkara çand û zimanê gelan de wê li wan wê were kirin, bi komkujiyên li hemberî bawariyan weke li hemberî, êzîdîyan, elewiyan, dûrziyan, cihuyan, sûryaniyan û hwd jî wê êdî wê herê nekin. Di wê temenê de wê di rengekê de wê dikarê wê di wê temenê de wê di şêwayekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê karibê wê di şêwayekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman.

Wê jî wê dikarê wê di rengekê de wê werênê ser ziman ku wê mijare rewşên weke yên li hemberê civakê û an têtîna civaketiyê kiryarên bi wê rengê wê weke li ser komên civakî ên hemberê re wê werina kirin bidestê rejimên otoriter ên weke bi têtînek weke ya strukture uniter wê werina ser ziman wê di wê temenê de wê xwe di rengekê de wê bi wê re wê êdî wê bidina diyarkirin. Ev rejim wê di dîmenê rejima colanî de jî wê xwe di rengekê de wê li herêmê wê bidina diyarkirin. Di aslê xwe de wê rejima colanî ku ew bi wî dihê xwestin were pêşxistin wê karibê nişanaka wê rengê rejimî ku wê di wê temenê de wê hebûna civakan wê hertimî wê ji xwe re wê bikê armanc bê. Wê di wê temenê de wê bixwezê yan wê li ser navekê etnisiteyî wê bijî û wê salixbikê û wê herkesekê bi rêyên weke bişavtinê û an asimlasyonê wê weke wê bikê û hwd re wê di wê temenê de wê bibê. Di wê çerçoveyê de wê ber wê sedemê wê xwe di rengekê de wê weke oldar wê bidina nişandin. Ber ku wê rêgezên olî wê di wê temenê de wê ji rewşên weke wê re wê di rengekê de wê bibê alikar. Di wê temenê de wê ol wê weke rengê şerê rejimên otoriter ên bi struktura uniter ku wê bibin wê karibê wê di rengekê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Rengê rejimên struktura uniter wê di rengekê de wê dîrokê de wê weke di demên naziyan de wê di rengekê de wê li almanya û hwd wê awayekê wê xwe bide diyarkirin. Di wê temenê de wê ev wê weke di wê temenê de wê xwe piştre wê weke ku wê bide diyarkirin li herêmê wê bi rejimên weke tirkiya û hwd re wê bibê.

Li firansa wê çendî ku wê dîmenekê wê struktura uniter wê di demên şerê cihê ê duyem û berî wê de wê hebê jî ew wê bi dawî lê hanina wê dema komarê "vichy"ê û bi destpêka dema komara duyem re wê weke li şûn wê were hiştin.

Piştî wê di rengek de wê dîmenek din ê nû wê bi wê re wê êdî wê derkeve li pêş. Rejimên oteriter wê di wê temenê de wê di rengekê de wê ew dîmenê wan wê weke ku ew “her kiryarê xwe weke li gorî destûrê dikin’ jî wê di wê temenê de wê weke dîmenê wan ê ku wê di wê dîmenê de wê bikê ber lêpîrsînê bê. Destûr wê tenê wê hêncetek xwe bi wê rengê xwe yê heyî û dervî esasgirtina civakê û beşên wê û bi xwe re bêî ku ew gûhartinekê çêbikê ku ew bide domandin wê tenê wê weke hêncetên ku ew bi wê temenê wê çêdikin bin. Di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê di rengekê de wê weke karibê wê li wê bihizirê û wê di dewama wê de wê werênê ser ziman bê.

Ber ku ev rengên rejimên oteriter ên bi struktura uniter wê ne xwediyê rewşek gûharinê bin wê di rengekê de wê her rewşên gûharinê wê di rengê derzekê û an şikeştinekê de wê bi wan re wê xwe bide diyarkirin. Di wê temenê de wê ev wê weke aliyekê wan ê ku wê karibin bidina diyarkirin. Di gomlekê komarê de wê têgînek mutlaqiyetî bi rengê rejimê wê di nava xwe de wê bijin. Ber vê yekê wê di nava birdozîya wan û bawerîya wan de wê cihêbûn nebê û wê weke du aliyên ku ew hev xwedî dikin bibin bin.

Di wê nûqteyê de wê jî wê dikarê wê di rengekê de wê werênê ser ziman ku wê, rejimek ku ew bi navê komarê bê û an ne bi navê komarê jî bê ku ew bi têgînek bîrdozî di wê temenê de wê li ser wê esasê wê tevbigerihe wê bi wê re wê di ramyariya xwe de wê mutlaqiyeta kue wê çêdikê wê li gorî wê êdî wê bijî. Wê di bin navê komarê de wê mutlaqiyetê wê bijin. Ev dîmen wê li tirkîya wê di wê temenê de wê di rengekê de wê jî temen ve wê bi wê re wê karibê xwe bide diyarkirin. Ber vê yekê wê rejim wê di dewama wê de wê bo ku ew xwe bide domandin wê serî li rewşên weke yên ramyariya derbeyan wê bixê û wê di rengê konseptan de wê bijî û wê bi xwe re wê bide domandin. Firansa wê weke komarekê wê piştî şoreşa wê bibê û wê piştî wê, nikaribê bahsa derbeyên ku ew di wê de dibin bahsa wan bikê. Ber ku wê di nava xwe de wê têgiha mutlaqiyetê kuşt. Wê ew jî holê rakir. Di wê temenê de wê piştî wê, pêvajoyên wê, di dewama wê de wê li ser esasê gûharinê bi rejimê re wê li gorî pêşketinê demê ku wê bi xwe re wê bikê re wê di rengekê de wê weke ku wê bijî û wê di dewama wê de wê weke ku wê bide jiyandin.

Di wê temen de wê, di cewherê komarê de wê, di wê temenê de wê, di rengekê de wê, ne gûharîn wê nebê. Di aslê xwe de wê, di rengekê de wê

komar wê di wê temenê de wê, her demê wê weke bi fêrsek ku ew xwe bi destûrî, û ramyari û gotinên ramyarî û hwd li gorî wê dema xwe bi rêxistin bikê û wê di wê temenê de wê hertimî wê li şûna ku wê ji serî ve wê bide diyarkirin wê bi ya ji binî ve bi pêlên civakî wê xwe bi rêxistin bikê. Hinekê jî wê wateya komarê wê ew bê. Di şîroveyên piştî ronasansê û hwd wê li ser esasê rêveberî û ramyariya wê ku wê werina ser ziman li firansa wê di rengekê de wê li ser wê temenê bin û wê li ser esasê redkirina rewşên weke yên bi ramyarî û destûrî ên mutlaqî ku ew dibin wan redbikê bê.

Li firansa wê komar wê bi du awayan wê xwe di rengekê de ew bi pêvajoyên xwe yên gûhartinê wê bide diyarkirin. Yek wê di wê temenê bi rengê pêl bi pêl bi demê re wê her demê wê bi gûharinên destûrî ên li gorî demê û pêşketina civakê û beşên wê yên heyî bi pênasîna wan ku wê bikê bê. Ya din jî wê di wê temenê de wê li ser pêvajoyên gûharina civakî û salixkirina wan bê. Wê di wê temenê de wê dema ku wê rejimek wê ji serî ve wê xwe ferz bikê ew wê di dmenê rejimek mutlaqiyet de bê û wê ji wê derbas nebê. Ev wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê fahmbikê bê.

Ji serî ve xwe farz dayin nişandin û kirin û her wusa ji serî ve wê, dayina nişandinê wê tenê wê bi rejimên keyeniyên û an oteriter ên mutlaqiyet re wê hebê. Di wê çerçoveyê de wê di serî de wê karibê wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê fahmbikê ku wê rejimek ne mutlaqiyet wê hertimî wê pêwîst bê ji pêşketinên civakî ên nû re vekirî bê û her demê wan ji xwe re weke teluke nebînê û pênasibikê. Di wê çerçoveyê de wê di rengekê de wê weke rengekê civakî wê esas bigirê. Wê ramyariya xwe ya ku ew dikê wê ne tenê wê destûrê wê esas bigirê. Wê felsefeya civakê wê esas bigirê. Wê bi wê re wê, di dîmenekê de wê, di wê xesasiyetê de bê ku ew dîmenê xwe ji yê rengê desthilatek mutlaq ku ew cihê bikê bê.

Di wê temenê de wê têgînên weke yên olî wê esas girtinên wê hertimî wê bingihê rejimên mutlaq bin. Ev wê di wê çerçoveyê de wê weke aliyên wê yên ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê fahmbikê bê. Di wê temenê de wê rejim wê, ji serî ve wê bi mutlaqî wê were diyarkirin û wê di wê temenê de wê kes û kesayet wê karibê destûrê û rejimê li gorî xwe bigûharinê. Ew wê di wê temenê de wê hertimî wê, di wê çerçoveyê de wê bikê. Wê gûhartinên destûrê jî wê ne pêşketinên civakî wê ji wê re wê esas wê werina girtin. Wê zêdeyî wê xwestekên bi rengên rejimê ku ew dihên xwestin werina pêşxistin bi armanca rengê desthilat û

rêveberîyê ve wê girêdayî wê li wê bihizirê û wê bikê. Di wê temenê de wê ti ti tişt wê weke bi destûrî wê bo wê ne ji wê bûhûrîner bê. Di wê temenê de wê, li gorî ew destûr nebû wê yek din wê çêbikê. Lê ya mutlaq wê rejim û keseyetîya wan ya ku ew wê ser wê re digirin bin.

Rejimên ku wê di rengekê de wê têtînek etnisite wê esas bigirin û wê bi wê bibin wê di rengekê de wê çendî ku wê bi têtînek û fêrsek komarî wê karibin xwe salixbikin jî lê wê di rengekê de wê di dîmenekê mutlaq de bin û wê weke rejimên wan wê rejimên mutlaq bin. Wê di wê temenê de wê di şêwayekê de wê bi wê re wê karibê wê, di şêwayekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê fahmbikê bê.

Di wê temenê de wê ne ol û ne jî têtînen etnisite wê ne diyarker bin bo wê. Wê zêdetirî wê pêşketina civakî û dîmenê wê yê ku ew afirîya û heya wê esas û diyarker bê. Wê li gorî wê bibê. Ya ku wê weke di demên destpêkê û piştîrê enî fîranse de wê di dîmenekê şoreşgerî û an vegûhar de bi awayekê felsefeyî û sofistike wê bide diyarkirin jî wê di aslê xwe de wê ev aliyê wê bê.

Kengî rejim ku ew bi aliyekê olî ve ew heriki ba û an tenê dîmenekê civakê bi etnisite esas girtiba wê ji wan aliyan wê dûrketiba. Di wê çerçoveyê de wê di rengekê de wê karibê wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê werênê ser ziman bê.

Fêrs û fahmkirinên rêveberiyên komarê wê nikaribê wê di rengekê de wê weke bi rengekê olê û an weke ya rêveberek ku ew bi têtînek etnisite û an olî ew tevbigêrê ku ew di bin navê têtînek ´muxafezekarî´ de bê û an di bin navê de din de jî bê. Di wê temenê de wê hingê ev wê tenê wê weke dîmen û şêwayên xapandinê wê xwe di rengekê de wê weke ku wê karibin bidina diyarkirin.

Di wê nûqtayê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare rejimê wê di wê temenê de wê, di perwerdekirinên wan û an bi awayekê ku em bahsa perwerdeya civakê wê bikin wê, di wê temenê de wê têtînek etnisite ji wê zêdetirî wê çerçoveya civakî wê bi hemû awayên wê di rengekê de wê esas bigirê û wê weke wan bi hizirkirinê û hwd re wê xwe di rengekê de wê bi pêşxistina wê re wê karibê bide diyarkirin. Di wê temenê de wê felsefe wê weke têtîhek ku wê li şûna têtînen olî û hwd wê hertimî wê li pêş bin. Têtîhên weke yên olî kku ew wê, çendî bi têtînek layiq û demokratîkî wê mafê jiyanê wê ji wan re wê bê dayin nişandin jî lê wê felsefe wê hertimî wê weke temenê bi wê hizirkirinê bê. Wê têtînek teolojîkî û an olî û hwd wê di wê rengê de wê ne diyarker bê.

Ji wê aliyê ve wê di wê çerçoveyê de wê, dema ku wê di bin navê felsefeyê de wê ol û teoloji wê were diyarkirin û wê di wê temenê de wê were pêşxistin weke hizre hizirkirinê wê di wê temenê de wê hingê wê, ew yekser wê temen û struktura uniter wê weke bi têngînek keyeni a mutlaqi wê di rengekê de wê bide diyarkirin. Wê demê ku ew çendî navê wê ew jî bê wê di rengekê de ew di cewherê xwe de wê ne ew bê. Wê di wê çerçoveyê de wê karibê wê weke aliyekê wê yê giring wê di dewama wê de wê bi wê re wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Tu dikarê bibêjê ku wê têngînek teolojikî û an ya baweriyekê wê komarek wê were pêşxistin? Ew wê tenê wê keyeniyek rûhanî wê karibê wê were pêşxistin. Di wê temenê de wê di nava sînore wê de wê hingê wê herkes wê weke iteatkerê wê bê. Wê demê wê di wê temenê de wê, ew ne bi xwe û hizra xwe wê bijin. Wê bi ya li ser wan hati ferz kirin wê bijin. Di wê temenê de wê ev wê weke aliyekê wê yê giring wê karibê wê bi wê re wê fahmbikê. komare têngîne olekê û an ya etnisiteyekê û an jî ya teolojiyekê wê nebê. Wê tenê wê keyeniyên wan ên mutlaq ên pîroz wê hebin. Wê di wê temenê de wê gotinên 'pîroz kirinê' û an pîroz dayina nişandinê wê zêdetirî wê bibin û wê fêrsên ku wê ji dîmenê olî wê werina derhanin wê zêdetirî wê serwer bin û wê derkevina li pêş. Felsefe wê di rengekê de wê, tenê wê weke rengekê teolojikî bê. Yan jî wê weke zanînek olî û an ya baweriyê bê. Di wê temenê de wê di rengekê de wê rewîstên wê di wê temenê de wê tenê wê bi ya olê re wê bi sînore bê. Di wê temenê de wê ev yekser wê karibê were diyarkirin ku wê ne xosletên komarekê bin. Di rengekê de wê di şêwayekê de lêpîrsînên bi felsefeyî wê hertimî wê di komare de wê li pêş bin. Wê temenê hizirkirina wê bi felsefeyê wê bibê û ev wê hertimî wê lêpîrsînek dawî li wê nehati wê di her demê de wê li ser her kirinê û kiryarê wê di temenê fahmkirinê û hwd de wê bi wê re wê bikê.

Ol jî wê karibê di wê çerçoveya wê lêpîrsîna wê de wê weke mijarekê wê hilde li dest bê. Lê wê ne weke têngîhek ku ew aligiriya wê bikê bê. Di wê rewşê de wê ev wê weke xosletên wê bin ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê fahmbikê bê.

Komar û demorkasi wê ber vê yekê wê hertimî wê hevdû bi hev re wê werênina li bîrê. Wê dema ku wê bahsa komare were kirin wê lêpîrsînên bi gotina demokrasîyê wê were kirin. Weke ku wê di demên kevnera de wê li dema komare roma bê, û an li atina û spartaya demê a parikles bê û hwd wê bi wê re wê bibê.

Piştî wê di wê temenê de wê di rengê de wê bi wê re wê karibê minnaqên wê bi wê rengê wê li wê bihizirê bê. Li firansa wê piştî şoreşê wê ber çi wê ew bi wê rengê wê were diyarkrin.? Komarê wê di wê temenê de wê serkevtina li hemberê mutlaqiyetê ku wê bi dest xist wê bi wê re wê weke nirxek şoreşê wê xwe di rengê de wê bide diyarkirin. Ya ku wê di wê temenê de wê karibê wê di serî de wê bi wê re wê fahmbikê wê yekser wê di wê temenê de bê. Wê weke aliyekê wê yê giring wê ev bê. Ya ku wê rest û rêgezên demokrasiyê wê ji têgînek mutlaq wê di rengê de wê cihê bikin wê ev bin. Ev rest û rêgez jî wê tenê û tenê wê bi aqilê felsefeyî wê bibin û wê bi wê re wê bi destûr bibê, bi ramyarikirinê bê û wê di rengê de wê têgihên xwe yên rewîstî wê dervî olê wê bi lêpîrsînên kiryar, rewş û hwd re wê bixwezê ku ew bi wê re bi sînor wê di rengê de wê kifşbikê. Di wê temenê de wê di komarê de wê di nava rewîsta civakî û ya olî de wê hertimî wê cihêbûn wê di rengê de wê li ser wê esasê wê hebê û wê di wê temenê de wê rewîsta felsefeyî wê xwe ji wê aliyê ve wê hertimî wê bi lêpîrsîneriya xwer re wê di şêwayekê de wê weke ku wê bibê û wê xwe di rengê de wê bide diyarkirin. Wê dema ku wê rewîsta xwe li gorî ya olekê û an baweriyekê ew da diyarkirin wê hingê wê nikaribê wê weke ya di rengê rewîsta komarekê de wê şîrovebiikê. Ew wê rewîsta rejimek mutlaq a vaji ya komarê bê. Di wê temenê de wê rast bê ku wê komarî wê nirxek bê. Lê wê ne nirxeka weke bi gotinên olî û yên baweriyê ên pîroz ku wê karibê wê fahmbikê bê. Wê bi gotinên felsefeyê wê di rengê de wê di wê temenê de wê, bibê. Wê rêveberên wê, ne oldar bin. Wê, ne di rengê olî de bin. Di rengê olî de bûyin tenê wê yên di bin navê komarê de wê weke yên mutlaq ên ku wê karibê ji têgînek komarî dûr şîrove bikê bê.

Ji wê aliyê ve wê dema ku em bahsa rejima tirk wê bikin bi gotinekê wê çendî wê bi gotinên weke komarê wê dîyar bikê jî lê di aslê xwe de wê nikaribê wê bi komarî wê şîrovebikê. Her çendî wê bahsa destûra wê were kirin û wê gotinên ku wê di wê temenê de wê bi demokrasiyê û çerçoveya rejimek komar de wê werina bi lêvkirin ku ew bilêv bikê jî. Di wê temenê de wê, di rengê de wê tenê wê di bin navê wan gotin û wê navê de wê rejimek mutlaq wê di rengê de wê bê jinkirin û wê di wê temenê de wê ji wê û pê de wê nikaribê bahsa tiştêkê din wê bikê bê.

Ber vê yekê me li jor me hinekê bahsa gotina demokrasiyê û ya felsefeyê wê kir. Ne tenê wê demokrasi wê weke encamek felsefeyê bê. Wê her wusa wê weke dîmenê rêveberiya wê bê. Di wê temenê de wê ew rêveberî wê weke komarê bê û yan jî wê weke li amarika û hwd wê

dîmenekê din bê. Lê wê yekser wê ev wê weke rejima demên hemdem bê û wê vaji ya rejimek mutlaq bê. Di wê temenê de wê rejim û an rêveberîya mutlaq wê yên serdema navin bin. Wê piştî bi dawî li wê hatinê re wê ew jî wê weke dawî li wan wê were. Ber ku vê yekê wê piştî wê regekê rejimê wê di şewayekê de wê were lêpîrsîn. Wê di regekê de wê regekê din ê huquqî ku ew dervî ya mutlaqiyetekê wê bê xwestin ku ew were hizirkirin û pêşxistin. Wê ramyariya wê ber vê yekê wê cihê wê were lê hizirkirin. Piştî ronasansê wê dema ku wê serdema navin wê li şûn bimênê wê rengê rêveberiyên wê yên mutlaq jî wê bi wê re wê di regekê de wê werina lêpîrsin. Di wê çerçoveyê de wê karibê wê di regekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê. Ji wê aliyê ve wê bi temenekê felsefeyî lêpîrsînên bi huquqî, ramyarî, civaknasî, û hwd wê li ser esasekê civakê wê bi wê re wê bibê.

Di wê temenê de wê felsefe û demokrasi wê çendî wê bi hev re wê bibin û wê weke ji hev nayên cihê kirin weke du lingên mirovekê bin wê bi wê rengê wê bi gotina civakê re jî wê di wê rengê de wê pêwîst bê ku wê fahmbikê bê. Di wê temenê de wê karibê wê bibêjê ku wê di rejimên mutlaq de wê gotina civakê wê bi wate û pêvajoyên wê yên pêşketinê re wê bi serwerî wê nebin. Wê tenê wê têgihên weke yên bi bawerî û an teoloji û an jî oldarî û hwd ku wê hebin ew wê tenê wê weke girseyên ku ew ji wê re iteatê bikin bin. Wê di wê temenê de wê di regekê de wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê di şewayekê de wê bi wê re wê fahmbikê bê.

Ew girse wê dema ku wê ji wê cendereya iteatê derkeve û ne weke girseyên ku ew bi baweriyê werina girêdan kiu ew hatina dîtin wê hingê wê weke civakê wê bibê û wê di wê temenê de wê ew civak wê êdî wê pêşkeve. Civaketî wê di wê temenê de wê kengi ew qalib hatina şikandin û derbaskirin wê bi wê re wê pêşkeve. Ber ku wê cihê gotina civakê wê di rejimên bi têgîna mutlaqiyetê re wê nebê. Wê vaji wê ew wê di regekê de wê tenê wê weke aliyekê ku ew ku ew li hemberî wê şer bikê wê bibînê. Di wê temenê de wê têgîna mutlaqiyetê wê di wê temenê de wê yekser wê ermanca wê ya şerkirinê wê bi civakê re wê di regekê de wê bibînê. Ew civakê wê weke kirdeyek ku ew wê fahmbikê û dihizirê û xwedî wîn wê nebê. Piştî ku ew civak derket dervî wê êdî wê bi hebûna xwe wê were naskirin. Wê weke Max Weber wê bikê wê yekser wê mijaq wîn û keseyetiyê wê bi wê re wê bi serê xwe wê hilde li dest. Wê di regekê de wê, weke ku wê emila durkheim wê bikê wê yekser wê bi civaknasiya wê û pêvajoyên dîrokê re wê cihê wê şîrovebikê.

Di wê temenê de wê gotina civakê wê lêpîrsînên ku wê baweriya wê çi bê wê hertimî wê were lêpîrsin. Ber ku wê gotina baweriyê wê bi serwerîya wê re wê di civakê de wê zêde wê di aslê xwe de wê cihê wê nebê. Wê gelek baweri wê hebin. Ev wê baweriyên bi têngînên zayendî bin, çînî bin, olî ji bin. Lê ew wê ne diyarker bin. Wê baweriyê wê tenê wê weke bi wijdanê mirov re wê bi sînor û wê bi kes re bi sînor wê bibê. Wê kesek wê baweriya xwe wê di xwe de û bi xwe re wê bijî. Wê li ser yekê din wê farz nekê. Tenê di rejimên mutlaq de wê farzkirin wê di rengekê de wê hebê.

Ber vê yekê wê gotina civakê, ya demokrasiyê û ya felsefeyê wê di wê temenê de wê weke şêwayê wê yê hizirkirinê wê hertimî wê xwe di rengekê de wê bide diyarkirin. Wê dema ku wê bertrand Russell wê dema ku wê gotina felsefeyê wê salixbikê wê ne tenê di temenê têngînek felsefeyî de wê salixbikê. Wê ne weke têngînek binerînê wê bi tenê wê salixbikê. Wê weke şêwayekê hizirkirinê wê salixbikê û ew wê şêwayê hizirkirinê wê li ser bingihê civakê wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê di rengekê de wê di dewama wê de wê fahmkirinekê wê bide me. Gilles deleuze wê dema ku wê gotina felsefeyê wê salixbikê wê di wê temenê de wê çawa wê drvî têngînek mutlaq wê şîrovebikê wê di nava hewldana wê de bê. Di wê temenê de wê karibê filosofekê din ku wê di wê nûqteyê de wê karibê bi navbikê wê hizrên witgenstein bê ku ew felsefeyê wê weke têngînek ji nava jiyanê wê felsefeyê wê şîrovebikê û wê werênê ser ziman.

Bingeha felsefeya Wittgenstein ya destpêkê teswîra ziman e. Paşê meseleya veqetandina tiştên ku di rastiye de yek in heye. Di ziman de her “tişt” navek heye. Di hevokê de hevberdana navdêran wateyekê diafirîne. Diyarkirina mîna rastiye tiştan, li ser navên xwe tene dabeş kirin. Çawa ku navên mijaran û rastiyan di rastiye de tene xuya kirin, rêzik an jî pêkhateya navên nîşankeran di pêşniyarekê de nîşan dide ku hevok rast e.

Di dema wê de wê ziman û darêjk ê wê bête ser ziman. piştî wê mantiqê wê derxê li pêş. Lê xesasiyeta witgenstein wê di wê nûqteyê de wê xwe bide diyarkirin ku mirov ne keve xafkên têngînek mutlaqî de. Li ser wê temenê wê di rengekê de wê li wê bihizirê. Filosofên serdema navên wê di rengekê de wê yekser wê çawa wê ya mutlaq û ne mutlaq wê ji hev cihê bikê. Ew wê sînorê weke ya hemdem û ya ne hemdem de jî wê di rengekê de wê weke ku wê dîyarbikin. Ji wê aliyê ve wê Michel Foucault xwediyê hizrek tememker bê.

Foucault, ku nivîskarê pirtûkên Dîroka dînîbûnê, bûyina klînîkê, Peyv û tişt, erkeolojiya zanînê, bûyina Zindanê û Dîroka Zayendê û hwd ye, di heman demê de ramanên ku di gelek waran de wekî civaka nûjen, hêz, mijar, ramyari û zanînên xwe yê zanistî de gelek bibandûr bûne û hêj berdewam dikin, derxistîye pêş. Ji wê aliyê ve Foucault lêpirsinên bi zihniyeta mutlaqiyetê wê ji temen ve wê bikê. Di wê temenê de wê di renekê de wê karibê wê werênê ser ziman ku ew wê mijare fahmkirinê wê, di wê temenê de wê weke ku wê bi hizrên witgenstein re wê were dîtin wê çawa wê ji xafkên tîgiha mutlaq wê derxê û wê aqilê mirov ji wê bide derbaskirin û wê bi wê hizrek hemdem wê pêşbixê wê bi wê re wê di renekê de wê weke ku wê li wê bihizirê. Ev wê weke aliyekê ku wê di renekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Di wê temenê de wê modela hizirkirina Foucault a civakî wê di wê rengê de wê bale mirov wê li ser gotinên wî û lêpirsinên wî yê di wan waran de wê xwe di renekê de wê bi teybetî wê bide diyarkirin. Di wê temenê de wê di nava civake firansa de wê çawa wê derbeya dawî wê weke bixwezê li tîgîna mutlaqiyetê wê li ser mireteya şoreşê wê li wê bide wê weke ku wê di nava hewldana wê de bê. Di wê temenê de wê tîgîna komarê wê di renekê de wê tîkiliya wê bi civakê re wê lêbipirsê. Wê fêrbûn û xûy û hwd ku wê bi mirov re wê çawa wê karibin mirov di nava zanînên mutlaq de bidina girtin wê di wê temenê de wê bixwezê ku ew wê kifşbikê.

Di wê temenê de wê hizra komarê wê di aslê xwe de wê ne hesan bê ku wê were parastin. Di wê temenê de wê her tîginên di bin wê navê de wê werina ser ziman jî wê nikaribê bi wê re wê werênê ser ziman bê. Di wê temenê de wê hizrên Foucault wê bi rastîyek teybet wê bixwezin ku mirov wê di wê temenê de bikê nava gûmanê de. Wê di wê çerçoveyê de wê di renekê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Hizrên Foucault wê di renekê de wê di felsefeya xwe wê bi terminolojiya marksismê û ya hebûnîparêziyê wê direnekê de wê tîginên weke yê mutlaqiyetê ku wê hegel wê werênê ser ziman wê di renekê de wê ji aliyekê ve wê, lêbipirsê. Di wê temenê de wê kirpendinên ku ew li ser wê dikê wê di renekê de wê weke ku ew wê bikê armanc ji xwe re. Di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê hegel wê çendî wê weke kesek ku wê teqez ew mutlaqiyetvan bê bi felsefeya xwe ya 'tîn'ê re wê di aslê xwe de wê salixkirinên hegel wê piştî wê weke ku wê ji wê nûqteyê bi ber lêpirsînek bi hebûnîparêzî ve wê werê birin wê êdî wê ew wê tîgîna mutlaqiyetê ku ew bi felsefeya

tîn'ê dihênê ser ziman wê weke bi gotinên wê ew bikeve dîmenekê qariqaturî ku ew wê salixdikê de.

Di wê temenê de wê lêpîrsînên Foucault wê li ser kokê û an tuxmtiyê ku ew dikê wê di rengekê de wê bi têtîna weke çawa wê şartûmercên azadiyê wê bînen ser ziman wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman. Di temenê kifşkirina kirdeya ku ew di ziman de derdikeve li holê re wê di rengekê de wê ew wê lêpîrsînê wê di wê çerçoveyê de wê bi teorikî wê bixwezê ku ew wê kûrbikê. Bi fêrbûnên xwe yê ji heiddeger û lacan re wê bi bersiva xwe wê weke ji wan derbaskirinê re wê di wê temenê de wê weke di rengekê de wê bixwezê bide diyarkirin.

Ji wê aliyê ve wê felsefeya Foucault wê di temenekê hemdem de wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê di dewama wê de wê di rengekê de wê karibê wê fahmbikê û wê di şêwayekê de wê di dewama wê de wê werênê ser ziman bê.

Di wê temenê de wê bi gotinê bi ya ku weke peyv ji devê me derket ne bi wateya soz û an gotinê bê ku wê bînen ser ziman wê di rengekê de wê li nirxa wê ya rastitiyê wê li wê bigerihê. Wê dervî têtîna mutlaq wê di nava hizra xwe ya felsefî û bi şêwayê xwe wê di rengekê de wê bikê ku ew wê kifşbikê û wê di rengekê de wê di dewama wê de wê werênê ser ziman.

Felsefe wê di wê temenê de wê bo wî weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê bi awayekê teybet wê kifşbikê bê. Di rengê weke ku wê Witgenstein wê bixwezê çawa metafizikê bi sînor bikê wê di rengekê weke wê de wê helwesta xwe wê li dijê têtîhên mutlaq û an teqez wê bide diyarkirin. Wê di wê temenê de wê bixwezê ku ew wê sînorê bi ya mutlaq wê li şûn hiştinê re wê ya dema hemdem wê di nava şertûmercên wê de wê bi wê û jiyane wê, kirina wê, çerçoveya wê ya jiyane û hwd re wê kifşbikê û wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê li ser kirinê me wê di rengekê de wê çawa wê bi pîretika me wê karibê wê kifşkirinê wê bikê wê di wê çerçoveyê de wê bi wê re wê di rengekê de wê weke ku wê li wê bihizirê û wê bixwezê ku ew wê di rengekê de wê werênê ser ziman.

Di dema me ya hemdem de wê her rêveberên bi navê komarê wê ne komar bin. Wê di wê temenê de wê bi felsefeyê ku wê werênê ser ziman wê, her bi lêvkirinek bi wê rengê jî wê ew wê newênê ser ziman. Di wê nûqteyê de wê bê gotin ku ew di wê rengê de hat dîyarkirin û êdî wê bi wê re wê li ser wê xatê wê ew pêşkeve wê ew wê nebê. Ber ku wê rastîti

wê weke ku wê çawa wê, Foucault wê li wê bihizirê û wê bixwezê ku ew wê bi rastitiyê re wê nirxtiyê wê bikê ku ew wê kifşbikê wê bi wê re wê karibê wê bênê ser ziman.

Rastî çiya wê dema ku wê dema ku wê li wê were hizirkirin wê di kifşkirinên wê de wê aliyekê ku wê bi wê re wê bi felsefeyê wê were dîtin. Di wê nûqtayê de wê karibê wê aliyê wê karibê wê hinekê wê li wê bihizirê. Ber ku wê ew ali wê weke aliyekê ku wê di wê temenê de wê ya heyi re wê têkiliya me wê dênê bê. Di wê nûqtayê de wê ya heyi wê dema ku wê were bahsa kirin wê bi wê re wê di rengê de wê li wê were lê hizirkirin. Ev wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê kifşbikê û wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Rastî ku ew ya ku ew hebê wê demê wê bi wê re wê di ya şenber û pîretikê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê kifşbikê. Ev wê bi pêvajoyên jiyanê û hwd re wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di rengê de wê li wê bihizirê û wê karibê wê di şewayekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê bihizirê û wê karibê wê di wê temenê de wê werênê ser ziman bê. Di wê temenê de wê rastî wê di rengê de wê, bi felsefeyê wê weke berevaji ya ku ew neyî bê. Yanî wê beremberê wê di jiyanê de wê karibê wê kifşkirinekê wê bikê. Lê ez minaq ku ez gotina komare tirk wê weke hildima li dest minaq ez nikarim wê bi wê re wê herê bikim weke rastiyeke. Ev wê weke rastiyeke bê. Minaq bi derewên bi navê komarê ku wan xwe daya bawerkirin bi awayekê xapinok ku ew bi derewên xwe bawer dikin. Lê wê dema ku ew kifşbiikin ku ew ne komar a û ew mutlaqiyeteka wê hingê wê weke avaek kerm bi ser wan de were rijandin û were xwerê wê li wan wê were. Lê ji aliyekê ve wê dikarê wê bibêjê ku kesekê ku ew bi derewên xwe bawer kir wê êdî wê rastiyeke wê nexwezê wê herê bikê. Heman rengê wê toterismek ku ew navê demokrasiyê li wê dikin dijin. Ev wê rastiya pê dana bawerkirinê a rejimên mutlaq ên di wê demê de ku ew dihên dibin jî bin.

Rastî hertimî wê weke aliyekê wê yê giring wê karibê wê bi ya heyi re wê fahmbikê. Wê di rengê de wê, nikaribê bi ya neyî ku wê heyinekê wê werênê ser ziman. Mutlaqiyetvanên tirk dibêjin ku “tiştê ku ew hebê jî ku ne hizirê ku ew heya wê ew nebê.” Hi ji te re nûqtaya ku wê ji aqil û felsefeyê bi tememî wê dîrketin wê bibê. Wê heta ku wê aqilê mirov wê dîrketin wê bibê bê. Di wê temenê de wê di şewayekê de wê bi wê aqilê wê çawa wê karibin bigihijina rastiyeke û fahmkirinê?

Mijare ku ew demokrasî û fahmkirina wê bê û an pirsgirêka civakê bê wê di wê temenê de wê têtîhên mutlaqiyetî wê hanina wan ya li ser ziman wê di temenê weke 'dihê gotin ku tu nehizirê ku ew heya wê nebê' wê bi yekê wê li wê bihizirin. Lê ev wê weke rewşek civakî ku ew heya û bi aqilekê mutlaq ku ew çawa wê weke ji nedîtî ve wê mriov were wê, karibê wê fahmbikê. Di wê temenê de wê rastîya ku ew heyî wê hertimî wê êdî wê ber ku ew heya wê li serê wan bixê û dûbare wê li serê wan bixê. Ber ku ew rasti hebê, çendî ku tu hizirê ku ew nin a jî wê nebê weke tiştê ku ew nin a. Ber ku ew heya wê hebê.

Bi vê felsefeyê wê karibê wê dîmenekê pirsgirêkên rojhilata navin jî wê ji aliyekê ve wê karibê wê fahmbikê. Pirsgirêkên rojhilata navin wê di wê temenê de wê, di serî de wê bi têtînek mutlaqî wê hebûna civakê wê bi wê weke nebê. Şerê mutlaqiyetvanan li hemberê hebûna civakê û nîrxên wê û pêşketina wê û heta pêşketinek mihtemel a demokratikî wê di wê temenê de wê li herêmê wê karibê di şewayekê de wê bi wê re wê kifşibkê.

Mutlaqiyet wê di rengekê de wê têtîhên weke yên demokrasîyê û hwd wê herê nekê. Ber ku wê di rengekê de wê di temenê têtîhî û an zêhni de wê bixwezê ku ew di rengekê de wê li ser têtînek û çandekê wê herê bikê. Di wê temenê de wê ev wê bi wê re wê xwe di rengekê de wê bide diyarkirin. Wê di wê temenê de wê têtîhên baweriyê wê weke dîmenê wê bi xwe re wê di rengekê de wê bidina diyarkirin.

Çendî ku wê li rojhilat wê li gelek deveran wê gotinên weke 'komara arab', 'komara tirk', 'komara iranê', 'komara iraqê', 'komara sûrî' û hwd wê werina ser ziman ev wê tenê wê weke navna ku wê ji aliyê têtîha komarê ve wê ti carî wê weke ku wê ne xwediyê hinek fêrsên fahmkirinê ên ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê karibê wê di rengekê de wê fahmbikê bê. Çendî ku wê weke xwediyê rewşek destûrî jî bin. Çendî ku wê direngêkê de wê weke ku wê xwediyê hukumetê bin. Çendî ku wê xwediyê rewşek weke ya ramyarî û hwd jî bin. Lê ev rewş wê di rengekê de wê çawa wê bibin û wê çawa wê weke werina rêveberîin û wê xwediyê çî felsefeya temenî bê wê karibê wê tenê wê bi wê re wê fahmbikê bê.

Di wê nûqtîyê de wê di komarê de wê têtîhên bi zêhni ên mutlaqiyetî wê di rengekê de wê cihê wan nebê. Vajî wê di rengekê de wê dema ku ew bi ber wê ve çû wê di rengekê de wê weke ku wê ji wê têtîha komarî wê weke dîrkeve. Hinek minaqên dîrokî wê weke di dema kevnera a roma de ku wê çawa wê berê wê komarîtî dema wê hebê û wê piştî wê

bi ber mutlaqiyetekê ve wê herê û wê bi wê ji wê dūrkeve û wê êdî wê weke ku wê imparatorbûnekê ve wê herê. Di wê temenê de wê di rengekê de wê aqilê felsefeyê wê di wê temenê de wê dema ku ew ji holê hat rakirin û serwerîya aqilê mutlaq hat kirin wê êdî wê weke ku wê ji wê dūrkeve, çendî ku ew wê bi wê navê jî bê.

Wê jî wê diakrê wê di rengekê de wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê têngîna mutlaqiyetê wê dūrî ya demokrasiyê bê. Wê di wê de wê fêrsên weke yên ku wê bi ber yên olî, bawerî, teoloji, metafîzîk û hwd ve wê herin. Piştî demên ronasansê û pê de wê çendî ku wê aqil û felsefe wê têngînên metafîzîkê wê bi lêpîrsîna wan bi armanca ji wê dūrketinê wê di rengekê de wê bikê wê zêdetirî wê jîyanî wê bibê wê di wê temenê de wê di asta civakî de wê zêdetirî wê weke ku wê bi wê re wê di rengekê de wê bêhtirî wê weke ku wê bi wê re wê ew wê bi ber rêveberîyek felsefeyê a komarê ve wê herê. Di wê temenê de wê di rengekê de wê karibê wê di wê temenê de wê werênê ser ziman bê.

Di wê temenê de wê aqilê felsefeyê wê di rengekê de wê dema ku wê li hemberê yê olî wê bibê wê li hemberê wê di rengekê de wê wê civakbûnekê wê bi xwe re wê dîmenekê wê bide diyarkirin. Di wê temenê de wê di aslê xwe de wê dema ku em li rojhilat wê binerîn wê bersiva gotinên weke 'ber çi demokrasi li lê pêşnekeve' û an temenê pêşketina demokrasiyê nin a' wê ji wê aliyê ve wê karibê wê di rengekê de wê hinekê wê bi wê re wê li wê were lê hizirkirin.

Rejimên herêmê wê di rengekê de wê ti carî wê dîmenekê xalkperêz wê di rengekê de wê nedina diyarkirin. Gotinên ku wê bi wê re wê werina ser ziman wê tenê wê weke gotinên manipulakirinê wê bimênin. Bi wê yekê wê bo ku ew bidina iteatkirin jî wê têngînên baweriyê wê derxina li pêş. Têngînên baweriyê wê berevaji yên civakêtiyê wê encamekê wê bi xwe re wê di rengekê de wê bidina diyarkirin. Heta ku wê di wê temenê de wê weke ku wê di fêrsên wê yên li rojhilat de wê were dîtin wê 'civakbûnê wê ji xwe re wê weke teluke wê bibînê' wê di dîmenekê de wê rewşekê û awayekê wê bi wê re wê di rengekê de wê weke ku wê bide diyarkirin.

Di wê temenê de wê di rengekê de wê têngîna baweriyê ku wê bê gotin ku wê weke 'têngîna kontrolkirina civakê' ku wê were diyarkirin wê di wê temenê de wê ne tenê wê weke têngînek kontrolkirinê bi tenê wê di dîmen de wê bimênê. Wê vaji wê weke têngînek ku wê di wê temenê de wê di rengekê de wê civakê û bi rengê wê yê rêveberî wê bi tememîwê ji holê rabikê. Wê di wê temenê de wê bi fêrsên xwe afirandinên weke bi aqilê

dadî û an destûrî, derûnî, ramyarî, civakasî û hwd ku wê çawa wê bi wê re wê pêşîya wê were girtin wê têtînên weke yên destûrên xwûdê û an yên olî wê di rengekê de wê bi wê re wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê ku wê di şewayekê de wê bi wê re wê werina derxistin li pêş û ew wê bi wê re wê ne weke xwe û ne li gorî xwe wê êdî wê weke ku wê bijî. Vaji wê li gorî têtînek razber û ne diyar wê bijî. Wê di serî de wê li gorî wê pêşketina xwe ya civakî wê neji. Wê, ji xwe jiyankirina wê di wê temenê de wê weke ku wê ne bi derfet bê. Ev wê weke aliyên wê yên ku wê mirov wê karibê wê di rengekê de wê di rengekê de wê bi wê re wê fahmbikê bê.

Di wê temenê de wê di rengekê de wê dema ku wê bi wê bi aqilê baweriyê û an olî wê temenê wê were diyarkirin wê bi wê çerçoveyê wê temenê civakbûna wê û aqilê wê yê felsefeyî wê were ji holê rakirin. Wê di wê temenê de wê ev wê bi wê yekê wê ne li gorî xwe û diyarkirina xwe wê bijî. Wê vaji wê li gorî diyarkirinek weke ji jor ve ku ew wê weke bi mecbûrî li gorî wê bijî wê bi wê re wê êdî wê bidest jiyankirinê wê bikê.

Di wê temenê de wê êdî wê ne felsefe, civakbûn û ramyariya wê û an weke ku wê di demên hemdem de wê were diyarkirin rengê rêveberiya wê komarîti ku wê weke encama aqilê felsefeyê wê were diyarkirin wê bi wê re wê were bi rêvebirin. Wê ew wê ji wê dûrkeve. Wê di wê temenê de wê bi têtînek mutlaq wê êdî wê weke wê wer girêdan. Wê di wê temenê de wê bi wê re wê êdî wê bijî.

Ber çii nayê hiştin felsefe were pêşxistin? Ber ku wê felsefe wê mutlaqiyetê wê ji holê wê rabikê. Di wê temenê de wê di wê rengê de wê li diji wê êdî wê bi tûndî wê were sekin in. Ev wê weke aliyekê wê yê ku wê di rengekê de wê xwe bide diyarkirin. Ol û nijaditi wê di temenê xwe pêşandinekê de wê di wê temenê de wê bi wan temenan wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê ku wê karibê wê di rengekê de wê xwe bijî bê. Ev wê weke têtînên ku wê di wê temenê de wê êdî wê bi wê re wê temenê wê ji holê wê were rakirin bê.

Aliyekê din wê bi gotina 'komaritiyê' û hwd wê weke kurnasiyekê bi hizirkirinê ku wê karibê wê kifşbikê wê li herêmê wê di rengekê de wê weke li tirkiya û an deverên din wê weke minaq li sûrî ku wê were dîtin wê weke 'komara arab' ku wê were diyarkirin wê di wê temenê de wê çendî wê gotina 'komarê' wê were bikarhanin jî lê wê di wê temenê de wê weke di bin wê navê de wê çawa wê dijberîyek bi têtîna civakî û komarî wê weke ku wê were jiyankirin bê. Di wê temenê de wê di

rengê de wê gotina têngîna nijadî û komarê wê di aslê xwe de wê di rengê de wê newina cem hev. Wê di wê temenê de wê, nikaribê di rengê de wan bi hev re wê di rengê de wê werênê ser ziman. Wê hanina ser ziman wê di wê temenê de wê weke kurnaziyek û rewşek xapandinê a li ser navê têngîna mutlaqiyetê jî bê. Wê di wê temenê de wê di rengê de wê bi wê re wê di şewayekê de wê weke ku wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê kifşbikê û wê karibê wê di rengê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Aqilê komarekê wê ne yê olekê bê. Wê ne yê nijadekê bê. Ber ku wê di rengê de wê di wê temenê de wê di wê çerçoveya wê de wê gelek kesên bi ol û nijadên cihê wê weke ku wê bijin. Ev wê weke aliyekê wê yê ku wê bide diyarkirin bê. Ber vê yekê wê gotinên weke diyarkirina bi layiqi û an demokrasiyê wê weke rengê rêveberîya wê ku ew wê di wê temenê de wê bide diyarkirin ji temen ve wê xwe di rengê de wê weke ku wê bide diyarkirin. Ev jî wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê kariibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê karibê wê li wê bihizirê bê.

Wê di wê temenê de wê pêşneketina felsefeyê li herêmê û an ne hiştina kirina felsefeyê û an perwerdeya wê û hwd wê di rengê de wê, di şewayekê de wê, weke aliyekê wê yê ku wê, karibê wê bi wê re wê di rengê de wê di dewama wê de wê fahmbikê bê. Di rengê de wê gotinên acêb ên weke yên 'felsefeya olî' û hwd wê di rengê de ku wê werina ser ziman bi teolojiyê wê weke navaroka wê gotina 'felsefeyê' wê were diyarkirin. Ev jî jî wê di esasê xwe de wê ne felsefe bê. Ber kiu wê dema ku wê têngînek bi wê yekê bi têngînek teolojikî û an baweriyê ew hat diyarkirin wê bingihê lêpîrsînê wê ji destpêkê wê ji nava wê hizrê wê were derxistin. Xosletê lêpîrsînê wê yekser wê weke xosleteê felsefeyê bê. Di wê temenê de wê weke ku felsefe bo ku ew bibê felsefe wê bi wê xosletê lêpîrsînê bê û wê weke nerinekê ji wê zêdetirî wê weke şewayekê fahmkirinê bê.

Wê di wê temenê de wê ev wê weke aliyekê wê yê ku wê karibê wê fahmbikê bê. Wê dema ku em lêpîrsînê li ser demên serdema navîn bikin û bibêjin wê ber çî wê dawî li serdema navîn wê were wê, bi wê re wê karibê wê demên lêpîrsînê ên bi hizirkirinê wê werênê ser ziman. Weki din wê niqaşên weke di nava felsefeyê û baweriyê de wê bi dijarî wê karibê wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê ji aliyê têngîna baweriyê a mutlaqiyetî ve wê gelek kesên bi felsefeyê hizirkirina wê di

rengêkê de wê weke bruno û heta hallacê mansur wê li ser wê temenê wê bo wê yekê wê werina bi dervekirin.

Di wê temenê de wê ev wê di encama şer û an tekoşîna nava gotina baweriyê û ya felsefeyê de bê. Di wê temenê de wê ew şer û an tekoşîna nava gotina baweriyê û felsefeyê de wê li rojava û an europa wê bi serkevtina felsefeyê û civaketiya wê û pêşketina wê re wê bi encam bê. Li rojhilat navin jî wê bi serketin û an serxistina gotina baweriyê re wê bibê û wê di wê temenê de wê di demên hemdem de wê temenê serketina dîrokî a europa wê ew bê. Lê ya rojhilat jî wê pêşneketina wê û demên wê yên tariyê ên heta roja me ku wê werin jî wê di rengêkê de wê weke ku ew serketina wê ya di encama têgînên baweriyê ên li hemberê felsefeyê bê.

Wê di wê temenê de wê di rengêkê de wê bi wê re wê karibê wê yekser wê di wê temenê de wê di rengêkê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê karibê wê di wê çerçoveyê de wê bi wê re wê werênê ser ziman bê. Di mijare felsefeyê de wê di wê temenê de wê mijare wê giring bê. Di nava civakê de wê fahmkirina wê serketina wê di demên hemdem de wê weke bingihê wê yê pêşketinê jî bê. Di wê temenê de wê di rengêkê de wê di serî de wê di awayekê de wê karibê wê di rengêkê de wê bi wê re wê fahmbikê. Wê di rewşên rêveberiyên komarî ên weke li firansa de wê ber çî wê di rengêkê de wê bijartinek bi hizrek olî û hwd wê di rengêkê de wê nebê û wê bahsa layiqitiyê wê bikê? Ber ku wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê giring wê di wê temenê de wê di rengêkê de wê, wê ne tenê wê yek hebê. Wê yek newê bijartin li ser hemû yên din re. Ev wê weke şewayê hizirkirinê ê rêveberiyê bi civakê û felsefeyê bi hev re bê. Wê dikarê wê di rengêkê de wê di wê temenê de wê di rengêkê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê fahmbikê bê. kengî civak ji aqilê mutlaq dûrket û bi felsefe bû wê hinekê bi rêveberî, aqil, ramyarî, civaknasî, derûnî, dîrokî û hwd wê bi gelek aliyên din ên weke wan wê xwe pêşbixê di temenekê hemdem de. Li vir wê di wê de wê hebûna olê wê ne ku wê bo ku ew weke serwerîyekê bi wê aliyê wê were bijartin bê. Ew wê weke baweriyên kes bin û wê kes wê baweriyên xwe wê ser yê din re wê nebinê. Ev wê di rengêkê de wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê fahmbikê bê. Ji wê aliyê ve wê, di rengêkê de wê, bi aqilê mutlaq û bawerî wê serwerîya wê, hertimî wê ne tenê wê weke berdewamiya wê ya di wê temenê de a weke li dijî felsefeyê bê. Wê bi wê re wê li dijî

civakê jî bê. Wê di wê temenê de wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê fahmbikê bê.

Di wê temenê de wê dikarê wê weke aliyekê wê yê teybet wê di dewama wê d ewê bi wê re wê karibê wê fahmbikê ku wê mijare civakê di demên hemdem de wê bo kku ew ew bi rastin weke xwe û bi maf û azadiyên xwe biji wê pêwîst bê ku ew di rengekê de ew ji wê mutlaqiyetê û aqilê wê yê bi baweri û an teolojiyê û hwd dihê diyarkirin dûrkeve. Ev wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê fahmbikê bê. Wê demê wê di nava rêveberiyekê de wê nikaribê bide diyarkirin ku wê jinek wê çawa wê li gorî wê baweriyê wê bijî û wê heta kûderê wê maf û azadiya wê hebê. Wê hingê wê vaji wê çawa ku ew weke xwe biji û wê bi wê re wê heta devera ku ew dixwezê pêde herê wê bi wê maf û azadiya xwe wê bi wê re wê herê. Bi wê yekê wê êdî wê jinên pêşeng ên weke simone de beauvoir, fride kalho, zilan, û hwd wê di rengekê de wê xwe di rengekê de wê bidina diyarkirin.

Di wê temenê de wê di şewayekê de wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê werênê ser ziman. Bi rastî jî wê dema ku em li demên rojhilatan navin wê dinerê wê çawa wê têgînên baweriyê wê bi rêya wan wê çawa wê kes û civak wê bê xwestin ku ew were razandin û bi wê ji rastiya wê were dûrkin. Wê ji hemû şiyariyên wê yên bi hişmendî ku wê pêşkevin wê bê xwestin ku ew were dûrkin. Di wê temenê de ku ew li ser navê xwe gotinê nebêjê. Lê ku wê kesekê weke rêveberekê û an oldarekê ku ew bi zane bê û an nezan bê ew li ser navê wê bi awayekê bibêjê bê.

Di wê temenê de wê ev wê weke aliyekê wê yê din bê ku wê karibê wê werênê ser ziman bê ku wê derketina jinên weke simone de beauvoir wê derkevin. Di rengekê de wê mafê beşên civakê ên zayendî, çînî û hwd wê di wê temenê de wê, ne li gorî ew çawa rast û an ne rast wê pêwîst were dîyarkirin. Wê ew li gorî wê hebûna wê ya heyî wê pêwîst bê ku ew were diyarkirin. Rastbûn û nne rast bûn ne mafê kesekî ya ku ew li ser yê din bide diyarkirin ku ew wê xwediyê wê mafê bê û an nebê xwediyê wê mafê. Ev wê ne tenê wê weke rewşek ku wê mirov wê ji mirovatiya wî bide derxistin bê. Wê bi wê re wê weke rewşek ku wê temenê hemû komkujiyên bi wê bi demê re ku wê bi rejimekê bê û an kesekê re bê. Wê dema ku wê kesekê weke mîr ku ew dixwezê jinek ew weke wî biji û ku ew wê neji wê dikujê wê encama wê zihniyetê bê. Wê dema ku wê rejimek wê bide diyarkirin ku wê komek civakê ku ew weke ku ew dide

diyarkirin ku ew biji û ku ew wê naji wê çawa wê ew wê pêvajoyên şer û tûnakirinê wê li hemberê hebûna wê bide pêşxistin wê tenê û tenê wê encama wê zihniyetê bê.

Di wê temenê de wê di renekê de wê ev wê weke zihniyetek ku ew yekser li ser navê mirovatîyê ku ew wer şermazar kirin û mahkumkirin bê. Di wê temenê de wê li rojhilat wê di renekê de wê heta roja me wê di renekê de wê hemû rewşên civakî û pîrsgirêkên wan wê di encama zihniyetên bi wê rengê de wê xwe di renekê de wê weke ku wê bidina diyarkirin bin. Di wê temenê de wê, di şewayekê de wê, çawa wê gotinên felsefeyê wê ji holê rabikin û an wê şilobikin wê di bin navê gotina felsefeyê de wê gotinên baweriyê wê bicih bikin. Wê di renekê din de wê bi navê komarê wê rejimek mutlaqiyetî wê pêşbixin. Wê di bin navê ramyariya komarê de wê remyariya baweriyekê wê pêşbixin. Di wê temenê de wê di renekê de wê bi wê re wê êdî wê di renekê de wê rewş wê xwe bide diyarkirin. Tenê di pêvajoya şerê sûrî de wê weke bi ramyarî wê were gotin ku wê weke dawî li lê hanina serwerîya ramyariyê a di destê mezhebekê de û ya din wê derxistina li pêş wê ev gotin û rewş tenê bi serê xwe wê karibê rewşê vebêjê. Minaq wê di wê temenê de wê li ser wê temenê wê pîrsgirêkên bi navê sunnitiyê li sûrî û an navê elewtiyê wê bîr derxistin û diwarkirin û wê bi diwariya wan wê dîmenekê ramyari û rêveberî wê were dêyarkirin wê têra xwe ji wê aliyê ve wê karibê fêrker bê. Yan jî wê komên tundrew afirandina wan û di wê temenê de wê weke dana şerkirin a li hemberê civakê û di renekê din de wê weke birina danina ser serê rejimê û ku wê çendî wê gelek pêkhate û rengên cihêrengi ên civakî wê hebin û ew komên ku ew birina û danina ser rêveberiyê ku wê li gorî baweriyaya xwe wê bikin û wê li ti kesekê wê ne hisênin û wê di renekê de wê ji serî ve wê bixwezin wê bidina diyarkirin û yên ku ew newina gotina wan û weke wan nekin ku ew wê bi hêzê wê tûndûtûjîyê wê li hemberê wan wê bi zorê wê pêşbixin wê tenê wê weke rewşa wê ya ku mirov wê karibê wê fahmbikê bikê bê.

Dijberîya mutlaqiyet

Di çerçoveyekê de wê tîgîna dijberî û mutlaqiyetê de wê ji aliyekê ve wê karibê wê li ser tîgînek mantiqî di wê warê de wê di dewama wê de wê karibê wê li wê were lê hizirkirin. Di temenê şîroveyan olî û an awayê wê yê bi ramyarî ku ew dihê diyarkirin re wê di dewama wê de wê karibê wê li wê bihizirê bê. Hinek tîgîhên ku wê di renekê de wê weke bi dijberiya li ser olê re wê were pêşxistin wê karibê wê di wê temenê de wê

çawa wê li gorî giyane têgîha mutlaqiyetê wê wer kirin wê di wê warê de wê karibê wê hinekê wê liser wê bisekinê.

Wê pêşî wê dema ku wê li rewşa rejimên herêmê wê binerê wê ji wê aliyê ve wê weke pir zêde wê weke pispore bin di manipulakirinê de. Minaq wê direngê de wê rejimek herêmê wê weke ku wê çawa wê di rengê pêvajoya DAÎŞê de wê bi rehetê wê ji devê kesekê wê bide gotin ku wê 'qatla kurdan helal a û mîrên wan bikujin û jinên wan ji xwe re hildin.' Di wê temenê de wê ev gotin wê karibê wê weke qalibekê bo herkesek û her komên li rojhilat wê were kirin. Minaq wê li ser olê re wê di rengê de wê dijberîyên li îsrailê jî wê aliyekê wan ê manipulakirinê wê di wê rengê de wê hebê. Emê li jêr hinekê wê werina ser wê. Lê li vir wê weke aliyekê wê yê giring wê pêşî wê ji wê aliyê ve wê mijare têgîna dijberîyê wê çawa wê li ser têgîhên olî re wê di wê temenê de wê di rengê de wê were kirin wêkaribê wê di rengê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Di şêwayekê de wê, minaq wê, ji wê aliyê ve pêşneketina demokrasiyê û hwd li herêmê wê hertimî wê ji wê aliyê ve wê wer lêpîrsîn ku wê di rengê de wê 'ber çî wê pêşnekeve.' Wê dikarê wê rengê de wê bo wê bibêjê ku wê dema ku wê li gorî nerinekê wê li rewşekê wê were nerin wê hingê ew nerin wê çî rast bibînê û çî rastnebînê û hwd re wê di wê temenê de wê di rengê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Minaq gotinên weke di rengê li ser olê re wê li têgîna demokrasiyê ku wê werina kirin wê dikarê wê pêşî wê hinekê li ser wan bisekinê. Heta roja me wê li ser olê re wê manipulakirin wê were kirin. Ber vê yekê wê ji wê aliyê ve wêpêşî wê pêwîst bê ku wê li ser wê bisekinê. Hinek gotinên ku wê di rengê de wê di wê temenê de wê werina bikarhanin wê di wê temenê de bê:

- *«Layiqî, dijminatîya olî ya»
- *«Ne demokrasi li diji şariatê ya»
- *«Felsefe baweriyê lê dipîrsê»
- *«demokrasi dijminatîya olê ya»
- *«Li gorî demokrasiyê jiyankirin li dijî olê ya»
- *«Layiqti mirov ji olê derdixê»
- *«Ya esas ji me re bawerîya»
- *«Ol ji dest diçe»
- *«çavkaniya hemû tiştê dibê ol bê»
- *«dijberîya li olê dihê kirin»

*«Ya giring ji civakê zêdetirî giring baweriya»

*«Yan divê li gorî olê bê û yan jî nebê»

Bi wê rengê wê gotinên ku mirov wê karibê li wan zêdetirî wê bikê wê pîr zêdetirî wê hebin. Di wê temenê de wê ev di aslê xwe de wê dîmenekê wê bi xwe re wê bidina diyarkirin. Di wê çerçoveyê de nîrxên ku wê bi wan wê temen civakê wê hebê û an bijî wê di rengekê de wê, di şêwayekê de wê, weke diji olê wê were diyarkirin. Di wê rengê de wê civaketi jî, çand jî û destûr jî heta ku wê karibê wê di rengekê de wê were bi wê rengê wê diyarkirin. Di wê temenê de wê, di şêwayekê de wê bi wê re wê bi navê 'olê' û 'li gorî bûnê û an ne li gorîbûna wê' re wê di rengekê de wê ew wê, di şêwayekê de wê were redkirin.

Ev wê weke têgihên ku wê di demên hemdem de wê di rengekê de wê weke yên ku wê li pêş pêşketina herêmê wê xwe di rengekê de wê weke ku wê bidina diyarkirin. Di wê temenê de wê dema ku wê li wê were nerin wê karibê wê fahmbikê ku wê çawa wê di rengekê de wê mijare dijbariya olî wê di rengekê de wê li hemberê wê di rengekê de wê were diyarkirin wê karibê wê fahmbikê.

Di wê temenê de pêşnektinên felsefeyî û hwd jî wê di rengekê de wê, weke aliyekê wê yê ku wê karibin werina fahmkirin bin. Minaq wê di rengekê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê di şêwayekê de wê mijare dijberîyê wê di wê temenê de wê ne li gorî rêgezên olî re wê ew wê were redkirin.

Di wê temenê de wê dema ku wê li ser olê re wê were redkirin wê êdî wê di wê temenê de wê di şêwayekê de wê, aliyên din ên bi civakî û hwd jî wê êdî wê bi wê re wê weke aliyên ku wê werina redkirin bin. Minaq wê dema ku wê dijbari weke ku me li jor wê hani ser ziman ku wê weke li israil wê were kirin wê demê wê li gorî olê wê demê ew 'meşrûya' ku ew were ji holê rakirin. Ew divê ku ew nebê'. Wê dema ku wê li gorî olê ku wê hebûn û nebûna wê were lê hizirkirin wê di wê temenê de wê di rengekê de wê bi encama wê re wê ev wê xwe di rengekê de wê bide diyarkirin.

Li herêmê wê ev pîrsgirêk wê di rengekê de wê li hemberê komên din ên civakî jî wê di rengekê de wê were diyarkirin. Minaq wê, di şêwayekê de wê hebûna kurd wê yan wê weke iteatker û an bindestê wê were diyarkirin û yan jî wê ne pêwîst bê ku ew hebê. Di wê temenê de wê piştî ronansên û pê de wê bi dest girtina serdestîya wê pê de wê tenê wê kolederiya olî wê di rengekê de wê li wê were rast dîtin. Di wê temenê de

wê, bi wê re wê bi gotinên olî wê di rengekê de wê were kirin li dijberiyê.

Li herêmê statûqûya wê di dîmenê olî de û weke 'oldar' wê pênasekirina wê jî wê di wê temenê de wê weke dîmenekê xwe ji pêşketinên civakî, hwd parastinê bê wê di rengekê de wê bi wê re wê, di rengekê de wê weke dîmenekê xwe bide diyarkirin. Di nava civakê de wê, hebûna komên din ku ew di rengekê de wê, weke aliyekê wê yê din wê werina redkirin. Di wê temenê de wê weke wê bi hizirê û bi baweriyekê bê. Ew jî wê carna wê têrê nekê. Çendî ku wê kurd wê ji heman olê jî bin wê ya ku wê kolederiya olî wê ji wan re wê rast wê wer dîtin wê tenê û tenê wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re girêdayî wê di şêwayekê de wê werênê ser ziman bê.

Di rengekê de wê, dema ku em bahsa civakê wê were kirin wê di şêwayekê de wê hertimî wê ev gotinên civakê bi gotina ummetê wê werina manipulakirin. Di wê temenê de wê dema ku te bahsa hebûnek civakî a cihê kirin wê weke "tu ummetê dikê qat" wê di rengekê de wê bi wê re wê di şêwayekê de wê weke ku wê bi wê re wê werê hanin li ser ziman. Di wê temenê de wê hebûn û pêkhatayên din wê di rengekê de wê bi wê re wê di şêwayekê de wê werina redkirin.

Pirsgirêkên civakî wê di wê temenê de wê li ser wê temenê wê bi dijberiya li hemberê statûya civakan ku wê bibê wê bi wê re wê êdî wê navaroka wê civakê, çand, dîrok, aborî, ramyarî, huquqî, derûnî, civaknasi û hwd wê bi wê re wê, newina hizirkirin. Ev wê weke aliyên wê yên ku ew dihê na wê di şêwayekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê karibê wê li wê bihizirê bê.

Ev aliyên ku ew dihên ser ziman wê di aslê xwe de wê bi navê civakê û di derbarê wê de û di navaroka wê de ku wê werina ser ziman wê, di şêwayekê de wê weke aliyên ku wê, bi gotina "şucdariyê" re wê di rengekê de wê weke ku wê werina ser ziman bin. Ji wê aliyê ve wê aliyê pirsgirêkî wê nikaribê wê di rengekê de wê xwe bide diyarkirin. Hebûna wê di rengekê de wê, di şêwayekê de wê, weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê werênê ser ziman bê. Wê ber ku wê bi temenê wê yê destûrî wê li gorî wê, li welatên weke tirkiya kku ew çendî xwe weke aliyekê "pêşketî" wê bide diyarkirin jî lê wê weke aliyekê wê yê giring jî wê bi wê zihniyetê wê bi ramyarî û hwd wê bihizirin. Diwê temenê de wê têgihên ku ew di bin navê felsefeyê de wê werina ser ziman jî wê weke têgihên ku wê weke hatina "ahlkirin" û an ku yên ku ew wê di wan de wê

lêpîrsîn wê newê kirin. Li ser wê temenê wê dema ku wê pirtûkek jî wê were wergerandin wê di wê bijartinek bi wê rengê de wê were derbaskirin. Bi gotinên weke 'yên li gorî pêşketina me', 'yên li gorî çanda me' û hwd wê di wê temenê de wê di rengekê de wê ew wê were naqandin.

Ev wê weke aliyên ku wê bi wê re wê di rengekê de wê weke ku wê bibin. Di wê temenê de wê di pêvajoya ragihandinê de wê qirpandin wê li ser wê temenê bi rengê dewşîrmekirinê û hwd re wê were kirin. Ev wê weke aliyên wê yên ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê di şêwayekê de wê weke karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Di wê temenê de wê gotinên weke yên werina wateya lêpîrsînê wê di rengekê de wê werina ji holê rakirin. Civakek bêlêpîrsîner û felsefe wê di wê temenê de wê tenê bo iteatkirinê û an dana şerkirinê û hwd wê were pêşxistin. Di wê temenê de wê bi zanebûnê wê ji perwerdeyek hemdem dûr hiştinê û an ne hiştina perwerdeyek ku ew lêpîrsînek weke bi felsefeyê û hwd di wê de hebê ew wê hilde.

Pirsgirêkên perwerdeyê wê ji wê aliyê ve wê bi van aliyan ve wê girêdayî wê karibê wê fahmbikê. Di wê temenê de wê têgûhên weke yên maf û azadiyê wê bi wê ve girêdayî wê weke çendî ku ew wê carna wê ji wê baweriyê jî bê wê bi dest nexê. Wê tenê wê weke wê jiyankirinê û an mafê weke wê jiyankirinê û di rewşa weke wê li gorî di rewşek iteatkirinê de bijî re wê di şêwayekê de wê weke ku wê karibê wê bijî.

Pirsgirêkên civakê wê ji xwe wê di rengekê de wê nebê, çendî ku wê hebê jî di pîretikê de. Ber ku wê hebûna civakê wê bi rastiya wê re wê newê nasin. Tenê wê ji wê dûrketinê û weke wê ol û baweriyê kengî jiya wê weke ku wê di rêya rast bê. Di wê temenê de wê baweriyek ku wê li ser esasê dijberiya têgiha civakê de wê di rengekê de wê were lêpîrsin wê di şêwayekê de wê bi wê re wê di rengekê de wê weke ku wê were lê hizirkirin.

Li vir wê dîmenê nakokiyê wê li wir wê xwe bide diyarkirin ku wê di wê temenê de wê, minaq wê li iranê weke li ser faristiyê re bê û li tirkîya wê weke li ser tirkîyê re bê û an li welatên arab wê weke li ser arabîtiyê û hwd re bê wê di rengekê de wê weke ku wê bê xwestin ku ew wê were kirin.

Di wê temenê de wê ev rewşên weke 'lefleksên olî' ku wê werina diyarkirin wê di temenekê nijadî a parastinê de wê di rengekê de wê werina pêşxistin. Li tirkîya li ser tirkîyê re, li iranê li ser farisitîyê û li hin

deverên nivgirava araban wê li ser arabitiyê û hwd re wê di rengekê de wê ew wê werina kirin. Di wê temenê de wê, di aslê xwe de wê, ew nijaditiya ku ew dihê hizirkirin wê bi çerçoveyek civakî wê weke çandî bi têgînek weke ya çerçoveya civakî wê were lê hizirkirin jî wê ji wan aliyên ku me li jor hani ser ziman ên weke lêpîrsînê û pênasina hebûnên din ên civakî û hwd re wê, di rengekê de wê weke aliyên ku wê xwe weke pîrsgirêkê wê bidina diyarkirin. Di roja me de wê ev wê weke pîrsgirêkên civakî wê xwe bidina diyarkirin. Em iro bahsa ‘civakên dîrokî’ dikin. Ber ku wê civaketiya hemdem wê ji wan re wê di rengekê de wê li ser temenê maf û azadiya wan û an pêvajoyên wan ên pêşketinê bi nîşî û hwd wê, ji wan re ew şans û an derfet wê newê hiştin.

Di wê çerçoveyê de wê, temenê pîrsgirêkên herêmê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê ji temen ve wê, weke di rengekê de wê bi rêyên li ser olê re ên weke bişavtinê (asimlasyonê) û hwd re ku wê weke hev wê werina kirin re wê di şewayekê de wê bê xwestin ku ew were ji holê rakirin. Di wê temenê de wê mijare îteatê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê li wê bihizirê bê. Ber ku wê bi wê re wê derfet ji pêşketinê cihê ên felsefî, civakî, çandî û hwd re wê newê dayin nişandin wê êdî wê gotina civakê û demokrasiyê wê li wan newê hizirkirin ku ew werina pêşxistin. Pêşketinê cihê ên bi civakî ew jî rêyên ku ew ji xwe re dibînin wê êdî wê carê wê di renge weke weke yê ‘mezhebî’ de wê xwe bi rêxistinê wê bibînin wê weke ku wê bixwezin wê bikin. Ev wê weke rêyên bi armanca xwe parastinê bin. Di demên destpêkê ên serdema navin de ev wê li ser baweriyên cihê re wê di rengekê de wê were kirin.

Piştî wê di rengeê de wê mijare xwe weke civakî dana nişandinê wê di rengekê de wê li hemberê wê rêxistinê olî wê di wê temenê de wê bo ji holê rakirina wê di rengekê de wê bî xwestin ku ew werina dîtin û werina ji holê rakirin. Yan wê hebûna wan weke ‘dijîol’ wê were diyarkirin û wê li wan wê di temenê ji holê rakirinê de wê bî kirin armanca hêrişan û yan jî wê di rengekê de wê bi wê yekê wê bi tememî wê werina bişavtin. Pîrsgirêkê civakî wê di wê temenê de wê ne tenê wê weke pîrsgirêkek pêşketinê wê xwe di wê temenê de wê bide diyarkirin. Wê ji wê zêdetir wê weke tengezeriyek civakî û herêmî a dîrokî wê bi wê temenê wê xwe di rengekê de wê weke ku wê bide diyarkirin.

Di wê temenê de wê ev temenê ku wê weke bi referansên olî û lefleksên wê dihên bi temenkirin wê mijarên weke felsefeyê û an aqilê felsefeyê wê di rengekê de wê bi ti awayê wê cihê wê di wan de wê nebê. Ber ku

wê di wê temenê de wê cihê lêpîrsînê wê nebê û newê xwestin ku ew were diyarkirin.

Di wê temenê de wê mijare dîrokê wê dema ku wê were dîyarkirin wê di rengekê de wê di wê rengê de wê temenekê wê yê civakî wê nebê ku ew bi dîrokî bi wê hatiya hizirkirin û an dihê hanin li ser ziman. Wê tenê wê bi ya olî wê bibê û wê yên ku ew ne weke yên olî bin wê pêwîst bin ku ew werina ji holê rakirin ku ew êdî bi tememî nebin. Ji holê rakirina wan wê weke ku wê di dema hêrişên DAÎŞê û destpêka wan de ku wê hêrişî muzexaneyê baxdadê a dîrokî wê werê kirin wê netenê wê weke "pêwîstiya olî" wê were dîtin wê her wusa wê weke pêwîstîyek bi xwesteka rejimên herêmê ku ew dîroka kevn a herêmê ku wê bingihekê civakî wê biafirênê ku ew êdî ew were ji holê rakirin.

Di wê çerçoveyê de wê ev wê weke aliyên wê yên ku wê karibê wê di rengekê de wê werênê ser ziman bê.

Mijare nebûna nivisandina dîrokekê dervî wê bi navê civakê dervî olê wê di wê temenê de wê bi navê wê re wê, di rastiye de wê rastî wê hatina wê zor bê. Yên ku ew wê wek di wê dîmenê de wê werina nivîsandin ji wê ne li ser rastiya civakî lê wê ser esaasê xwestekên ramyarî û olî di zikhev de ku wê bi wê werina diyarkirin bin. Têgîna senteza tirk-islamê wê ne tenê wê weke dîmenekê bi wê rengê ê hizirkirinê bê. Wê li iranê de wê li ser farisitiyê re wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Li nava araban ji wê bi wê rengê wê rastî dîmenekê wê were. Ber vê yekê wê, di wê temenê de wê têgînek civakî a bi wê ku ew dihê afirandin wê bi wê re wê weke çawa ti rêyên wê yên dervî wê ên hizirkirinê nebin wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê weke laiyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê werênê ser ziman bê.

Pirsgirêka civakî wê dema ku ew di wê rengê de wê dervî olê wê newê hizirkirin wê civaketiyeke bi serê xwe û bi wê têgînek weke ya demokratîkî wê pirsgirêka wê jî wê li gorî wan wê nebê. "Civakek oldar" wê di wê temenê de wê bijê. Lê ew civak wê weke xwediyê nîrxên civakî wê zêdetirî wê bi nîrxên bi têgînên weke yên olî û hwd re wê bibê. Di wê temenê de wê di rengekê de wê weke ji wê cihê wê tiştekê ku ew li wê xwedî derkeve wê nebê. Pirsgirêka civakê û olê wê di wê rengê de wê zikhev re wê derbas bibê. Di wê çerçoveyê de wê bo pêvajoyek pêşketinê wê nivisandina dîroka olê û ya civakê ji hev cihê wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Weke ku wê were dîtin heta ku ew newê kirin jî wê pîrsgirêka civakê wê li herêmê wê newê çareser kirin. Wekî din wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê, bi wê têgîna civakê wê têgihên weke yên bi felsefeyê ên derûnî, ramyarî, huquqê, ramyarî û hwd wê bi gelek aliyên din re wê, çawa wê dervî wê bibin û wê pêşkevin wê hingê wê karibê wê di rengekê de ew bi serê xwe wê êdî wê weke bi nirxekê wê bibê. Ev ali wê di aslê xwe de wê ne aliyên weke yên li dijî olê jî bin. Ber ku wê ol wê weke herkesek wê bi ya xwe weke bi xwe re bijî wê di nava wê de bibê. Lê wê ya kesekê wê ne li ser ya ti kesekê re bê û wê di wê temenê de wê bi wê re wê di rengekê de wê weke ku wê karibê wê bikê bê.

Pîrsgirêka felsefeyê û civakê bi hev re wê weke ku me li jor wê hani ser ziman wê di wê nûqtayê de wê xwe wê weke aliyekê wê weke ku wê bide diyarkirin. Mijare civakê û felsefeyê wê di rengekê de wê weke ku wê bi hev ve wê girêdayî bê. Lê wê di şewayekê de wê bi aqilekê û rengekê rêgezên gerdûnî û xwezayî re wê weke ku wê karibê wê fahmbikê. Di wê temenê de wê dema ku ew bi wê temenê dervî baweriyê bi aqilekê rasyonel ê felsefeyî hat tefkirkirin wê di rengekê de wê êdî wê karibê wê were lê hizirkirin.

Civake demên hemdem wê bi aqil û felsefe bê. Wê bi wê re wê weke xwe wê bixwezê wê bijî û wê xwediyê nirxên xwe yên bi maf û azadiya xwe bin. Wê di wê temenê de wê bi wê ve wê girêdayî wê karibin werina fahmkirin. Di rengekê de wê civakbûn wê bi wê re wê weke nirxekê wê kaeribê wê di rengekê de wê bi wê re wê fahmbikê bê.

Mijare rewîstê wê nikaribê wê di rengekê de wê tenê wê weke ya olî wê fahmbikê. Rewîsta olî wê bo wê bê. Lê ya jiyane civakê wê cihê bê û wê di wê temenê de wê karibê wê di rengekê de ew dervî wê wer tefkirkirinn û hizirkirin. Di wê çerçoveyê de bi maf û azadiya ya mirovî wê karibê wê li wê bihizirê.

Civak wê mafên wê ji hebûna wê werin. Bi wê yekê mafên mirov jî wê ji hebûna mirov wê werin. Nîqaşkirina wan jî wê karibê bi dijmîrovîyekê wê fahmbikê û wê bi kirpênê û wê werênê ser ziman bê. Di wê temenê de wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê kaeribê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Wê dema ku wê bahsa mafekê wê were kirin wê nikaribê wê tenê wê bi aliyekê de wê fahmbikê. An jî wê bi aliyekê ve wê girêdayî wê fahmbikê. Di wê temenê de wê mafên civakî wê ber çî wê giring bin? Ber ku wê di çerçoveya civakê de wê cihêrengiyên ku ew bi pêkhateyên dibin wê di rengekê de wê, ne tenê ji baweriyekê wê hebin. Bi civakî û an etnisiteyî

wê ne tenê ji komekê wê hebin. Di wê temenê de wê di rengê de wê di wê temenê de wê weke ku wê carna wê were gotin wê baweriya mirov wê di nava wan xwûdayê wan de bê. Kesekê din ew tevlibûna wê rast jî bê. Ev wê bo aliyên din jî wê wusa bê.

Pirsgirêka têgînên weke yên olî û hwd wê, bi mutlaqbûna wan re wê weke çawa wê ji serî ve wê ferzbikin wê bi wê re wê xwe bide diyarkirin bê. Lê civak wê weke hebûnek zindiyî bê û wê pêwîstiya wê ji temen ve wê hilde li dest. Her ku ew pêşket û pêde çû ew bi wê re wê xwe di wê rengê de wê bide diyarkirin. Wê rengê û rewşek bi zihni wê li ser wê newê farzkirin.

Di wê temenê de ev wê di rengê de wê weke bi zêhni wê weke pirsgirêkên bi jiyane komên din re jî bê. An jî bi baweriya wan re bê. Di wê temenê de wê civakekê de wê di rengê de wê rengê hizirkirinê û çandek wê bi tenê wê nebê.

Civakek endamên wê çendî xwe rehet hîskirin û gihîştin derûnî û civaknasiya wê, êdî wê karibin rê pêşketinên ku ew bi xwe re bidina çêkirin û di dewama wê de bi dora xwe re bidina çêkirin jî wê bide vekirin û diyarkirin. Ev wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê di rengê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Bijartinên mirov ên jiyânî wê bi jiyane mirov re bin. Ew nikaribin werina nîqaşkirin. An jî bi çi zimanê diaxifê, û an bi çi rengê wê bijî. Ev wê weke aliyên ku wê bi jiyane wê ve wê girêdayî bin. Di wê çerçoveyê de wê civakên hemdem wê ne civakên olî lê wê civakên felsefeyî bin. Ber vê yekê wê di wê temenê de wê bi wê temenê bi têgînek felsefeyî wê li wê bihizirê.

Li vir wê weke aliyekê wê yê din jî wê salixkirina gotina 'hemdemiye' a di wê warê de bê. Wê hemdemi wê di rengê de wê dikarê wê ji du aliyên ve wê fahmbikê. Yek wê çawa dijî, li xwe dikê û dixwê û divexwe û hwd ve wê girêdayî bê. Ya din jî wê weke aliyekê ku wê çawa ew dixwê, perwerde dibê, diji û hwd ve wê girêdayî bê. Ev wê di wê temenê de wê weke aliyên ku wê mirov ji xwe nikaribê wê li ser wan nîqaş ji bikê bê. Wê di wê temenê de wê di demên hemdem de wê weke pirsgirêkê bi hebûna mirov û civaketiya mirov û nirxên wê ve girêdayî wê jiyankirin jî wê tenê wê bi zordari û oteriteyekê bi tenê re wê nikaribê wê bi tenê wê fahmbikê. Ji wê zêdetirî wê aliyên wê hebin ku mirov wê kaeribê li wan bihizirê bê.

Pirsgirêkên civakî wê yekser wê li herêmê wê ji zihniyeta rejim û an desthilatên herêmê ku ew dikin di bin sehêta xwe de bigirin ve wê girêdayî bê. Nexwezin ku civak ji bin iteata wan derkeve. Nexwezin ku ew hizrek weke ya felsefeyê hebê ku ew bi wê hebûna wan bi kkiryarên wan ên dijber û dijwar were lêpirsin. Di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê ku miorv wê karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê fahmbikê bê.

Ji wê aliyê ve wê ber vê yekê wê heta ji wan were wê bi dîmenekê oldar û bawermend wê bikin ku ew karên xwe bikin û bimeşênin. Di wê temenê de wê, gotinên olî wê ji demekê û pê de wê di rewşên bi wê rengê ên civakî de wê, ji yên baweriyê zêdetirî wê weke yên xapandinê wê kar û erk bibînin. Bi rastî ji wê rejimên herêmê wê di wê temenê wê aktivkirina têgihên olî li hemberê komîn civakî û bi gotinkirinên wê de wê zêde wê pispore bibin. Bi wê re wê yan mafê jiyanê ji kesekê re nehêlin û yan jî wê bihêlin. Li sûtî bi komên weke yên tundrew ên weke bi colanî û hwd wê werina pêşxistin wê karibê tenê weke minaqek wê bibîne.

Pîvana demokrasiyê li gor têgehên cuda yên bingeîn ên demokrasiyê diguhere. Dema ku nirxandinên mînimalist ên demokrasiyê balê dikişîne ser hîlbijartinên azad û adil, demokrasiya maximalist nirxên din ên wekî mafên mirovan, nîqaş, encamên aborî, an kapasîteya dewletê dinirxîne.

Indeksên demokrasiyê li gorî pênaseyên cuda yên demokrasiyê ji bo welatên cuda nirxandinên mîqdar û berawirdî yên rewşa demokrasiyê ne. Indeksên demokrasiyê li gorî kategorîk in, diguherin, wek mînaq binavkirina welatan wekî demokrasî, rejimên hevber û otokrasî, an jî wekî nirxên berdewam. Xwezaya kalîte ya pîvanên demokrasiyê rê dide nêzîkatîyên dahûrî ên daneyan ku mekanîzmeyên sedemî yên pêvajoyên veguherîna rejîmê lêkolîn bikin.

Nîşaneyên demokrasiyê di çarçoveya xwe de û giraniya ku dide aliyên cuda yên demokrasiyê diguhere. Di nav wan de berfirehî û hêza saziyên bingeîn ên demokratîk, hevrikî û tevlêbûna pîrêşîyê, azadiya derbirînê, kalîteya rêveberiyê, pabendbûna bi normên demokratîk, hevbendiya muxalefetê, û faktorên din ên têkildar ên wekî manîpulasyona pergala hîlbijartinê, sextekariya hîlbijartinê, û piştgiya gel ji bo alternatîfên antî-demokratîk hene.

Demokrasî hem di warê teorî de û hem jî di pratîkê de cur be cur girtiye. Hin cureyên demokrasiyê ji yên din re nûnertiya baştir û azadiya mezintir ji hemwelatîyên xwe re peyda dikin. Lêbelê, heke demokrasîyek neyê saz

kirin ku hukûmetê nehêle ku gel ji prosesa zagonsaziyê dûr bixe an jî veqetandina hêzan di berjewendiya xwe de biguhezîne, wê demê yek şaxek pergalê dikare pir hêz kom bike û demokrasiyê hilweşîne.

Awayên demokrasiyê

Demokrasiya rasterast pergalek ramyarî ye ku tê de hemwelatî bi xwe di proseya biryardanê de beşdar in, berevajî ku xwe bispêrin navbeynkar an nûneran. Demokrasiya rasterast hêzê dide nifûsa dengdêr ku: Ji bo guhertina qanûnên destûrî,

Pêşniyar, referandum û pêşniyarên qanûnî bidin pêş.

Di hikûmetên numinêrî yên îroyîn de, hin amûrên hîlbijartinê yên wekî referandûm, înisyatîfa hemwelatiyan, û hîlbijartinên bibîrxistinê wekî formên demokrasiya rasterast têne binav kirin. Lêbelê, hin parêzvanên demokrasiya rasterast parêzvaniya meclîsên herêmî dikin ji bo nîqaşên rû bi rû bibê.

Hin demokrasiyên nûjen, ku bi giranî di cewherê xwe de nûner in, di heman demê de bi giranî xwe dispêrin şêwazên çalakiya ramyariî ku rasterast demokratîk in. Ji van demokrasiyan re ku hêmanên demokrasiya numinêrî û demokrasiya rasterast li hev dikin, wekî demokrasiya nîvrasterast an jî demokrasiya beşdar tê gotin. Nimûne Swîsre û hin eyaletên DY hene, ku referandum û destpêşxerî gelek caran têne bikar hanîn.

Konfederasyona Swîsre demokrasiyeke nîvrasterast e. Li ser asta federal, hemwelatî dikarin guhertinên destûrê pêşniyar bikin (însiyatîfa gelêrî ya federal) an jî daxwaza referandumê li ser her qanûnek ku ji hêla parlamentoyê ve hatî pejirandin. Di navbera Çile 1995 û Hezîrana 2005 de, welatiyên Swîsreyê 31 caran deng dane ku bersiva 103 pirsan bidin (di heman heyamê de, welatiyên Fransî tenê beşdarî du referanduman bûn). Di van 120 salên dawî de ji 250 înisyatîfê kêmtir ji bo referandûmê hatine kirin (çav: Vincent Golay and Mix et Remix, Swiss political institutions, Éditions loisirs et pédagogie, 2008).

Wek mînaq li eyaleta Kalîforniya ya DY-ya eyaleta ku 20 mîlyon dengdêr lê zêdeyî hene, referandûma berfireh dihê bikarhanîn.

Li New England, civînên bajarok bi gelemperî ji bo rêvebirina rêveberiya herêmî, li deverên gundewarî têne bikar hanîn. Ev yek bi demokrasiyek rasterast a herêmî û hukûmetek dewletek numinêrî rengêkî giştî a hukûmetê diafirîne. Mînaqî, piraniya bajarên Vermont di meha Adarê de civînên bajarokî yên salane li dar dixin ku tê de karmendên

bजारोक तेंने हिलबिजार्तिन, लि सर बुदचेया बजार û दिबिस्तान तेंने दंगदान, û hemwelatî xwedî derfet in ku li ser mijarên ramyarî bi axivin û guhdarî bikin (çav: A Citizen's Guide To Vermont Town Meeting". July 2008. Archived from the original on 5 August 2012. Retrieved 12 October 2012).

Demokrasiya nûnertiye hilibijartina karbidestên hikûmetê ji aliyê gel ve dihê numinêrkirin. Ger serokê dewletê jî bi awayekî demokratîk were hilibijartin, jê re dibêjin komara demokratîk. Mekanîzmayên herî gelemperî hilibijartina berendamek bi piranî an pirjimariya dangan pêk dihê. Piraniya welatên rojava xwedî sistemen nûnertiye ne.

Dibe ku nûner ji hêla navçeyekê taybetî ve bîne hilibijartin, an jî dikarin nûnerên dîplomatîk bin, an jî dikarin hemî dengdêran bi pergalên rêjeyî numinêr bikin, ku hin ji wan herduyan bi hev re bikar dihînin. Hin demokrasiyên numinêr jî hêmanên demokrasiya rasterast di nav xwe de ne, wek referendum. Taybetmendiya demokrasiya nûnertî ew e ku her çend nûner ji aliyê gel ve ji bo berjewendiyên gel hatine hilibijartin, lê ew azadiya xwe diparêzin ku darazên xwe bikar bînin ka çawa çetirîn bikin. Sedemên bi vî rengî bûne sedema rexnekirina demokrasiya numinêr û nakokiyên mekanîzmayên temsiliyetê bi demokrasiyê re nîşan didin (çav: Köchler, Hans (1987). The Crisis of Representative Democracy. Frankfurt/M., Bern, New York).

Demokrasiya parlamenî jî demokrasiyek nûnerî ye ku tê de hukûmet ji hêla nûneran ve tê tayîn kirin an ji kar dîrxistin, berevajî "rêveberiya serokatîyê" ku tê de serok hem serokê dewlet û hem jî serokê hikûmetê ye û ji hêla dengdêran ve dihê hilibijartin. Di demokrasiya parlamenî de, hikûmet bi rêya nûnertiya wezareteke cîbicîkar tê kirin û ji aliyê parlementoya qanûnî ya ku ji aliyê gel ve hatiye hilibijartin di bin çavdêrî, kontrol û hevsengiyê de ye.

Di sistema parlamenî de, ji ber negihîştina hêviyên meclîsê, di her kêliyê de ji aliyê meclîsê ve serokwezîr dikare ji wezîfeyê bê dîrxistin. Ev yek bi rêya dengdana pêbaweriyê pêk dihê, ku meclîs biryarê dide ka serokwezîr bi piştgirîya piraniyê ji bo pêkhanina ji wezîfeyê bê dîrxistin. Li hin welatan, serokwezîr dikare her dem bangê hilibijartinê bike, bi gelemperî di demekê de ku serokwezîr bawer dike ku gel alîgirê hilibijartinê ye. Di demokrasiya parلمانî ya din de, hilibijartinên zêde hema hema qet nayên kirin, heya hilibijartinên asayî yên bê hukûmetek hindikahî tercîh dikin. Taybetmendiyeke girîng a demokrasiya parlementerî têgeha "muxalefeta dilsoz" e. Esasê konseptê ew e ku

duyemîn partiya ramyarî (an jî muxalefet) li dijî partiya desthilatdar (an jî koalîsyonê) bi dewlet û prensîbên wê yên demokratîk re dilsoz dimîne.

Weki din demokrasiya serokatîyê sistemek e ku gel bi hîlbijartinan serokkomar hildibijêre. Serok hem wekî serokê dewletê hem jî serokê hikûmetê kar dike, ku piraniya hêzên îcrayê kontrol dike. Serokomar dê ji bo demek diyarkirî kar bike û ji vê heyamê derbas neke. Meclîsê bi gelemperî xwedan şiyana sînordar e ku serokek ji postê bikişîne. Hîlbijartin bi gelemperî dîrokek diyarkirî heye û bi hêsanî nayê guhertin. Serok rasterast kontrola kabîneyê heye, bi taybetî bi destnîşankirina endamên wê (çav: O'Neil, Patrick H. *Essentials of Comparative Politics*. 3rd ed. New York: W.W. Norton 2010. Print).

Rêvebir bi gelemperî berpirsiyariya cîbicîkirin an cîbicîkirina yasayan heye û dibe ku xwediyê desthilatên qanûnî yên bisînor be, wek veto. Lêbelê, saziyek zagonsaz qanûn û budceyê derdixe. Ev pîvana cudabûna hêzan dide. Lêbelê, di encamê de, dibe ku serok û meclîs bikevin bin kontrola partiyên cihê, ku rê bidin yek ku yê din asteng bike û bi vî rengî mudaxeleyî xebata birêkûpêk a dewletê bike. Ji ber vê yekê dibe ku demokrasiya serokatîyê li derveyî Amerîka, Afrîka, û Asyaya Navîn û Başûr-rojhilatê ne pir gelemperî ye. Weki din sistema nîv-serokatîyê sistemeke demokrasiyê ye ku tê de hikûmet hem serokwezîr û hem jî serokkomar tê de heye. Desthilatên taybetî yên ku ji hêla serokwezîr û serok ve têne girtin li gorî welatan cûda dibin (çav: O'Neil, Patrick H. *Essentials of Comparative Politics*. 3rd ed. New York: W.W. Norton 2010. Print).

Gelek welat, wek Keyaniya Yekbûyî, Spanya, Hollanda, Belçîka, welatên Skandînavya, Tayland, Japonya û Bhutan, (pir caran hêdî hêdî) keyeniyên hêzdar veguherandine keyeniyên destûrî yên xwedî rolên tixûbdar an sembolîk. Mînaqî, li dewletên pêşîn ên Keyaniya Yekbûyî, keyeniya destûrî dest pê kir û ji Şoreşa a 1688-an û pejirandina Qanûna Mafên a 1689-an û vir ve bînavber berdewam kir. Keyeniyên destûrî yên bi tundî yên wekî Keyaniya Yekbûyî ji hêla nivîskarên wekî H. G. Wells ve wekî komarên bi tac hatine binav kirin.

Li welatên din, monarşî ligel pergala arîstokrat (wek Fransa, Çîn, Rûsya, Almanya, Avusturya, Macarîstan, Îtalya, Yewnanîstan û Misrê) hate rakirin. Kesek hîlbijartî bû serokê dewletê li van welatan, çî xwedî hêzên girîng be jî.

Mînaq peyva komarê gelek wateyên cihêreng hene, lê îro ew bi gelemperî behsa demokrasiya nûnerî ya bi serokekî dewletî yê hîlbijartî,

wek serok, dike, li hember dewletên ku keyekî mîrasî wekî serokê dewletê ne, ku ew jî demokrasîyên nûner in ku serokê hikûmetê yê hîlbijartî an tayînkirî, wek serokwezîr.

Dewletên Yekbûyî gelek caran demokrasiya rasterast rexne kirin, ku, bi dîtina wan, bêî parastina destûrek ku bi gelemperî mafên nenas diparêze; James Madison, bi taybetî Federalist di sale xwe ya 10-an de, wî diyar kir ku ya ku demokrasiyek rasterast ji komarê cûda dike ev e ku komar her ku diçe qelstir dibe û ji bandûrên frakîsyonê bêtir êş dikişîne, di heman demê de ku komar her ku mezin dibe dikare bihêztir bibe û bi xwezayê ve karibe li dijî frakîsyonê şer bike.

Profesor Richard Ellis ji Zanîngeha Willamette û Michael Nelson ji Koleja Rhodes argûman dikin ku gelek ramanên destûrî, ji Madison heya Lincoln û jê pê ve, li ser "pirsgirêka zordestiya piraniyê" sekinîne. Ew encam didin: "rêgezên hukûmeta komarê yên ku di Destûra Bingehîn de cih digirin, hewldana Damezrîneran nîşan dide ku mafên jiyanê, azadî û lêgerîna bextewariyê ji hêla piraniyê ve neyên bînpêkirin." John Adams îsrar kir ku ya ku ji bo nîrxên Amerîkî krîtîk bû ev bû ku divê hukûmet "bi zagonên sabit ve girêdayî be, ku gel di çêkirina wan de dengê heye, û mafê parastinê heye." Gava ku Benjamin Franklin piştî nivîsandina Destûra Bingehîn a Dewletên Yekbûyî ji civînekê derdiket, Elizabeth Willing Powell jê pirsî, "Baş e, doktor, me çi heye, komar an monarşî?" Wî bersiv da: "Komarek, heke hûn dikarin wê biparêzin (çav: The Founders' Constitution: Volume 1, Chapter 18, Introduction, "Epilogue: Securing the Republic"". Press-pubs.uchicago.edu. Retrieved 22 August 2010).

Mînaq demokrasiya lîberal demokrasiya numînêrî ye ku felsefeyek ramyarî ya lîberal di hewînê ku tê de şiyana nûnerên hîlbijartî ji bo pêkhanîna desthilata biryardanê girêdayî serweriya qanûnê ye, ji hêla destûrek an zagonên wekî parastina maf û azadiyên kesane ve tê kontrol kirin, û di radeya ku îradeya piraniyê dikare li dijî mafên hindikahiyan were bikar anîn tê sînordar kirin.

Wê dema ku wê bahsa demokrasiya lîberal wê were kirin wê beremberê wê, ji hêla têgînên sosyalîst û hwd ve wê rexnegirtinên li wê ji ku wê di rengekê de wê li wê werina kirin wê bibin. Di wê temenê de wê, çendî ku wê hizrên cihê wê hebin jî lê wê di rengekê de wê têgîna maf û azadiyê wê, di rengekê de wê were hanin li ser zîman. Di demên destpêka sedsale 20an de bi radikalîsma ku ew wê bibê wê re wê weke reformîzmekê wê di rengekê de wê were dîtin ku wê salixkirin. Wê beremberê wê bi gotina

‘civaknasiya demokratik’ re wê lê rexnebikin û wê bahsa girseyên kedkar û serwerîy wan wê were kirin. Mijare kontrola kedkaran wê di wê temen de wê, di nava gotinên wan de wê weke derkeve li pêş. bi teybetî wê weke ku wê were diyarkirin wê bi têgîna liberalismê re wê têgîna elitisme ramyari ku wê ji aliyekê ve wê weke were qastkirin wê çawa wê ji holê wê were rakirin wê, di rengekê de wê bi wê re wê bahsa wê were kirin. Li vir wê, di rengekê de wê bi rêya rewşên weke kummunan û an komalên civakî ên sivil re wê bahsa têgînek rastarast a demokratikî bi awayekê radikal wê di rengekê de wê weke ku wê were kirin.

Piştî sedsale 20an û pê de wê pirr zêde wê nîqaş wê li ser mafên girseyî ên civakî û tekekasi ên cihê wê di rengekê de wê bînin kirin. Di wê temenê de wê piştî şerê cihanê ê duyem wê di nava van herdu aliyan de wê nîqaşkirin wê zêdetirî wê di rengekê de wê were dîtin ku wê derkeve li pêş. Di wê çerçoveyê de mafê tekesê wê di rengekê de wê li ser çî temenê wê were nîqaşkirin wê piştî şerê cihanê ê duyem wê ji hêla hizirvanên weke max Weber û hwd ve wê li ser têgîhiştinek tekesê wê were dîtin ku wê hizirkirina wê were kirin. Weki din ew wê ji aliyên temenê wê yê aborî ê bi civakê û çandî û hwd re wê cihê û cihê wê bixwezê ku ew li wê bihizirê û bi wê hizirên xwe werênê ser ziman.

Demokrasiya lihevhatî, ku jê re konsosyalîsm jî dihê gotin, şeweyek demokrasiyê ye ku li ser formula parvekirina hêzê di nav elîtên ku komên civakî yên di nav civakê de numinêr dikin, ava dibe. Di sala 1969 de Arendt Lijphart amaje kir ku ev yek dê demokrasiyên bi fraksiyonan re aram bike. Demokrasiya civatî rê dide dengên piraniyê yên hevdem li du an jî zêdetir deverên etno-dînî, û ramyar tenê heke piştgirîya piraniyê ji her duyan an hemîyan werbigirin têne meşandin. Rêbaza "dengdana piraniya kalîte" ya di Civata Wezîrên Ewropî de ji bo demokrasiyên serneteweyî nêzîkatiyek demokrasiya lihevhatî ye. Ev sîstem di Peymana Romyê de beşekî li gorî nifûsa wan dangan ji welatên endam re vediqetîne, lê bi giranî di berjewendiya dewletên piçûk de ye. Dema ku ji bo demokrasiya lihevhatî û lihevhatina nûneran hewce dike, ji bo demokrasiya lihevhatî lihevhatina dengdêran hewce dike.

Demokrasiya piraniyê şeweyek demokrasiyê ye ku li ser esasê desthilatdariya piraniyê hatiye avakirin. Demokrasiya piraniyê bi demokrasiya lihevhatî, ku ji hêla gelek kesan ve tê rêvebirin bê.

Demokrasiya lihevhatî hewce dike ku biryarên lihevhatî û pîrpiraniyan ji piraniyê bêtir piştgirî bistînin. Berevajî vê, di demokrasiyek pîrjimar de, nêrînên hindikahiyê bi potansiyel dikarin ji hêla piraniyên ku dangan

werdigirin paşguh bikin. Destûr bi gelemperî lihevhatin an pirjimariyan hewce dike.

Ji wê aliyê ve wê weke ku wê di demên hemdem de wê mijare demokrasiyê wê derkeve li pêş wê weke aliyekê têgiha hindikari û ya pirrani wê weke du aliyên ku wê di rengekê de wê were li ser wê bê sekin in. Her çendî ku wê bahsa pirraniyê wê were kirin ku ew wê weke desthilata wê çendî wê karibê wusa bê wê di aslê xwe de wê weke şêwayekê ku ew dikarê wê hinekê were lêpirsin bin. Di wê temenê de wê di temenê bi pirraniya deng de wê di rengekê de wê, zêde nikaribê ji wê aliyê ve di zane min de vegotinbar bê.

Heman rewş wê di rengên weke hindikari de ku wê çawa wê werina numinêrkirin wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Di nava têngînek demokrasiyek rastin de wê çendî ku ew hindekari wê hebê û wê weke bi bin pirraniyê ketiya jî wê xwediyê mafê xwe yê demokratîkî bê. Wê di serî de wê di rengekê de wê li wê bihizirê ku ew têngîna pirraniyê wê mafê wê ji holê ranekê. Ev wê di wê temenê de wê di rengekê de wê ne tenê wê, pergalek li ser esasê rewşek bijartinê wê weke bi têngîna di nava hinkekari û pirraniyê de ku wê were lê hizirkirin. Ji wê zêdetirî wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Di wê temenê de wê mafên bingihên ku wê pêwîst bin li gorî wan bihizirê ew di rengekê de wê, ji aliyekê ve wê bi sazûmanekê ku wê nikaribê wê tenê bi têngîna dengdanê û rêjeya pirrani û an hindekariyê re wê di şêwayekê de wê şîrovebikê. Wê demê ku em li gorî wê bihizirin ku wê weke di rengekê de wê bi têngîna rêjeya pirrani wê li wê bihizirê wê, bi serkevtina ya pirrani û dengên zêde û hwd re wê, bi gotia 'demokrasi bi serket' ku wê werênê ser ziman wê karibê hem weke rewşek xapinok bimênê û an weke rewşek ku ew dikarê weke tiraniya pirraniyê li ser ya din were diyarkirin ku ew mafê wan ên bingihên ne hatibin misogerkirin.

Di wê temenê de wê di rengekê de wê ev rengê weke danganê û têngîna pirraniyê wê têgiha mafên girseyên hindekar wê nikaribê ji holê rabikê. Yan jî bi gotina li gorî ya giştî û an pirrani bûnê jî wê di wê temenê de wê dîsa wê weke gotinek ku wê karibê wê li wê bihizirê bê. Di rengekê de wê li welatên iskandinaw ên weke norwêcê û siwêdê û hwd wê di rengekê de wê rewşek weke ya saziyên civakî ku wê, dervî mafên bingihên wê werina misogerkirin bi sazûmankirin wê di rengekê de wê bibê. Di wê temenê de wê çendî ku wê partiyek bibê desthilatdar û an ew ya li desthilatdarê wê ji desthilatdariyê wê herê wê ew bandûrê li mafên

bingihên û sazûmana wê nekê. Di wê temenê de wê ew wê, rewşa partitîyê wê tenê wê weke rewşek ramyarî a dervî wê ku wê di şêwayekê de wê bimênê wê bibê.

Ji wê aliyê ve wê, pirsgirêka pergâlên serokwezîriyê û an serokkomariyê ku wê di roja me de wê weke bi 'dengê herî bilind wê çendî ku wê bê xwstin ew were bijartin weke minaq li gorî rêjeya civakê a sadîsad ku wê ji sadî 51 wê weke zêde hilde wê di wê temenê de wê bê pênnasekirin. Ev wê di rengekê de wê dema ku ew temenê wê, di rastiye de bi sazûmanî û destûrî ne hatibê çêkirin wê tenê wê weke rewşek tîranî a yek kesî û manipulakirina wê bimênê.

BI gotina çêkirina temenê wê, wê qasta me wê ew bê ku wê di wê temenê de wê di rengekê de wê çawa wê, saziyên demokrasiyê wê di rengekê de wê, ji binî ve wê, diyarkirinên wê bi temenî wê werina çêkirin. Wê di wê temenê de wê maf û azadiya wê were diyarkirin. Wê rewşek ramyarî ku ew dihê pêşxistin û bi wê parastinê wê bikê jî lê wê di rengekê de wê çawa wê bandûra wê li wê sazûmana civakî a temenê wê ku ew dibê wê nehêlê ku ew bibê wê weke aliyekê wê yê ku wê karibê wê di rengekê de wê fahmbikê bê.

Di wê çerçoveyê de wê, di mijare gûharina destûran, zagonan û an rewşên weke di temenê bijartinê de wê, gûhartinên destûrî û hwd pêşxistina wan ku ew çendî bi navê demokrasiyê jî bin wê karibin weke rewşa dij demokrasiyê bin û wê di rengekê de wê karibin di wê temenê de wê weke rewşa manipulakirinê werina diyarkirin bin.

Di wê temenê de wê dikarê wê di rengekê de wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê sazûmana civakî, civaknasî, dîrokî, çandî û pêşxistinên bi wê ên civakî wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê were kirin. Ev jî wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê di rengekê de wê karibê wê fahmbikê bê.

Têgîna demokrasiya etnîkî, wekî ku ji hêla hin zanyarên ramyariyê ve hatî bikar hanîn, amaje dike ku pergalek rêveberiyê rave dike ku serweriya etnîkî ya birêkûpêk bi mafên ramyarî û sîvîl ên demokratîk ji bo herkesî re dike yek. Hem koma etnîkî ya serdest - bi gelemperî piraniya etnîkî - hem jî komên etnîkî yên hindikayî xwedî hemwelatî ne û dikarin bi tevahî beşdarî prosesa ramyarî bibin. Lêbelê, rexnegirên modela "demokrasiya etnîkî" îdia dikin ku ew di warê têgînan de nakokî ye û ji ber vê yekê ji hêla têgînê ve têr nake an jî tevlihev e.

Demokrasiya tevhev teoriyek ramyarî û projeyek ramyarî ye ku demokrasiya rasterast di hemû warên jiyana civakî de armanc dike: demokrasiya ramyarî di forma meclîsên konfederal de, demokrasiya aborî di aboriya bê dewlet, bê pere û bê bazar de, demokrasiya di qada civakî de, ankû xwebirêvebirina di kargehên karsazî û perwerdehiyê de, û demokrasiya ekolojîk ku armanc dike ku civak û xwezayê ji nû ve entegre bike. Projeya teorîk a demokrasiya tevhev ji xebata fîlozofê ramyarî Takis Fotopoulos, "Towards an Inclusive Democracy" derketiye holê û di kovara "Democracy & Nature" û şûngirê wê de, "The International Journal of Inclusive Democracy", zêdetir hatiye pêşxistin (çav: John Griffin, *Dodgy Logic and the Olympians*, Total Liberty, 1999-2000, p. 10-11).

Parpolite an hukûmeta beşdar formek teorîkî ya demokrasiyê ye ku ji hêla avahiyek meclîsa bingehîn ve tê rêvebirin. Felsefeya wê ew e ku mirov li gorî biryarê çiqas bandûr li wan dike divê xwedî hêza biryardanê be. Encûmenên xwecihî yên ji 25-50 kesan pêk tê li ser mijarên ku tenê bandûrê li wan dikin bi tevahî xweser in, û van meclîsan delegeyan dişînin encûmenên asta bilind, ku ew jî li ser mijarên ku tenê bandûrê li ser gelê meclîsê dike xweser in.

Dadgeheke meclîsê ya ji hemwelatîyên ku bi awayekî rasthatî hatine bijartin zordestiya piraniyê kontrol dike û biryar dide ku kîjan sazî li ser kîjan pirsê deng dide. Delege dikarin ji daxwaza encûmenên xwe yên şandinê cuda deng bidin, lê ew mecbûr in ku daxwazên encûmenên xwe yên şandinê ragihînin. Di her kêliyê de dibe ku nûner bêne paşvekişandin. Referandûm di her kêliyê de bi dengên encûmenên astên jêrîn pêkan e, lê her tişt ne referendum e, ji ber ku bi ihtîmaleke mezin ew windakirina demê ye. Parpolîtî tê wateya xebata bi hev re bi aboriyek beşdar.

Demokrasiya prosedurî an demokrasiya prosedurî, prosedurîsm an demokrasiya demi têgehek e ku ji bo destnîşankirina hin proseduran tê bikar hanîn, wek hîlbijartinên asayî yên li ser bingeha dengdana gerdûnî, ku hukûmetek bi hîlbijartinê rewa dike. Demokrasiya prosedurê, ku li ser pêvajoyên hîlbijartinê wekî bingeha meşrûiyeta demokratîk disekine, bi gelemperî bi demokrasiya bingehîn an beşdariyê re, ku li ser beşdariya wekhev a hemî komên civakê di prosesa ramyarî de wekî bingeha rewabûnê radiweste, berovajî dike (çav: Kaldor, Mary (27 May 2014). "Democracy in Europe after the Elections". *Euro Crisis in the Press*. London School of Economics. Retrieved 10 July 2020).

Demokrasiya kozmopolît, ku wekî demokrasiya gerdûnî an federalîsma cîhanî jî tê zanîn, pergalek ramyarî ye ku tê de demokrasî li ser astek gerdûnî, rasterast an bi riya nûneran tê meşandin. Mademeke sereke ji bo sîstemeke wiha ew e ku biryarên ku di demokrasîyên neteweyî yan herêmî de tên dayîn, gelek caran bandûrê li kesên li derveyî herêmê dikin, ku bi pênasîyê nikarin deng bidin. Berevajî vê, di demokrasiya kozmopolît de, gelên ku ji biryaran bandûr bûne jî di wan biryaran de xwedî gotin in.

Li gorî alîgirên wê, her hewldanek ji bo çareserkirina pîrsgirêkên cîhanî bêtir rengê demokrasiya kozmopolît nedemokratîk e. Prensîba giştî ya demokrasiya kozmopolît ev e ku hin an hemî nîrx û pîvanên demokrasîyê, di nav de serweriya hiqûqê, berfireh bike; Çareserkirina ne-tundûtûjî ya pevçûnan; û wekheviya di navbera welatîyan de li derveyî sînorên dewletê. Ji bo ku ev yek bi tevahî were cîbicîkirin, pêwîstî bi çaksazkirina rêxistinên heyî yê navneteweyî yê wekî Neteweyên Yekbûyî, û avakirina sazîyên nû yê wekî Parlamentoya Cîhanê heye, ku dê bi awayekî îdeal kontrol û berpirsiyariya giştî li ser ramyariya navneteweyî zêde bike.

Demokrasiya kozmopolît ji hêla, di nav yê din de, fîzîknas Albert Einstein, nivîskar Kurt Vonnegut, qunciknivîs George Monbiot, û profesor David Held û Daniele Archibugi ve hate pêşve xistin. Damezrandina Dadgeha Cezayê ya Navneteweyî di sala 2003-an de ji hêla gelek alîgirên vê forma demokrasiya kozmopolît ve wekî pêngavek mezin hate dîtin.

Tabî di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê din jî wê hebê ku wê li ser wê neseqinê wê nebê. Li jor me hinekê bahsa tîgîna olê û hwd wê kir. Li vir wê di dewama wê de wê dema ku em wê di çerçoveya tîgînek demokratîkî de wê hilde li dest wê di serî de wê ji du alîyan ve wê karibê wê hilde li dest. Yek wê ji aliyê hundurîya wê ve ku wê weke hev bê ji hemû endamên wê û an ên bi wê baweriyê bê. Aliyê din jî wê ji aliyekê din ve wê, bi tîgîna baweriyên cihê re wê wekhevi wê bibê û wê yek wê xwe li ser yê din re wê bi ti awayê salixnekê û di wê temenê de nedê diyarkirin. Mafê ku ew ji yekê re were diyarkirin ji yê komên din re jî were diyarkirin ku ew wê bi heman rengê bawerîya xwe weke ku ew bijin bê. Di wê temenê de wê, pêşîya toterîsm û tiraniya olî bi wê yekê li derve û hundur wê di rengê de wê, bi wê êdî were kirin.

Ji wê aliyê ve wê dikarê wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê fahmbikê û wê karibê wê werênê ser ziman ku wê wekheviya

bi baweriyê wê, diwê temenê de ku ew çendî ji hev cihê xwediyê baweriyê bin û an ne bi bawer bin wê di wê temenê de wê karibê wê bihizirê. Kesek ku ew bi bawer wê çendî wê weke ji baweriyek cihê jî bê ku ew xwediyê heman baweriyê bê wê, di rengekê din de wê kesekê bêbawer jî ew bi heman rengê wê weke mafekê ew ji jê re were naskirin û bi heman rengê rûmeta wê û an wî were parastin.

Ev wê weke aliyekê ku wê bi çand û nirxa demokrasiyê ve wê girêdayî wê weke aliyekê wê yê giring ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê di şêwayekê de wê li wê bihizirê û wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Lê wê weke aliyekê wê yê din ji wê mijare têgîna baweriyê wê di rengekê de ku ew bi wê newê û nebê weke têgînek ku ew ji serî ve ew rewşên destûr û rêveberiyê û an desthilatê bi kiryarên wê bide diyarkirin bê. Wê dema ku ew bû wê hingê wê ne tenê wê weke aligirekê wê ew bibê wê ji wê zêdetirî wê weke rewşek ku wê civakê jî wê jji aheng û rastiya wê ya dîrokî wê karibê wê di rengekê de wê dûrbikê bê. Ber ku wê civak wê ne tenê wê bi têgînek baweriyê wê bi dîroka xwe re wê hebê.

Di çerçoveya kesên ku ew di nava wê de bi demê re û an bi wê demê di çerçoveya wê de dijîn re wê karibê wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê di şêwayekê de wê weke aliyekê wê yê giring ku wê kaeribê wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Li rojhilata navin wê weke aliyekê ku wê di wê temenê de wê weke yek ji temenê pîrsgirêkên civakî ên bingihîn wê biafirênê jî wê di aslê xwe de wê ev bê. Wê têgîna baweriyê wê li ser ya hebûna civakê re ku wê di rengekê de wê bê dîtin wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê ku wê êdî wê di wê çerçoveyê de wê, pîrsgirêkên civakî wê ji wê re wê bibê temenê wê. Ji wê aliyê ve wê mijare baweriyê wê weke diyanetê' wê bi kes û hundurê wî û wijdanê wî ve wê girêdayî bê û ev nikaribê wê ji hêla kesek û an saziyek din ve were manipulakirin û an bi wê diyarkirin. Ya ku ew dihê kirin û wê di wê temenê de wê li derve wê weke temenê zor û tûndûtûji û bindestkirinekê û an ku wê zorekê wê bide mirov ku ew bi wê di bin wê de wê weke wê biji jî wê ev ali bê. Di wê çerçoveyê de wê dema ku ew bû wê bi xwezayî wê baweriyên din wê werina redkirin. Di wê temenê de wê ev wê, ne tenê weke pîrsgirêkek nava baweriyên de wê xwe di rengekê de wê bide diyarkirin wê her wusa wê weke aliyekê ku wê di nava têgîna civak û baweriyê de jî wê weke aliyekê bi pîrsgirêk wê xwe di rengekê de wê bide diyarkirin. Minaq wê li gorî wê têgînê wê

çawa wê karibê wê wekheviya nava zayendan wê di rengekê de wê were diyarkirin? Di wê temenê de wê min jin ku wê nêvî civakê wê were diyarkirin wê çawa wê bi wê re wê xwediyê maf û azadiya xwe ya civakî bê. Wê temena ku ew ne tenê bo wê ku wê bo hemû beşên din ên civakê ku temenê civakê ji destê wan girtin wê demê wê yekane wê weke hev û di rengekê de weke hev de ku wê çawa wê bi mecbûrî wê bide jiyankirin wê êdî wê weke rêyek nebê nabê bê. Hinekê jî wê ji aliyekê ve wê dijberîyên li gotina civakê bê û an baweriyên din ên cûda û an cihê jî wê di wê temen de wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê fahmbikê bê.

Di wê çerçoveyê de wê di aslê xwe de wê hinekê jî wê bi zanina mirov û hişmendiya mirov ve girêdayî wê aliyên wê yên ku ew dikarin werina fahmkirin wê hebin. Di wê temenê de wê kesek wê dijberîyê li baweriyek din wê bikê û an wê endamek ji ya baweriyên din wê ber ku ew dihê bawer dikê wê kkaribê wê mafê kuştina wan di xwe de wê bibînê. Ev wê weke aliyekê wê yê ku wê, di temenê fahmkirina têgîna baweriyê û bi mijare serdestîyê ve girêdayê rengê bi wê dana fahmkirinê ve wê ji aliyekê ve wê girêdayê bê. Ev wê weke aliyekê ne bi aqilê xwûdê lê wê bi aqilê ramyarî ê mirovan ê serdestîyê û hinekê bi ajoya mirov a bi nezan ve jî wê di rengekê de wê weke ku wê girêdayî bê. Di wê temenê de wê ya ku ew ji xwe re wê rast bibînê wê, weke pêwîst bê ku ew ji yê din re jî ew wê weke maf û rast bibînê. Ev wê weke têgînek rewîstî bê. Di serî de wê rewîsta mirovî wê di wê temenê de wê hingê wê karibê bide diyarkirin ku mirov bi baweriyaya xwe di temenekê rast de dijî.

Li vir têgînên weke başbûn û başnebûnê, raastbûn û rastnebûnê û hwd wê çendî wê weke têgînna bi gotinê û zimanî ên şubjektiv jî bin lê wê di rengekê de wê ji wê aliyê ve wê weke di dîmenekê ku wê pêwîstîya bi fahmkirina bi objektiviya wê ya kes û civakî û hwd re wê hebê. Di wê çerçoveyê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê fahmbikê bê.

Divê azadiya olî di civakên demokratîk de heta ku derê biçe? Di têgihên welatîyan de divê ol çi rol blîeyize? Nakokiyên herî êşkere sazî ne: têkiliyên ku di navbera "dêr" û an "mizgevt" û dewletê de hene an divê hebin. Lê etîk û teoriya ramyarî di heman demê de standardên li gorî têgihên hevvelatîyên takekesî û çawa divê ew rola baweriyên olî - bi taybetî baweriyên xwe - di karûbarên sivîl de fahm bikin, dirêj dike. "ol û Demokrasi" li ser kêşeya xêzkirina pîvanên ku rêzgirtina hem ji ol û hem

jî ji demokrasiyê re hevseng dikin û pêşkeftina wan a hevûdu misoger dike, li ser wê raweste.

Peymana demokrasiyê ew e ku divê hikûmet berjewendiya giştî pêş bixe. Qenciya hevpar a welatiyan li ser bingeha berjewendiyên hevpar ên sîvîl, di nav de ewlekariya xwe û milkê wan, azadiyên bingeîn ên wekhev, cûrbecûr îmkan û hindikahiya civakî ya têr bê. Berjewendiyên medenî yên welatiyan tiştê ku John Rawls jê re digot "nirxên ramyarî yên dadwerî û aqilê giştî" dike. Ev nirxên ramyarî rewabûna ramyarî ya qanûn û destûra ramyarî diyar dikin û ji bo dengdan, nîqaşên giştî û hincetên ramyarî bingehek guncaw peyda dikin. Van nirxên ramyarî jî şertên rast têgihîştina veqetandina dêr û dewletê, azadiya wîjdan, û pêkhanîna azad a ol peyda dikin. Rola guncav a hukûmetê ne ku pêşdebirina doktrîn an pratîkên olî an bicîhkirina hewcedariyên rewîstî yên olê ne. Bicîhkirin an jî herêkirina ferman û mebestên olî ji aliyê hikûmetê ve azadî û wekheviya kesan bînpê dike: ew azadiya wîjdan û azadiya wan ji bo peyda kirina hestên xwe yên baş bînpê dike; statûya wan a sîvîl ya wekhev xera dike; û mafên wan ên ramyarî yên wek hevwelatiyên azad û wekhev bin pê dike.

Di demokrasiya destûrî ya Amerîkî de, mirovên maqûl bi gelemperî li ser girîngiya bingeîn a azadiya wîjdan û olî hemfikir in û erka civakek demokratîk ku tehemula cûrbecûr nêrînên olî, felsefî û rewîstî bike. Cudahiyên di van pirsan de bi gelemperî li ser wê yekê ye ku gelo bawerî û kirînen olî li gorî bawerî û pratîkên rewîstî yên felsefî û ne-olî parastînen taybetî digirin. Û eger parastîna taybet ji bo azadiya olî were garantîkirin, gelo ev ji bo piştgirîya ramyarî û pejirandîna giştî ya sembol û kiryarên olî, wek nimêjê li dibistanên giştî, derbas dibe? Îdiaya ku ol di jiyana ramyarî ya giştî de xwedî cihekî rewa ye û ku sedemên olî ji bo biryarên ramyarî hincetên rewa ne, pir caran bi bangawazîkirina hestên demokratîk ên pîralî rewa dibe. Ger endamên civakek homojen a olî piştgirîya nimêjê li dibistanên giştî dikin, çima divê destûr neyê dayîn heya ku zarok bi zorê neyên beşdarî kirin? Kêm kesên ku vê nêrînê digirin dê hînkirina ateîzmê li dibistanên giştî qebûl bikin, ger piştgirîya piraniyê hebe, bi hinceta ku ew azadiya olî bînpê dike. Ev pêşniyar dike ku argumanên ramyarî yên ji bo sembol û pratîkên olî yên gelemperî ne ji hêla nirxên ramyarî ve lê ji hêla baweriya bi girîngiya olê ya li ser ne-olê ve tene motîv kirin. Ev yeka hanê digel dadmendiya lîberal a azadiya wîjdan û toleransa nerîn û şewazên jiyanê yên cihêreng e, ku tê texmîn kirin ku bawerî û têgihên olî yên wîjdanî ji bawerî û têgihên felsefî û

rewîstî yê ne olî ne awarte ne an jî hêjayî parastin û piştgiriyeke ramyarî mezintir in.

Pirsgirêka civakê wê di aslê xwe de wê ji aliyê olî ve wê, di serî de wê, di rengekê de wê çawa wê ne weke olekê lê wê herkesek wê weke xwe ku ew bawer dikê ew bijî bê. Di wê temenê de wê di rengekê de wê ev di demên hemdem de wê bi zêdeyî wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di şêwayekê de wê weke ku wê bide diyarkirin. Di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, di wê temenê de wê heka têngîna olî wê were diyarkirin wê demê wê di bin nerîna felsefeyê de wê di rengekê de wê weke têngîhekê fahmkirina wê di pêşketina civakê de wê hingê wê weke ku wê baştir bê. Ber ku wê pêwîst bê ku wê ne tenê azadiya komê lê ya hemû komên civakê û cihêyîya wan were fahmkirin wê bi wê re wê pêwîst bê.

Li rojava ku wê di roja me de wê bahsa têngîna ol û civak wê were kirin de wê bi zêdeyî wê şîroveyên weke yê kant û an Rawls û hwd re wê di rengekê de wê were lê hizirkirin. Di nava ol û civakê de wê, di rengekê de wê, çawa wê weke aliyekê baştirin wê were girtin wê di wê temenê de wê, di şêwayekê de wê karibê wê fahmbikê. Weke ku wê çawa wê hinek liberal wê bi gotinên weke "di nava ol û ya baş de em weke aligirin" ku wê werênê ser ziman wê di rengekê de wê ev wê, weke têngînekê wê bi şîroveyên wê yê demê re wê derkeve li pêş.

Di şîwayekê de wê, di rengekê de wê, ji aliyê olê ve jî bê û an rêveberî û an desthilatê û hwd ve bê wê, di rengekê de wê di nava wan û ya baş de wê weke aligirîya ku wê were dîtin ku ew wê, çawa wê li ser başîya jiyane mirov, aheng û levkîrînek bi normalîzîya wê re wê di şêwayekê de wê karibê wê li wê bihizirê bê. Minaq lîberalişma felsefî ya Kant, Mill, Teoriya Edaletê ya Rawls, Ronald Dworkin, Joseph Raz, û yê din ên ku xweserîya takekesî diparêzê. Ev wê weke aliyekê ku wê li ser wê re wê li ser aqil re wê fahmkîrînekê wê bikê wê bi wê re wê li wê were lê hizirkirin. Minaq kant wê dema ku wê bahsa mijara olê wê bikê wê di rengekê de wê weke 'aqil çavkaniya rewîst û wekheviyê (dadê) ya' ku wê werênê ser ziman wê di wê temenê de wê bi temenekê wê li ser wê re wê bihizirê.

Ev wê were çi wateyê? Ev wê were wê wateyê ku wê aqil wê di rengekê de wê biçavkaniya wê ya şenber a jiyânî wê di rengekê de wê bixwezê û bikê ku wê di şêwayekê de wê di dewama wê de wê li wê bihizirê.

Têgiha Kant û Mill dirêjkirina nerînên wan ên rewîstî yê berfireh in û şert û mercên herî baş ên civakî û ramyarî yê ku rê dide kesan ku bi

tevahî kapasîteyên xwe bikar bînin û xweseriya rewîstî û aqilane (weke ku Kant dihênê ser ziman) an jî kesayetiyê ku wê weke mill balê bikişênê ser wê pêk bînin, vedigirin. Digel ku her du jî ramana lîberal dipejirînin ku divê kes azad bin ku biryara têgihîştina jiyanê xwe ya baş bi xwe bidin.

Di wê temenê de wê di têngîna rewîsta xweser wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê di wê warê de wê derkeve li pêş. Weke aliyekê wê yê giring diçerçoveya têngîna jiyanê komên civak û kes û azadiya ramanê û hwd de wê karibê wê li wê bihizirê.

Di wê nûqteyê de wê mijare xweserîya rewîstê wê ji wê aliyê ve wê weke ku wê were fahmkirin Kant wê di rengekê de wê li ser wê bisekinê. Di mijare têngîna max Weber de jî wê di rengekê nedûrî de wê bi fêrsên bi fahmkirina feerdiyê û an keseyetê serbixwe re wê di şêwayekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê

Di rengekê de wê ev wê, weke aliyekê wê yê giring ê mijarê di çerçoveya têkiliya civakê û jiyanê baweriyê û hwd de jî wê bi têkiliyên wê yê jiyanê, kes û hwd de wê weke ku wê derkevina li pêş.

Çareserkirina pirsgerêka bêalîbûna ramyarî û aliyên din ya li hember ol û têngînên başiyê di demokrasîyek destûrî ya azadiparêz de ramana rastdariya bêalîyê bi xwe re wê di afirênê: dadmendiya giştî di warê nîrîşîna ramyarî yê aqil û dadmendiya giştî de. Ji bo ronîkirina van ramanên tevlihev, îdiaya Locke ya di Nameyek Derbarê Tolerasyonê de binirxînin ku karsaziya hukûmetê ne rizgarî û lêniherîna giyanên mirovan e, lê berevajî vê yekê bi kirîna hin "berjewendiyên sivîl" ve sînorkirî ye ku hemî hene: "Jiyan, Azadî, Tenduristî, û xwe bi xwe bûna Bedenê û Xwedîderketina li tiştên sereke, mal milk û samyan û hwd." Eger ne taybet be, rola hikûmetê ew e ku bi awayekî bêalî berjewendiyê hevpar bi pêş bixe, ku ji parastin û dabînkirina hin berjewendiyên bingeîn ên ji bo bextewariya hemû welatîyan pêk dihê: jiyan, azadî, milk û tiştên din ên ramyarî. Ji Locke wêdetir, heya ku hukûmet wî ya bi rengekî bêalî bike, bêtir ku niyeta cihêkariyê ji bo ol an li dijî olê bike, ew meşrû û bêalî tevbigirihê. Bêgûman wê karibê ji vê hêlê ve bingihê meşrûbûnê ji hinek alîyan ve biafirênê.

Nakokîyek li ser wê yekê heye ku ev berjewendiyên medenî çiqasî "mecbûr" in ku rêûresm û têngîhên olî sînordar bikin, û gelo qanûnên giştî di rewşên taybetî de olê bi awayekî nerewa bar dîkin an bi tîra xwe "teng hatine amadekirin" ku ji bargiraniyên weha dûr nekevin. Lê ramana giştî ya berjewendiyên sivîl yê rewa û mecûr yê ku hukûmet dikare bêalî

bişopîne, taybetmendiya kevneşopiya têgiha serbixwebûna rewîstî û civakê bi wê re û di temen de bi wê were lê hizirkirin.

Ku mirov ji kijan aliyê ve binerê wê weke were dîtin ku rastdariya giştî ya zagonan li gorî nirxên ramyarî yên dadwerî û aqilê giştî peyda dibe. Ev wê hinekê jî wê bi têkiliya xweser a jiyane mirov ve wê hinekê girêdayî bê. Di wê temenê de wê, di têgiha xweser de wê weke rêgezê ku wê sînorê azadiya min heya yê din bê' re wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê karibê xwe bide diyarkirin. Di warê bi aqilekê giştî hizirkiirina li ser pirsgrêkên olî, ramyarî, civaknasî û huquqî û hwd wê heta roja me wê baş wê li ser newê sekin in. Ji hêla nerinek olî ve nêzbûn wê nikaribê wê giştîbûnê wê weke ku wê biafirênê. Nerînek şewayî a weke ya felsefeyî ku wê li ser hemûyan re wê weke têgînek aqilmeşandinê wê bi rastteqniyên jiyane komî û tekekesî wê bihizirê û wê di wê temenê de wê li başî û berjewendîyên wê bihizirê re wê di rengekê de wê karibê wê fahmbikê bê.

Struktura Aqilê Giştî yê Demokratîk bi wê re dikarê hinekê di wê temenê de li wê bihizirê. Hizra meşrûkirina ramyarî bi rêya aqilê giştî encamek xwezayî ya ramana navendî ya teoriyên peyman a civakî ye: ku şertên bingehîn ên hevkarîya civakî divê bi gelemperî ji kesên azad û wekhev ên ku tê xwestin ku li gorî wan tevbigerin werin pejirandin. Li ser çi bingehî tê qebûl kirin? Parêzgerên Hobbesian amaje dikin ku dema ku berjewendîyên taybet û baweriyên olî û rewîstî yên kesane rastdar bin, û dema ku şertên hevkarîya civakî encama lihevkiirinek di navbera van berjewendî û nêrînên nakok de bin, wê demê şertên hevkarîyê divê ji her yekê re bêne pejirandin. Berevajî vê, kevneşopiya peyman a nerîna azadiya demokratîk dibêje ku divê şertên hevkarîya civakî bi awayekî bêalî bîn rewakirin û ji bo welatîyan bi giştî qebûl bikin, li ser esasê berjewendîyên hevpar ên sîvîl ên wekî welatîyên azad û wekhev. Van berjewendîyên medenî bingehê ji rêgezî û zagonên destûrî yên rewa re peyda dikin ku dikarin bi rengekî bêalî ji hemî hemwelatîyan re bêne rewa kirin. Ne wekî lihevkiirinek ne aram di navbera berjewendîyên taybetî yên nakok û baweriyên rewîstî û olî de, lê di warê nirxên ramyarî yên aqilê giştî de ku her kes dikare bi kapasîteya xwe wekî hemwelatîyên azad û wekhev bipejirîne bê.

Li vir mirov dikarê hinekê li ser aqilê giştî û an kamuyî bihizirê. Aqilê giştî (kamu) çi ye û kijan nirxên ramyarî di hewîne? Dîsa vegere ser vegotina têgîna serbixwe a Locke ya li ser berjewendîyên medenî yên hemwelatîyan û îdeala ramyarî ya kesên azad û wekhev ku van

berjewendîyên sivîl agahdar dike. Erkên hukûmetê ew e ku li berjewendîyên sivîl ên hevpar ên endamên civakê binêre: ji bo Locke, jiyana wan, azadî, tenduristî, milkê derve û dema dema wan a bi serê xwe ji di nav de dikarê bi wê li lê bihizirê. Van berjewendîyên medenî di nav kesên xwedî kapasîteya aqil de têne parve kirin, ji ber ku hemî azad û wekhev ji dayik dibin (ji ber afirîneriya Xwedê, Locke got). Berjewendîyên sivîl ên mirovên azad û wekhev ên xwedî kapasîteya aqilkirina hin nîrxên siyasî û rêgezên bingehîn (an jî "zagonên xwezayê" li gorî Locke) ku di berjewendiya her kesî de ne, dema ku kesên din rêz û guh didin wan. Weke nûnerê ramyarî yê gelê serdest, erk û rola guncav a hikûmetê ye, bi rêya zagonê, bi sepandina wan rêgezên ku "başîya hevpar" û nîrxên ramyarî yên dadmendiye pêk dihînin, bi rêya zagonê berjewendîyên hevpar ên sivîl ên mirovên azad û wekhev pêş bixe. Divê hemwelatî mafê xwe yê wijdanî an jî "daraziya taybet" bikar bînin da ku biryarê bidin ka hukûmet ji desthilatdariya xwe ya rewa derbas bûye û bawerîya wan bînpê kiriye. Lê heta niha behsa egera giştî û erka hikûmetê ku zagonên xwe ji welatiyan re rewa bike, nehatiye kirin. Her çend Locke serbixweyek û an li gorî hinan liberalek zû bû jî, ew ne parêzvanê demokrasîyê bû. Jean-Jacques Rousseau yekem kes bû ku ramana aqilê giştî destnîşan kir, ku wî ji sedemê taybetî yê kesan, ku li ser bingeha berjewendî û lêgerînên kesane ye, veqetand. Sedema giştî ya Rousseau sedema civaka kolektîf a hemwelatiyan e ji ber ku ew bi awayekî bêalî li ser tedbîrên ku daxwazên dadmendiye têr dikin û berjewendiya hevpar a hemûyan pêşdixînin dinirxînin. Sedema giştî rênîşandana "wîna giştî", an jî dadbarkirina kolektîf a hemwelatiyan e li ser zagonên ku bi bandûr berjewendîyên sivîl û berjewendiya hevpar a hemî welatiyan pêk dihînin.

Rawls ji Locke, Kant û lîberalên klasîk ên sedsala nozdehan xwedan têgehek berfirehtir a berjewendiya sivîl e. Ew di serî de bi damezrandina mafên takekesî yên wijdan û baweriyê, û maf û azadiyên aborî ji bo civakek bazirganî ya ne-demokratîk a taybet mijûl bûn. Ji bo ku lîberalîzm li gorî şert û mercên demokrasîyek nûjen û cihêreng were adaptekirin, pêdivî ye ku berjewendîyên sivîl ên mirovên azad û wekhev giştî bikin. Hemû hemwelatiyên maqûl êdî xwe azad, di warê civakî de wekhev û ji hêla zagonê ve serbixwe dibînin, bêt ku ferqa nijad, netewe û zayendê hebe. Her weha ew xwe ji jiyana xwe û hesta xwe ya başiyê berpirsiyar dibînin, û xwedan maf in ku wek hevsiyên sivîl beşdarî nîqaşên demokratîk ên derbarê biryarên derbarê siyasîyên civakî û

zagonên ku dadmendî û berjewendiya hevpar hewce dike, bibin. Ji ber van sedeman, kesên rewîstî yên azad û wekhev xwedî berjewendiyek sivil a bingeîn in di "bikaranîna tam û wijdanî" ya hêzên rewîstî yên ramana pratîkî de, ku wan wekî hemwelatîyên demokratîk, dihêle ku biryarên mentiqî bidin û armancên xwe bişopînin, û her weha bi berpirsiyarî li ser daxwazên edalet û berjewendiya hevpar bihizirin û bi berpirsiyarî tevbigerin (çav:Jean-Jacques Rousseau, On the Social Contract (1762) (Indianapolis: Hackett, 2019).

Ev têgihên Rawls, Kant û Locke wê di rengekê de wê piştî wê ji hêla Rousseau ve wê di çerçoveyek civakî, têgihên maf û azadiyê ku wê di rengekê weke civake sivil û wekhev de ku wê taqabûlî têgînek demokratîk bikê wê bi wê re wê bikê ku ew şîrovebikê û wê werênê ser ziman (çav:Jean-Jacques Rousseau, On the Social Contract (1762) (Indianapolis: Hackett, 2019).

Di wê temenê de wê hizirvanên demên piştî ronasansê wê were dîtin ku wê ji wê aliyê ve wê pirr zêde wê bi ramyarî û huquqî wê ji wê aliyê ve wê li ser navaroka civakê têkiliya wan ya bi mafên giştî û civakî û keseyetî û hwd re wê, li ser wê bisekin in. Di têgîna mafên xwezayî de li gotina ol û baweriyê ne hizirin. Wê li ya têgînek xwezayî wê bihizirin. Di wê temenê de wê di rengekê de wê fêrsek fahmkirinê a teybet wê bi wê re wê werênina ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê ev nerin wê di demên piştî barokê û pê de wê rê li pêşveçûnên bi hizirkirinên ku wê bi ber desthilatek demokratîkî ve wê bi wê were lê hizirkirin wê êdî wê bi xwe re wê di rengekê de wê weke ku wê werênina li holê (çav:John Rawls, Justice as Fairness: A Restatement (Cambridge Mass.: Harvard University Press, 2001), 117; and Rawls, Political Liberalism, 243).

Di wê nûqteyê de wê, di wê çerçoveyê de wê tiştek bale me bikişênê. Ew jî wê ev bê ku wê li ser temenekê aqilbûnê re wê têgînek civakî wê bi çerçoveya wê re wê were lê hizirkirin û navaroka wê bi huquq, ramyarî û mafûazadiyê û hwd wê çawa bê wê bi wê re wê li wê were lê hizirkirin. Kant wê bi kirpênê ku wê bingihê têgîna rewîst û dadê wê aqil bê. Ew wê li ser aqil re wê bi wê re wê di rengekê de wê bihizirê. Di wê çerçoveyê de wê aqilê pîretîkî wê di şêwayekê de wê werênê ser ziman. Şîroveyên Rawls wê nedûrî wê bin. Li ser têgîna qada kamuyê a jîyanê wê têgihên weke wekhevi û azadi, aqilê pîretîkî meşandin, dad û aqilê kamuyê û nirxên wê, berjewendiyên hemwelatî û hwd wê çend ji wan têgihên ku ew wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Ev wê weke têgihên ku wê di rengekê de wê , yekser wê aqilê felsefeyî û pîretîkî wê di rengekê de wê

di piretika fahmkirinê û hişmendiya wê de wê weke ku wê bi awayekê rastarast wê derxê li pêş bê. Di zane min de wê ev wê weke aliyekê giring bê ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê bikirpênê û wê werênê ser ziman bê (çav: Rawls, Political Liberalism, 139, 224).

Sedema giştî bingeheên rewakirina ramyariî ya giştî ya zagonan ji hemû welatiyan re peyda dike. Li gorî vê yekê, ji bo ramana dadmendiya giştî ya demokratîk girîng e ku sedemên gelemperî di nav hemwelatîyên azad û wekhev de bi gelemperî bêne parve kirin, û ne sedemên ku tenê ji hemwelatiyan re têne fahm kirin an bi rengek din têne gihîştin, wekî ku di Hobbesian ên dadmendiya gelemperî de dide diyarkirin. Ne hemî sedemên ku ji hêla welatiyan ve têne parve kirin sedemên gelemperî ne: sedemên me hemî ji bo paqîjiya kesane û ji bo paqîjkirina periyodîk cil û cihên jiyane yê me hene, lê ev ne nîrxên ramyarî ne û ne jî sedemên gelemperî ne. Sedemên gelemperî têne parve kirin ji ber ku ew li ser bingeha berjewendîyên sivîl ên hemwelatîyên azad û wekhev bi gelemperî têne damezrandin û ji ber ku ew nîrxên ramyarî yê ku van berjewendîyên sivîl piştgirî dikin îfade dikin. Di dawiyê de, aqilê giştî têgehek ramyarî ya dadmendiye hewce dike ku prensîb û îdealên wê "naverokek" diyar ji ramana giştî re peyda dikin, ji ber ku ew dihêle hemwelatî û nûnerên wan ên siyasî ku gelek nakokîyan li ser girîngî û giranî an girîngiya nîrxên ramyarî çareser bikin.

Di dewama wê de wê dema ku em li hizrên rawls dinerê wê dibîne ku ew dihêne ser ziman. Rawls ji me re dibêje ku zagon û "hemû pirsên ku di meclîsê de derdikevin û ji hêla merîfetên destûrî an pirsên bingeheên dadmendiye ve têkildar in an têne sînorkirin, divê bi prensîb û îdealên ku dikarin ji hêla "aqilê mirovî yê hevpar" ve werin pejirandin û bi nîrxên ramyarî yê ku dikarin "bingeha aqilê giştî û rastdariya piraniyê ya zagonê" werin çareser kirin hemwelatî piştgirî didin tedbîrên ku berjewendîyên wan ên takekesî an jî nêrînen wan ên olî, felsefî û rewîstî yê berfireh derdixînin - ji bo danasîna meşrûiyeta ramyarî li ser tedbîran ne bes e, berevajî vê yekê, berpirsiyarên siyasî di kiryar û biryarên xwe yê giştî de xwedî "erk e ku rêzgirtina ji aqilê giştî re" bigirin da ku meşrûiyeta ramyarî saz bikin."

Li gorî ku mirov wê di wê temenê de wê dibîne wê bi rêya aqil re wê pêkhanînek ramyari û hwd wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê. Ew di nava wê de wê weke beşek û an nîrxek ji wê li têgihên olî

û an baweri û hwd wê bihizirê û wê di wê temenê de wê di rengekê de wê werênê ser ziman.

Bêalîbûna Dadmendiya ramyarî bi ol û aqilê Giştî weke aliyekê wê yê ku wê bi wê re wê were dîtin ku wê ser wê bisekinê. Nirxên ramyarî yên hişê giştî, wekî ku min berê jî behs kir, bi potansiyel pêşketina kapasîteyên mirovî yên ku dibe ku wekî nirxên kamilperest xuya bikin, vedihewîne, bi şertê ku ew di pêkanîna berjewendiyên bingehîn ên sîvîl ên hemwelatîyên demokratîk de bibin amûrek. Lê eger wisa be, wê demê çima divê baweriyên olî, mîna baweriya bi Xwedê û nîzama îlahî ya gerdûnê, jî wekî navgînek ji bo bilindkirina nirxên ramyarî û pêşvebirina bingehên giştî yên rewa yên yasa û ramyariyên giştî neyê hesibandin? Jixwe, ji bo gelek kesan, zanîn û ezmûna olî (zanîna Încîlê û teolojiyê, dua û medîtasyonê), mîna zanist, huner û wêjeya ku li dibistanên giştî têne fêr kirin, alîkariya wan dike ku bibin kesên baş û hemwelatîyên qanûnî. Îcar çima hin bawerî, sembol û kirdeyên olî, wek nimêja dibistanê û perwerdehiya olî, nekevin nav mejiyê giştî û qada ramyarî de heya ku ew hemwelatîbûnek baş, perwerdehiya giştî û nirxên din ên ramyarî û hesta edaletê ya gelek hemwelatîyan pêş dixê?

Li vir wê têgiha Rawls wê weke aliyekê wê yê giring wê têgîna 'têgiha baş' û an 'gihiştina kesên baş' û hwd wê di wê temenê de wê weke 'armancekê' bê wê di wê temenê de wê weke aliyekê ku weke pêwîst bê ku ew li wê were lê hizirkirin. Aliyê baweriyê di wê temenê de wê nikaribê wê weke têgînek ramyarî wê di rengekê de wê li gorî wê fahmbikê. Weke têgînek ku wê di rengekê de wê di nava wê çerçoveya nirxên ramyarî de wê weke têgînek ku wê xwe bide diyarkirin weke yek ji gelek nirxan wê bikê ku wê pênasebikê. Di wê temenê de wê, dikarê wê li ser wê bibêjê ku wê têgîna rewîstî wê, di wê temenê de wê, di rengekê de wê di aslê xwe de wê dervî têgîna ramyari û olî jî wê weke têgihekê bi nirxên bi armancên weke başiyê, wîne û hwd re wê di rengekê de wê karibê wê li wê bihizirê. Di nava têgînek olî de wê li wê hizirkirin wê weke wê, ji hêlekê ve wê, bide diyarkirin. Lê dervî wê bi têgînekê hizirkirin wê çendî ku ew jî di nav de vê çerçoveyek çandî û şîyariyên wê yên bi hişmendî wê xwe re wê di rengekê de wê weke ku wê bide diyarkirin. Bi wê yekê wê weke ku wê êdî wê bikê ku ew pêşîya têgihên olî ên ramyarîbûna ên weke xatar wê di rengekê de wê karibê wê di rengekê de wê bigirê.

Li vir wê weke ku wê gelek nivisar ên li ser demokrasiyê û civakê wê bi têkiliyên destûrî û dewletî wê balê bikişênê ser têgîna perwerdeyê û wê

bi wê re wê aliyên weke wijdan rastteqin û çalakîyê û hwd wê, di rengekê de wê bi hev re wê, di şêwayekê de wê bikin ku wê fahmbikin.

Demokrasiyên azadîparêz hewl didin ku reda wijdanî qebûl bikin bêî ku bi zelalî îdîayên wijdanî fahm bikin. Ev dikare bibe sedema îdîayek Antigone ku wijdan bi desthilatdariya dewletê re li hev nayê. Di vê gotarê de, ez sê modelên cuda yên wijdanê radigihînim: modela bingehezaniştî, ku tê de wijdan gihîştina îmtiyazê ji normên rewîstî re peyda dike; modelek hestiyarî ya ku wijdanê wekî têgînek xwezayî dibîne ku me li hember xeletiyê hişyar dike; û modelek refleksê ku îdia dike ku wijdan wekî dadgeha meya hundurîn tevdigere. Her model ji desthilatdariya ramyarî re diwariyek cûda pêşkêş dike. Pevçûn, di wateya Antigone de, tenê dema ku wijdan wekî ku zanîna pîvanên rewîstî peyda dike were xuya kirin trajîk dibe. Her du modelên din dikarin bi awayên cûrbecûr bi otorîteya siyasî re werin berevajî kirin, lê ew têgîna dawîn ji bo desthilatdariya daxwazên wijdanî pêşkêş nakin; Ya herî baş, ew nîşan didin ku divê rayedarên ramyarî guh bidin îdîayên wijdanî û bi wan re tev li nîqaşên giştî bibin. Wijdan, ku bi vî rengî ji nû ve hatî avakirin, di her civakê de dikare fonksiyonek çêker bide: a) hesabpîrsîna ji desthilatdariya ramyarî; b) bi zorê dide wan ku ji bo kiryarên xwe hincet peyda bikin; û di dawiyê de, c) başkirina pratîkên meyên dadwerî da ku bicîh bikin ku çalakî her gav bi rastiyê ve girêdayî ye (çav: Zucca, Lorenzo, Conscience, Truth & Action, 2020).

Zucca wê di rengekê de wê hinekê zêde wê ji wê aliyê ve wê mijare wijdanê, rastteqniyê û çalakîyê bi fêrsek fahmkirinê a kirinê û hwd re wê di şêwayekê de wê hilde li dest. Di wê depelendinek demokratîkî û bi wê gihîştina fahmkirinek teybet a di wê warê de ku mirov bi fêrsên baştirkirinê û ya baştir bikê û bigihijê têgînek baştir û hwd re wê hilde li dest.

Bixwezê wê dema ku wê dema ku wê bahsa demokrasiyê wê were kirin wê têgînek azadî, serbixwebûn, maf û azadî, rastbûn û başbûn û hwd wê weke aliyê ku wê bi wê di meji de wê di temenê hinek bendewariyê cihê de ku wê bi wê re wê weke ku wê werina lê hizirkirin. Di wê çerçoveyê de wê, di wê nûqtayê de wê ev karibê me bibê û bigihê nûqtaya ber çî em demokrasiyê dixwezîn.

Ber ku em bi wê re dihizirin ku wê di rengekê de wê weke aliyê wê yê giring ku wê çawa wê, karibê mirov baştir bigihênê maf û azadiya xwe, baştirin wê pêşketinekê û kesekê baş wê bide afirandin û wê bingihê wê di rengekê de wê bide diyarkirin. Di wê temenê de wê, di rengekê de

wê ya wijdan ku wê bi wê re wê were lêpîrsîn ev wê li ser kiryarên mirov ku mirov aqilmeşandinekê bi wê bikê û ji wê re hêncetna bibînê wê hinekê jî wê weke ku wê ji aliyekê ve wê weke ku wê bi wê ve wê girêdayî bê.

Heya niha min bi zanebûn pênasêya wijdanê vekirî hişt. Nezelaliya wê di awayê ku em mînaqên nakokiya di navbera hiqûq û wijdanê de digirin de xuya dike. Bi rastî, awayê ku em nakokî vedibêjin girêdayî ye ku em çawa wijdanê dihesibînin. Ez ê bi têngîna ku wijdan pîrsgirêkek motîvasyonê çêdike dest pê bikim. Kesên ku ji ber sedemên wijdanî li dijî çûna şer derdikevin hene. Dibe ku wan li ser pîrsê dûr û dirêj hizirîbe, an jî dibe ku hestek wan a xurt hebe ku hilgirtina çekan her gav xelet e. Di her du rewşan de, yên ku li dijî şer in, bi tundî hîs dikin ku bi zorê beşdarî şerekî dibin, baweriya wan a rewîstî bînpê dike; Ji ber vê yekê, ew ê di dawiyê de pir bê motîvasyon bibin. Ne zehmet e ku mirov bibîne ka çima dewletek dixwaze hejmareke sînordar ji leşkeriyê îstîsmar bike: ne di berjewendiya dewlet, artêş an leşkeran de ye ku barê çend kesên ku ihtîmal e ku leşkeran bêrewîst bikin hilgirin. Di ser de jî, şerê êrîşkar meşrûfiyeteke pir lawaz e ku dest pê bike, ji ber vê yekê bi darê zorê li dijî rewabûna dewletê dikare bibe kujer (çav: Zucca, Lorenzo, Conscience, Truth & Action, 2020).

An jî ku mirov li gorî wê têngîna Zucca bihizirê wê weke ku wê çawa wê baweriyek wê li ser temenekê ku wê kiryarek şer wê rast bibînê û yek wê rast nebînê re wê di wê temenê de wê karibê wê li wê bihizirê. Di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, weke aliyekê wê yê din jî wê, weke aliyên ku wê, çawa wê, tiştêkê wê weke ji aliyekê rast bibînê û ji aliyê din re wê rast nebînê. Ev wê weke aliyên ku wê karibin wê li wê bihizirêbê. Minaq em dikarin li tirkîya qadaxayên li ser ziman û çanda civakê û ji aliyekê ve ne hiştina ku ew bi zimanê xwe perwerde bibinin û ji aliyê din ve wê bi tirkî wê ew serbestî wê bi temenekê destûrî wê were misogerkirin û wê hemû perwerde bi zimanê tirkî wê wer kirin wê, ji hêla rewşa wijdanê a bi vê aliyê ve wê ji aliyê mirove jî wê hilde li dest.

Dema ku wijdan di serî de mijarek motîvasyonê ye ku mirov hin çalakîyan bike, zehmet e ku mirov zora dewletê ya ku dikare xweseriya di binê çalakîyê de xera bike rewa bike. Lêbelê, di her du rewşan de, em texmîn dikin ku kesek din dê amade be ku çalakîyê bi wijdanek baş pêk bîne. Ger ne wisa bûya û welat ji bo parastina xwe hewcedariya leşkeran bikira, hingî sedemên jiyane dê dîsa li ser reda wijdanî derbiketa. Di

rewşa îtiraza bijîjkî de, heya ku destwerdana bijîjkî qanûnî be, dibe ku cîh ji bo îtiraza kesan hebe, lê ev yek jî berpirsiyariya peydakirina lênihêrîna tenduristiyê zêde dike ku alternatîfên guncan ji bo peydakirina hewcedariyên nexweş bibîne. Di her du rewşan de, pirsê herî girîng têgîna reda wijdanî ye: Civak dikare çiqas bedelê bide, û kî divê wê hilde? (çav: Zucca, Lorenzo, Conscience, Truth & Action, 2020).

Cûreya dîn a nakokiya di navbera hiqûq û wijdanê de reda wijdanî ye, ku li ser bingeha îdîaya rasterast an nerasterast a zanîna rewîstî ye. Di van rewşan de, em êdî hewil didin ku diyar bikin ka civak dikare çiqas lêçûnek mezin bide; lêbelê, wisa dixuye ku her tiştê ku ji parêzbendiya tam kêr be dê yekitiya kesane bixê xeterê. Ji ber ku di van rewşan de redkarên wijdanî destnîşan dikin ku wijdana wan a rewîstî nayê nîqaşkirin û îşaret bi bêrewîstîya hiqûqê dikin. Ew ji rewîstê qanûnê îstîsna dikin, her çendî kiryarê ku qanûn tê xwestin bixwe jî pêwîstiyek karê wan be. Di vê rewşê de, kesên ku îtiraz dikin bi îdiaya ku qanûn dê wan bike hevparê xerabiyê, bertekên retorîkî bilind dikin. Mînaqek vê têgînê karmendê giştî ye ku ji ber sedemên olî red dike ku destûrên zewacê ji bo hevzayendan îmze bike. Bala xwe bidinê ku di vê rewşê de, motîvasyon û rewşa hestiyarî ya karmendê wijdanî ji bo performansa çalakîyê ne navendî ye: ew dikarin çalakîyê bi rêkûpêk ji bo mirovên din bikin. Her weha bala xwe bidin ku çalakî bi xwe ne nakokî ye. Qeydkaran li dijî îmzekirina belgeyê nerazî ne; Ev karê wan e. Ew îtiraz dikin ku belge ji bo çînek mirovan were îmze kirin. Bi vê yekê, ew rewîstê zagona ku îmtiyazan dide çînen mirovan ên ku berê hatine cihêkarî kirin, dipejirînin (çav: Zucca, Lorenzo, Conscience, Truth & Action, 2020).

Ji wê aliyê ve jî wê dema ku em binerîn wê di aslê xwe de wê gelek aliyên wê yên ku wê karibin di çerçoveya mijarê de wê hildina li dest wê bibin. Lê em divê ku em ji çerçoveya mijare xwe dernekevin. Di wê temenê de wê ev wê weke aliyekê wê yê ku ew di nava wê de wê bêgûman ku ew werina hanin li ser ziman.

Di têgîna demokrasîyê de wê di rengekê de wê dema ku em bahsa nixrê wê dikin wê di rengekê de wê ev alî jî wê weke aliyê ku wê di wê temenê de wê bi wê re wê ji aliyekê ve wê karibê wê bi wê re wê di rengekê de wê hizirbikê û wê di wê temenê de wê di şêwayekê de wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Di mijare çanda civakê de wê, di rengekê de wê di nava xwe de wê bi kiryarên xwe yên ku ew dikê wê bi restên herênî û neyînî û hwd re wê di

rengê de wê bibê. Li gorî wê ya baş û nebaş û an ya ku wê ku mirov wê li lê weke bêwijdanî wê werin û an yê bi wijdanî wê werin. Ev wê weke aliyna mirovî bin û wê bi wê re wê karibin werina diyarkirin û wê ji wan wê bi wê rengê wê werina bahskirin.

Mijare destûrê ku em li ser têngîna civakê re wê li wê bihizirê wê pêwîst bê ku wê bibêjî ku wê her demê wê çendî ku wê dem pêşde herê wê pêşketina wê bibê. Wê pêşveçûnên û wê bibin. Yan wêdestûr wan herê bikê û di wê temenê de wê, bibê xwediyê têngînek destûrî a bo wan. Yan jî wê pêwîst bê ku ew dest û lingê xwe ji wan vekişênê û ti kirin û çalakiyê li ser jiyane wan û çand û zimanê wan bi darazkirinê û hwd re wê nekê. Di wê temenê de wê ya wijdanî wê di serî de wê weke ku wê di rengê de wê bide diyarkirin. Di wê çerçoveyê de wê miajre civakê wê, di rengê de wê, di wê çerçoveyê de wê bi demokrasîyê ve girêdayî wê di wê temenê de wê li ser temenê maf û azadiyê û hwd re wê karibê wê li wê bihizirê û wê di rengê de wê werênê ser ziman bê.

Abdusamet Yigit, kurdistan, cizirabota, adar-2025